

- I W E M A -

stamboom

alleen in de mannelijke lijn

en voorzover deze uitloopt op de familie

- E U W E M A -

van

de 1e (oudst-bekende) generatie: ca. 1500

tot aan

de 15e (jongste) generatie: ca. 2000

De hierna volgende **IWEMA-stamboom**
- alleen in de manlijke lijn en slechts voorzover deze uitloopt
op de familie-tak **EUWEMA** -
wordt voorafgegaan door flarden Vaderlandse Geschiedenis
vnl. gebaseerd op E.H. Kossmann
(hoogleraar geschiedenis na de middeleeuwen - te Groningen)
'De Lage Landen' (5e druk 1986)
en (vooral voor wat betreft de 1e helft van de 20e eeuw: 'grote stappen - snel thuis') op
'De Nederlandse geschiedenis in een notendop'
('Wat elke Nederlander van de vaderlandse geschiedenis moet weten')
door Hermien Beliën & Monique van Hoogstraten (1998)

Tussen en tegen de achtergrond van deze grote geschiedenis resp. geschiedenis-in-grote-lijnen én de hele kleine en zeer summiere familie-(Iwema-)geschiedenis speelt zich dan nog de streekgeschiedenis af die wat uitvoeriger wordt beschreven in '**EIGEN ERF EN EIGEN AARD - geschiedenis van een gewest en van een geslacht**'
door Jacob (Gaaikeszoon) Euwema (omvang meer dan honderd pagina's), o.a. gebaseerd op:
'De lage landen bij de zee' door Jan en Annie Romein (4e druk - 1961)
'10.000 jaar geschiedenis der Nederlanden' door K. Jansma en M. Schroor (1991)
'Historie van Groningen - Stad en Land' door W.J. Formsma e.a. (1976)
'Tussen Hunze en Lauwers' door G.H. Ligterink (1989)

De vroegste historische gegevens betreffende de stamboom zijn (vooral) ontleend aan het
INVENTARIS VAN HET HUIS-ARCHIEF VAN DE NIENOORD
gedeponeerd in het oud-archief in Groningen - opgemaakt door
Mr. J.A.Feith - Commies-chartermeeester bij het Oud-Archief in Groningen (d.d. 1890).
Ook zonder bronvermelding zijn de hiernavolgende genummerde en gecursiveerde citaten vnl. hier-
van afkomstig - óf van enkele andere huis- en familie-archieven, samengebracht door onderzoeker
Menne Glas in zijn uitvoerige Iwema-site (te vinden onder www.menneglas.nl/iwema)

ONZE 'VADERLANDSE' GESCHIEDENIS IN VOGELVLUCHT

De 'Lage Landen' langs de Noordzee werden oorspronkelijk zowel naar vorm als naar inhoud vnl. door het water bepaald: door waterbewegingen (van én op het water: vaarwegen als voornaamste verkeerswegen) en door waterbeheersing. Niet in de laatste plaats ook in die zin dat in de delta van de grote rivieren (Rijn, Maas en Schelde) culturele invloeden uit vele delen van de wereld 'samenvloeiden', waardoor hier al vanaf de prille prehistorie een soort smeltkroes van volkeren én van ideeën onstond (net als later in die Nieuwe Wereld: Noord-Amerika).

De Frankische invloed heeft zich voornamelijk ten noorden van de (nog steeds aanwijsbare) taalgrens tussen Germaanse en Romaanse dialecten doen gelden; zij het dat in het hogere noorden óók andere Germaanse stammen én talen (Friese en Saksische) stand wisten te houden: deze locale verschillen zijn letterlijk eeuwenlang blijven bestaan (en bestaan zelfs nog steeds).

De kerstening, essentieel aspect van de Frankische overheersing, had zich omstreeks het eind van de 8e eeuw voltrokken. Tegelijk met de kerkelijke hiërarchie (met in het noorden Utrecht en in het zuiden Luik als voornaamste centra) werd de bevolking voor het eerst echt geconfronteerd met het koningschap én met het bestuur door de hoge koninklijke ambtenaren die 'graven' werden genoemd (maar wier verbondenheid met de koning gaandeweg plaats maakte voor verwantschap met de streek waar ze allengs ingeburgerd raakten).

Bij de opdeling van het immense rijk van Karel de Grote, na de dood van diens jongste zoon Lodewijk de Vrome in 840, vielen de Lage Landen aan Lotharius toe (die ook de keizerskroon erfde), doch de successievelijke successieoorlogen leidden tot een steeds verdergaande ontbinding (en anarchie), waar vervolgens Deense piraten gretig gebruik van maakten door in de kuststreken plundertochten te ondernemen. Onder de druk en dreiging van deze 'Noormannen' werden bevolking en leiders gedwongen op eigen kracht andere bestuurlijke structuren op te zetten. In het zuiden kwamen in de 10e eeuw vooral machtige grafelijke dynastieën op, die naderhand profijt trachtten te trekken uit de felle vijandschap die was ontstaan tussen Oost-Francia (het intussen door Saksische vorsten geregeerde 'Duitsland', waar Lotharingen deel van uit was gaan maken) en West-Francia (oftewel 'Frankrijk'). In het noorden ontstonden ook talloze hertogdommen (Utrecht, Gelderland en later Brabant), naast graafschappen, bisdommen en zgn. heerlijkheden. Door de marginale ligging bleven de Lage Landen echter verschoond van deze verscherpte tweedeling in het Duitse Rijk en Frankrijk: tot aan de 15e eeuw konden ze hier, zonder teveel inmenging van buiten, hun eigen zaakjes nog regelen. Maar wellicht mede daardoor bleef het wél een beetje een warboel, met wisselende bondgenootschappen en huwelijksbanden (die vaak door 'moord en doodslag' weer tot een einde kwamen). De (enige!) eenheid was de bestuurlijke (zo werden de graafschappen Holland en Henegouwen maar liefst drie eeuwen lang door dezelfde dynastie geregeerd), maar zelfs het bestuur was zo toegespitst op een bepaald gebied dat het van streek tot streek sterk verschilde en de diverse 'eigenaardigheden' juist eerder accentueerde. Zo bleef bijv. de macht van de adel in het graafschap Holland zeer beperkt (zeker vergeleken met het zuiden) en ontwikkelde ook de standen-vergadering en standen-vertegenwoordiging zich in elk van de vele 'staatjes' weer net even anders. Wat men aanvankelijk ook nog gemeen had, was de gerichtheid op handel en scheepvaart. Na de 'grootcheepse' Friese wereldhandel in de 7e eeuw kwam de Hanze op, waar veel steden in Gelderland en Overijssel deel van uit gingen maken, maar op den duur bleken toch de westerse kuststreken de beste posities te hebben. (Al in de 11e eeuw waren Brugge en Gent belang-rijke handelssteden; hoewel de graven van Holland het belang van een dgl. stedelijke ontwikkeling wel inzagen, telde de grootste stad aldaar, Leiden, in het begin van de 15e eeuw nog slechts 5000 inwoners.) Niet alleen economisch, ook op cultureel gebied spanden de gebieden ten zuiden van de grote rivieren de kroon: het was daar dat de Nederlandse literatuur al in de 12e-13e eeuw vorm begon te krijgen (Hadewych, Van den Vos Reinaerde). De Moderne Devotie van de 'Broeders des Gemenen Levens' stamde echter van Geert Groote uit Deventer en diens vermaarde volgeling Thomas á Kempis (van Kempen) woonde in een klooster bij Zwolle.

Aan het eind van de 14e eeuw drongen de Bourgondiërs in de Lage Landen binnen, waardoor de politieke situatie grondig veranderde. Door het huwelijk van Filips de Stoute, de jongste zoon van de Franse koning, met Margaretha van Vlaanderen kwam eerst dit hertogdom binnen de Bourgondische dynastie, daarna volgden Brabant, Namen, Limburg, Henegouwen en ook Holland en Zeeland, terwijl Filip's afstammeling Karel V in 1524 ook nog Friesland en in 1528 het prinsbisdom Utrecht wist in te lijven, en als allerlaatste in 1543 het hertogdom Gelre (waar toen de rest van het hogere noorden nog onder viel!).

In de nadagen van dit bewind van Karel van Gelre besluit diens bastaard-zoon en naamdrager - in die tijd zijn vader's stadhouder in Stad & Lande van Groningen - om de grietenij (het grietmanschap) van (alleen) Vredewold voortaan erfelijk te verbinden aan het huis van Ewsum, residerend in Huize Nienoord, en in die tijd met vaste hand bestuurd door Wigbolt's weduwe Beetke van Raskwerd. Daardoor worden de regionale buurrechters, die deze hogere rechterstoel 'per ommegang' bekleedden, buiten spel gezet. Maar als dan op hemelvaartsdag van het jaar 1531 ook onze 'voorvader': de buurrechter **Harcko Iwema** de eed moet afleggen op (en in de handen van) deze, nu dus 'vaste', grietman Onno van Ewsum, op het kerkhof bij de kerk van Nuis en in het bijzijn van Karel van Gelre Jr., lukt dat hem niet, vanwege wat wordt genoemd: 'Cranckheyt des hoefdes, als dat seer schudde ende he oeck vrees (=Fries) sprack' - een taal die Karel kennelijk niet had verwacht en/of niet kon verstaan; daarom werd een ander naar voren geroepen, een zekere Hille Hayens (volgens no. 14a van het Inventaris Huisarchief Nienoord in 1520 grietman in Westerdeel-Vredewold), en die kon de eedsformule wel over zijn lippen krijgen... In 1537 wordt door een andere gedupeerde buurrechter, Jelt Eyssema van Midwolde, samen met Heiko (=Harcko) Iwema van Niebert en Bocko Auwema van Tolbert een bezwaarschrift ingediend tegen het feit dat van Ewsum hun beide, hen bij toerbeurt toekomende, 'grietenijen ontbrukede', maar een uitspraak van de Hoofdmannenkamer in Groningen doet deze kansloze zaak tenslotte in de doofpot belanden.

In het Huisarchief van Nienoord is de weerslag te vinden van deze toch wel 'historische gebeurtenis', nl. het begin van het einde van de zelfstandigheid van de voordien onafhankelijke buurrechters, die de vermaarde 'Friese Vrijheid' nog enigszins binnen de perken hadden weten te houden en behoed voor een afglijden in anarchie en losbandigheid.

= ZIE 1e EN 2e GENERATIE =

De zgn. Bourgondische Kreits kreeg wél een tamelijk autonome positie binnen het (Groot-) Duitse Rijk. Het is vanaf deze tijd dat de Lage Landen (om niet geheel duidelijke redenen, maar wellicht om een zekere eenheid te suggereren) worden aangeduid als 'de Zeventien Nederlanden': zéker geen 'eenheidsstaat', maar meer een soort los-vaste verzameling van half-onafhankelijke staatjes, die nu echter wél centraal door dezelfde vorst werden geregeerd.

Maar de zo bewonderde en vereerde (anno 1500 ook nog in het eigen Gent geboren) Karel V, de grootste heerser sedert Karel de Grote, trad in 1555 af en al vrij kort daarna begon een lange reeks van oorlogen en onlusten die naderhand werden samengevat als 'De Opstand' of 'De 80-jarige Oorlog' (1568-1648), en die uiteindelijk zou leiden tot de onafhankelijkheid (soevereiniteit) van de noordelijke 'Zeven Provinciën', terwijl de zuidelijke Nederlanden onder het roomse Spaanse bewind bleven; hoewel juist daar de opstand was begonnen, zij het nadrukkelijk **niet** als een afscheidsbeweging (Filips II werd ook pas in 1581 afgezworen!) en ook zeker **niet** als een godsdienstoorlog (de latere tegenstelling tussen het protestantse noorden en het roomse zuiden, was eerder gevolg dan oorzaak van de politieke verschillen!), maar als een poging om de invloed van de (provinciale!) Staten op het centrale bestuur te versterken (o.a. door een andere structuur van de zgn. 'Staten Generaal'). Het was ook zeker juist vanwege de betrekkelijke autonomie van de afzonderlijke provincies dat de opstand zich tenslotte door wist te zetten, en dat weer vooral in de Noordelijke Nederlanden, waar de hogere adel (die het voortouw had genomen) weliswaar minder macht had, maar waar de lagere adel en de goeude burgerij veel minder te verliezen en veel meer te winnen hadden.

Mede dank zij (ondernemingslust en kapitaal van) zo'n 150.000 immigranten uit de voormalige zuidelijke provincies ging het de jonge **Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden** (de provincies Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland, Overijssel, Friesland en Groningen: Drenthe gold nog als een

'landschap' en Zeeuws-Vlaanderen en Brabant als veroverd gebied c.q. 'generaliteitslanden') economisch eerst geweldig voor de wind. Terwijl de voorheen veruit grootste stad Antwerpen ongeveer halveerde, groeide Amsterdam van nog geen 50.000 inwoners in 1600 tot meer dan 150.000 in 1650 (en ca. 200.000 weer een eeuw later). De totale Noord-Nederlandse bevolking, die omstreeks 1500 het 1e miljoen moet hebben bereikt, was rond 1600 al met de helft hiervan gestegen en zal in 1650 tegen de 2 miljoen hebben bedragen (dus zo ongeveer evenveel als de, eerst nog Spaanse maar vanaf 1714, als gevolg van de zgn. Spaanse Successieoorlog, Oostenrijkse Zuidelijke Nederlanden). Op dit peil bleef de bevolking overigens steken tot ca. 1800: vooral de grotere steden verloren aan het eind van de 'gouden' 17e én in de 18e eeuw bijna de helft van hun bevolking (o.a. door verval van de textiel-nijverheid). Amsterdam telde in de 18e eeuw wél bijna tweemaal zoveel inwoners als een agrarisch gewest als Friesland met ca. 130.000 inwoners.

= ZIE 3e EN 4e GENERATIE =

De periode van 1650-1750 geldt als een tijdperk van consolidatie, van angstvallig 'klein maar fijn' blijven: welvarend en invloedrijk, ook t.a.v. het buitenland, maar meer op basis van aanzien dan van werkelijke macht. Door de natuurlijke ligging was ons land welhaast 'voorbested' voor een centrale positie in de internationale handel en nijverheid. Zeker zolang Zuid-Europa, met een groeiende bevolking maar een slechte staat van de eigen landbouw, nog gedwongen was graan te importeren (uit het Oostzeegebied), had Holland (met name Amsterdam) een sleutelpositie in handen. Maar toen later Spanje en Italië maïs en rijst gingen verbouwen en dus met veel minder koren toe konden, en door de voortschrijdende technische ontwikkeling van de schepen een 'overslag' halverwege Scandinavië en Zuid-Europa niet meer nodig was, ondermijnde dit direct de Amsterdamse stapelmarkt (waar ook de overige stedelijke handel en nijverheid het weer van moest hebben).

Hoe de diverse 'buitengewesten' (politiek soeverein en met evenveel stemrecht in de Staten-Generaal, maar economisch veel minder van belang dan de grote Hollandse steden) onderling ook verschilden (veehoudende hereboeren in Friesland, landadel in Gelderland en vlasspinneren en linnenwevers in Overijssel, om maar iets te noemen), toch zette zich ook in al de provincies dat uiterst merkwaardige 'aristocratiseringsproces' door dat de (geleidelijke) teloorgang in de 18e eeuw zo zou kenmerken. Om te beginnen trok het stedelijk patriciaat zich terug uit de actieve handel en nijverheid (het kapitaal werd belegd in grondbezit en huizen, in aandelen en staatspapieren, en de zonen werden voorbereid op een politieke loopbaan), maar al gauw staken overal in het land deze 'regenten' de kop op als de heersende 'oligarchie' van de republiek. De macht werd verdeeld over zo'n 2000 (uiterst begeerlijke en naderhand zelfs 'verhandelbare') ambtelijke posities (op een bevolking van ca. 2.000.000): in Provinciale Staten en Staten-Generaal, in stadsbesturen, gerechtshoven, maar ook in bestuurscolleges van VOC en WOC. Deze (lichtelijk) decadente regenteske oligarchie behield hier te lande wél een uitgesproken burgerlijke allure. Ook de Stadhouders bleven in hun Haagse Hof nogal bescheiden, zeker vergeleken met buitenlandse hofhoudingen, zij het dat Frederik Hendrik er wél een ronduit 'vorstelijke' hofhouding op na heeft gehouden. Maar (ook) de hele overige cultuur was toch vooral onderworpen aan een algehele tendens tot 'verburgerlijking', met netheid, spaarzaamheid, een zeer bescheiden welvaartsvertoon, fatsoenlijkheid en een rustig gezinsleven als algemeen aanvaarde 'hoogste' normen. De welvaart deed (overigens) nog rond het midden van de 18e eeuw nauwelijks onder voor die van de voorgaande 'gouden' eeuw en was hier zeker gelijkelijker verdeeld dan overal elders ter wereld. De bronnen van deze welvaart waren, in afnemende belangrijkheid: handel, nijverheid (vnl. kleine, 'huiselijke' en arbeids-intensieve bedrijfjes, eveneens gecentreerd in Holland, met windmolens en turf als voornaamste energiebronnen), koloniën en landbouw (en alleen bij de laatste was er sprake van expansie-mogelijkheden). In de loop van deze eeuw brachten herhaalde epidemieën van runderpest veel vee-telers, vooral ook in Groningen en Friesland, ertoe om hun land te 'scheuren' en op akkerbouw over te gaan. (In de 19e eeuw zou koren het hoofdproduct van Groningen worden!) Dat in de industrie al gauw de klad kwam, was (ook al) vooral gevolg van de moordende concurrentie van Frankrijk en Engeland: in ons land lagen de lonen véél hoger (soms wel 2-3 x zo hoog) als in omringende landen, vanwege de zware accijnzen op gebruiksgoederen (en dus de hogere prijzen voor voedsel, kleding en woning). Er wordt trouwens wel beweerd dat het loonpeil hier ook zo hoog werd opgeschroefd omdat men moest 'opbieden' tegen de wel heel royale 'uitkeringen' van de rijke

weldadigheidsfondsen...

In politiek opzicht werd de republiek gekenmerkt door een zekere gezapigheid. Ook al werd ze getroffen door de ene staatsgreep na de andere (in 1618, 1650, 1672 en 1747) en ook al leek de landsregering zo om de dertig jaar te veranderen, van bloedige burgeroorlogen, zoals in de omringende landen, of van echt ingrijpende omwentelingen was beslist geen sprake. Doch dat veranderde geleidelijk in de tweede helft en tamelijk drastisch aan het eind van de 18e eeuw. Deze onrust (en de geleidelijke neergang) zou voortduren tot het midden van de 19e eeuw.

= ZIE 5^e, 6^e EN 7^e GENERATIE =

Het begon (alweer) met buitenlandse beïnvloeding: eerst de Oostenrijkse Successieoorlog (1741-1748), die tegen het eind Franse troepen over onze zuidelijke grenzen bracht (waar ze nauwelijks tegenstand ontmoetten); toen de Zevenjarige Oorlog, waar Nederland niet rechtstreeks bij was betrokken maar waaruit wel onmiskenbaar bleek dat de internationale rol van ons land voorgoed was uitgespeeld. Het waren vooral de nationalistische patriotten die daarop wezen: ook het economisch verval werd door hen niet zozeer toegeschreven aan de verslechtering van de internationale (concurrentie-)verhoudingen en aan de gestage afbrokkeling van de Amsterdamse stapelmarkt (en dus van de vnl. grondstoffen-verwerkende stedelijke industrie), maar (meer) aan een verkeerde volksmentaliteit: luiheid, spilzucht en slapte! Na 1770 nam de werkloosheid en dus de verpaupering onrustbarend toe: de 'bedeling' van de armen kon niet voorkomen dat horden hongerige paupers de steden ontvluchtten en over het platteland uitzwermden (waar het de boeren nog vrij goed ging, in die tijd). In schril contrast hiermee stond de groeiende weelde van de hele kleine groep die wél wist te profiteren van de nieuwe handel waar alleen zij rijk van werd: de internationale geldhandel. (Naar schatting was omstreeks 1780 maar liefst zo'n f1500.000.000 geïnvesteerd in het buitenland.) De maatschappelijke tegenstellingen vonden een politieke vertaling in de felle controverse tussen enerzijds de regenten (van vooral het grootstede-lijke patriciaat) en anderzijds de aanhangers van het Huis van Oranje, in de tweede helft van 1700 belichaamd in Willem V, Stadhouder 'in alle Staten'. Deze Oranjegezinde 'partij' was weliswaar een zootje ongeregeld (van officieren van het huurleger tot de provinciale en stedelijke besturen buiten de provincies Holland én de stad Groningen), en de leiding van voornoemde stadhouder stelde dan wel weinig voor, maar toch wisten bevlogen orangistische publicisten (zoals Elie Luzac) het te doen voor-komen alsof de Prinsen van Oranje nog steeds de beste beschermers waren van 'het volk' tegen de gehate oligarchieën van de stedelijke regenten én van de provinciale landjonkers (later zou Gijsbert Karel van Hogendorp deze fakkel verder dragen, vooral na de Franse overheersing). De meeste intel-lectuelen steunden echter de modieuze oppositie, en zo ook de overwegend patriottische pers, die in die tijd een belangrijke rol begon te spelen bij de publieke meningsvorming. En net als in de 17e eeuw de republikeinse regenten, zo waren het ook nu weer de weerbare anti-orangisten die zich schielijk onder deze vlag schaarden. Vooral door de meer ontwikkelde lagen van het volk werden de Oranje's niet meer beschouwd en aanvaard als symbool én garantie voor de nationale onafhankelijkheid, en eerder ervan verdacht aan de leiband van Engeland te lopen; want net als bij die eerder genoemde staatsgrepen in de vorige én in de eerste helft van deze eeuw, bleef de buitenlandse politiek de voor-naamste bron van conflicten. Wat Willem V vooral werd verweten was de beschamende zwakte van leger en vloot, zo duidelijk gebleken in de 4e Engelse Oorlog (1780-1784), waarin hij zich overigens met tegenzin had laten betrekken. Nieuw hierbij was dat de Hollandse regenten bij deze gelegenheid steun zochten en vonden bij de democratische patriottische beweging, die zich daarvoor vooral in de provincie(s) buiten Holland had ontwikkeld (en die in wezen toch eerder fel-nationalistisch was dan 'echt' democratisch!). Het maatschappelijk draagvlak berustte ook niet op de bekende 'brede lagen' van het volk (die toch liever bij de Oranje's bescherming bleven zoeken tegen de regenten), maar meer op de 'middenstand' (die zich economisch het meest bedreigd voelde). In Holland kwam het (dan ook) herhaaldelijk tot botsingen tussen de zgn.'vrijkorpsen' van de burgerlijke partij en het stedelijke proletariaat. Maar in de (meeste) andere provincies waren de, door de Stadhouder benoemde, regenten-regeerders juist eerder verwoede Oranjeklanten, en werden van de weeromstuit zowel de gegoede burgers als de volksmassa's overtuigde patriotten (en als zodanig ook meer echt-democratisch gericht: de 'volksopstanden' begonnen dan ook in Overijssel en niet in de Hollandse provincies). De vrijwil-ligerskorpsen die door deze patriotten op de been werden gebracht (in totaal waren er in die tijd zo'n 28.000 vrijwilligers

onder de wapenen!) werkten in nationaal verband samen, en in enkele steden van Holland en Utrecht werd de macht zelfs officieel overgenomen. Doch toen in 1787 de Oranjepartij eindelijk tot de tegenaanval overging (met militaire steun van de koning van Pruisen, zwager van Willem V) was het met de macht van de patriotten snel gedaan: enkele duizenden weken uit naar de Zuidelijke Nederlanden en Frankrijk. Maar van een echte 'restauratie' kwam weinig terecht, want daarvoor ontbrak het de Oranjepartij aan visie én aan financiële middelen (de belastingen waren wel hoog maar werden gebrekkig geïnd en bovendien veelal erg onverstandig besteed).

= ZIE 8e GENERATIE =

In 1793 verklaarde Frankrijk de oorlog aan Engeland en Nederland. Na enkele eerdere (en zwakkere) pogingen trok het Franse leger onder leiding van Pichegru in januari 1795 ons land binnen, zonder noemenswaardige tegenstand te ontmoeten. Stadhouder Willem V week uit naar Engeland, ons land overlatend aan 'het vrije spel van maatschappelijke krachten'... Overal in Nederland braken revoluties uit. De enkele jaren eerder zo roemloos verslagen 'hervormingspartij' zag zijn kans schoon, aanvankelijk nog de vrije hand gelaten door de Fransen en gedragen door nu toch wel grotere aantallen politiek-geïnteresseerden. Maar de snel toenemende economische malaise maakte het de meesten onmogelijk om zich actief met de politiek bezig te houden. Daarnaast (of daarenboven?) was het misschien toch ook (vooral) de onderlinge verdeeldheid van de samenleving (doorsneden door evenveel sociale grenzen als er sloten waren, zoals een Fransman opmerkte) die verhinderde dat het hier tot een echte nationaal-revolutionaire beweging kwam. Wel werden, rustig en kalm en zonder repressailles, allengs de orangistische regenten vervangen door patriotten, en in de dorpen werden de burgemeesters nu 'maires' genoemd (maar het bleven vaak dezelfde personen!). Slechts in sommige streken werd hardhandig afgerekend met de vroegere prinsgezinden. En enkele provincies, zoals Friesland, Groningen en Drenthe, lieten weten dat ze een grote mate van zelfstandigheid wensten te behouden binnen de Bataafse Republiek. Dat beviel de Fransen uiteraard allerminst en toen die in Friesland even orde op zaken kwamen stellen, bonden de andere gewesten schielijk in.

De opkomst voor de eerste Nationale Vergadering in maart 1796 was niet bepaald groot, en de belangstelling bij de algemene verkiezingen voor het eerste constitutie-ontwerp zelfs bepaald klein. In 1798 kwamen de fel-nationalistische en ook verder meest radicale 'unitarissen' via een door Frankrijk gesteunde staatsgreep aan de macht: nieuwe 'departementen' kwamen in de plaats van de oude provincies en de bevoorrechtte standen en personen werd afgeschaft, evenals bijzondere stadsrechten. Maar een half jaar later, in juni 1798, maakte alweer een nieuwe staatsgreep een einde aan deze radicale beweging en werd de regering overgenomen door de meer gematigde 'Moderaten'. De 'Bataafse Republiek' werd omgezet in 'Bataafse Gemenebest', de oude provinciegrenzen werden weer hersteld en het bestuur werd weer meer gedecentraliseerd. In 1801 ruimden de Fransen dit toch hele gematigde regiem op en werden de democratische principes opzij gezet voor een 'Staatbewind' van slechts twaalf personen. Tot in 1804 Napoleon nogmaals ingreep en Rutger Jan Schimmelpenninck benoemde tot raadpensionaris met dictatoriale bevoegdheden. Onder diens bewind wist Gogol eindelijk een stelsel van algemene belastingen door te voeren, wat ook wel nodig was gezien de enorm opgelopen staats-schuld en de daarmee gepaard gaande rentelast. Vanwege de afschaffing van (vele) stedelijke accijnzen en tollens kwamen de lagere klassen er nog vrij genadig af, maar de middenklasse en de rijken werden zwaar getroffen door de progressieve directe belasting (waarbij als criteria voor de welstand golden de huur en het aantal dienstheden, paarden, haardsteden en meubels dat men erop nahield...). De bevolking begreep er echter langzamerhand niks meer van en de betrokkenheid bij de politiek daalde tot het nulpunt. Men aanvaarde in 1806 ook gelaten dat Holland (voor het eerst!) een koninkrijk werd, onder het koningsschap van een broer van Napoleon. Deze Lodewijk Napoleon deed overigens wel zijn best om bij zijn kersverse onderdanen in het gevlucht te komen (zo zorgde hij voor de eerste 'lintjesregen' in onze vaderlandse geschiedenis!), zelfs zo tot ongenoegen van zijn broer de keizer dat deze al in 1810 besloot dan toch maar liever dat eigenwijze (en danig met Engeland smokkelhandel drijvende!) Holland bij zijn rijk in te lijven. De toch al tanende economie (i.t.t. België had Nederland nauwelijks weten te profiteren van het opengaan van de Franse markt) kreeg de genadeslag door het vrijwel volledig wegvallen van de buitenlandse handel (waardoor niet alleen de bedrijven die voor de scheepvaart werkten, maar ook ondernemingen die afhankelijk waren van de stapelmarkt, zoals suiker-raffinaderijen, het loodje legden). Intussen werden er wel enkele belangrijke

wetten ingevoerd, zoals bijv. de schoolwet van 1806 (de basis voor de latere lagere 'openbare' school), en werd hier een nieuw (en veel moderner) Wetboek van Strafrecht en Burgerlijk Wetboek van kracht, beide geïnspireerd op de Franse pedant, de vermaarde Code Napoleon. Verder werd het kadaster ingesteld, kwam er een nieuw muntstelsel (met invoering van de rijksdaalder) en een uniform posttarief, en kregen alle 'achternaamlozen' alsnog een eigen naam voor de, in 1812 ingevoerde, Burgerlijke Stand.

= ZIE 9^e GENERATIE =

Tot de nederlaag van Napoleon in de zgn. volkerenslag bij Leipzig in oktober 1813 bleef het lot van ons land nauw verbonden met dat van het Franse keizerrijk. Opstandjes tegen het Franse gezag braken pas uit nadat de geallieerde troepen al tot het noorden van het land waren doorgedrongen: het eerst in Amsterdam, enkele dagen later ook in Den Haag - de laatste onder leiding van Gijsbert Karel van Hogendorp, die reeds op 21 november in naam van de Prins van Oranje (zoon van de in 1806 overleden oud-stadhouder Willem V) een voorlopig bestuur vormde, dat op 1 december de inmiddels weer terug-gekeerde Oranje de soevereiniteit aanbood: dit werd aanvaard onder de voorwaarde dat een constitutie (grondwet) de volksvrijheid zou verzekeren. De 'schets' van deze eerste constitutie van het Koninkrijk kwam van de hand van van Hogendorp: hij meende dat de monarchie (net als het vroegere 'prinselijke beginsel') de best denkbare waarborg bood voor een zekere eenheid in onze verscheidenheid, maar ook de beste bescherming van de 'gemene man' tegen de aristocratie. De conservatieve grondwetscommissie volgde goeddeels deze 'schets', maar door een herziening van de Provinciale Staten (die hun vroegere soevereiniteit niet terugkregen, maar wel weer wat grotere bevoegdheden dan de departementale besturen tijdens de revolutie) werd het centralistische karakter ervan nog versterkt. Weloverwogen werd in de grondwet 'alvast' ruimte gelaten voor het evt. opnemen van België en Luxemburg, maar pas na de Slag bij Waterloo besloot het (opnieuw bijeengekomen) Weense Congres, met de schrik nog in de benen vanwege Napoleon's laatste stuiptrekking (zijn zgn. '100-dagen regiem' na de spectaculaire terugkeer van Elba), om het ontstaan van grotere sterke staten als barrière rond Frankrijk te bevorderen - en kreeg koning Willem I toch nog zijn zin. Lang heeft dit ongelukkige 'gedwongen huwelijk' tussen Nederland en België echter niet geduurd, daarvoor waren de verschillen te groot en de historische band (die van de 'Zeventien Verenigde Nederlanden') veel te zwak. Reeds in 1830 kwam het weer tot een afscheiding, daar hielp geen 'tiendaagse veldtocht' en geen 'dan liever de lucht in' Van Speyk aan. Meer succes, ook op de langere duur, oogste onze eerste 'echte' koning, die later als 'koopman-koning' de geschiedenis in zou gaan, op het punt van de economie en van de economische groei. De Industriële Revolutie was reeds rond 1760 in Engeland op gang gekomen en rond 1800 in België (Wallonië) gevolgd (met vooral mijnbouw en metaalindustrie), maar in ons land zou het nog tot het midden van de 19e eeuw duren voor deze industrialisatie zich echt begon door te zetten.

Koning Willem I, die wel als een verlaat 'verlicht despoot' wordt beschouwd (pas in 1823 ging een ministerraad functioneren, zij het nog alleen als klankbord van de koning-voorzitter en zonder zelf besluiten te kunnen nemen), had gelukkig een gezonde economische belangstelling en 'kijk op de zaak': door het beschikbaar stellen van kredieten probeerde hij een moderne industrie te bevorderen (de ernstige achterstand op dit gebied in te halen: zowel Holland als België hadden nog vnl. hele kleine bedrijfjes en in 1825 bestond bijna de helft van de totale export uit landbouwproducten en nog eens 35 % uit manufacturen). De handel zou hier vervolgens vanzelf wel bij varen: de eigen fabrikaten (vooral textiel) zouden in eigen schepen vervoerd kunnen worden naar onze koloniën, en de koloniale producten konden terug mee worden genomen naar de Amsterdamse stapelmarkt. In 1824 nam de koning het initiatief tot de oprichting van de Nederlandse Handels-Maatschappij (in hetzelfde jaar werd het Noordhollands kanaal geopend, waardoor Amsterdam - eerst weer - iets beter bereikbaar werd). Tegelijkertijd trachtte hij middels de Maatschappij van Weldadigheid de zorgwekkende verpaupering (vooral in de grote steden) te bestrijden. Wel ongeveer de helft van de zgn. 'armen' bestond uit werk-lozen en zeer slecht betaalde arbeiders, tesamen ca. 5% van de bevolking. (In 1816 werd zo'n 80% van de totale bevolking van Nederland én België, toen resp. 2 en ruim 3 miljoen groot, tot de 'klasse der arbeiders' gerekend, waaronder ook kleine boeren en landarbeiders zullen zijn begrepen: zeker de helft hiervan wist weliswaar net buiten 'de bedeling' te blijven, maar leefde wel op

de rand van de bittere armoe.) De stedelijke 'paupers' probeerde men op de woeste gronden van Drenthe op te leiden tot veldwerkers of zelfs tot kleine boeren (in 'kolonies' als Frederiksoord, Wilhelminaoord, Willemsoord en Veenhuizen), terwijl de NHM de landelijke armoedzaaiers trachtte om te scholen tot fabrieks-arbeiders (op weefscholen en handweverijen in Twente).

= ZIE 10^e GENERATIE =

De politiek stond in het teken van 'de Romantiek', de toentertijd heersende geestesrichting in de westerse wereld. Dit kon de meer conservatief-liberale (en nationalistische!) kant uitgaan, onder de leiding van Van Hall (of zelfs een 'anti-Verlichting' resp. 'anti-revolutionaire' lading krijgen, zoals bij Bilderdijk en da Costa van 'het Reveil', en bij Groen van Prinsterer, de auteur van 'Ongeloof en Revolutie' uit 1847 waarin het onverkorte staatsgezag wordt gezien als een van God gegeven middel om de chaos van na de zondeval te bezweren), maar ook een meer links-liberale kant, een richting waarvan Jan Rudolf Thorbecke (1798-1872) de voorman werd. Ook deze richting had wel een 'verlichte' nationale oriëntatie, door de verbondenheid en gelijkheid van alle burgers voor de wet te beklemtonen, doch de staat diende zich hierbij terughoudend op te stellen, en zich te beperken tot orde-handhaving, buitenlandse politiek en infrastructuur, zodat de burger zich in volle vrijheid zou kunnen ontplooiën. Dit liberalisme stelde gezond verstand boven emotie en wetenschap boven geloof - en dus uiteindelijk 'de Verlichting' (van de voorgaande eeuw) boven 'de Romantiek' (van deze eeuw).

Werden da Costa's 'Bezwaren tegen de geest der eeuw' (1824), gericht tegen de liberale burgerlijkheid en de al even gezapige vrijzinnigheid, vooral gedeeld door de 'betere kringen', in 1834 leidde eenzelfde (soort) ontevredenheid onder het 'gewone volk' tot een 'Afscheiding' van de regenteske staatskerk. Na en naast Ulrum werd ook Grootegast-Doezum een levendig (en roerig) centrum van deze, zich christelijk-gereformeerd noemende, groepering. (In 1847 leidden de voortdurende 'broedertwisten' tussen de noordelijke en de zuidelijke en oostelijke kerkgemeenten ertoe dat ene ds. van Raalte met een honderdtal 'vervolgden' uitweek naar Amerika, waar in Michigan een Hollandse kolonie werd gesticht en een eigen Christian Reformed Church.)

In 1840 deed de koning afstand van de kroon, verbitterd over de oppositie tegen zijn voorgenomen huwelijk met een Belgische (en Roomse!) hofdame van zijn overleden vrouw, maar ook uit ergernis over een grondwetsherziening die (eindelijk) de ministers enige eigen verantwoordelijkheid (en aansprakelijkheid) zou geven. Zijn zoon Willem II, de 'held van (de slag bij) Waterloo', die met frisse tegenzin de troon besteeg en nauwelijks de Nederlandse taal beheerste, was een wisselvallige en onberekenbare figuur, die met alle (politieke) winden mee waaide. De rente voor de hoog opgelopen staats-schuld slokte in 1842 maar liefst 47% van de begroting op, en met de armoe nam ook de onrust onder de bevolking toe. Geschrokken door de revolutionaire gebeurtenissen in Frankrijk en Duitsland, gaf de overigens uitgesproken conservatieve koning (misschien ook omdat hij zijn einde voelde naderen) in 1848 de ruimte voor een vrij radicale grondwetsherziening, uitgaande van de vrijheid van vereniging, vergadering en drukpers. Hierbij werd voorzien in een rechtstreekse (maar nog allerminst 'algemene!') verkiezing van de Tweede Kamer en een door de Provinciale Staten gekozen Eerste Kamer. De koning werd, zoals dat heet, 'onschendbaar', de ministers voluit verantwoordelijk - hetgeen betekende dat de werkelijke politieke macht bij de ministers kwam te liggen en in laatste instantie bij het parlement. Het was ook deze grondwet die de kerk(en) vrij liet van elke staatsbemoeienis, doch het onderwijs wel uitdrukkelijk tot 'staatszaak' bestempelde.

De koning stierf kort na de aanvaarding van de nieuwe grondwet, zijn (toen al onbekwaam geachte) zoon, die als zoveel aristocraten en patriciërs de doorzettende democratie ronduit verafschuwde, zou het als Willem III uithouden tot 1890. Thorbecke, geestelijk vader van de nieuwe (tot voor kort nog van kracht zijnde!) grondwet, werd (pas) in 1849 ook leider van het kabinet, doch dit viel al in 1853, als gevolg van de felle anti-liberale wind die door heel Europa joeg én van de felle oppositie tegen het voorgestelde herstel van de rooms-katholieke hiërarchie. (Wat dat jaar toch doorging, met de benoeming van een aartsbisschop en vier bisschoppen, tot grote ergernis van veel fanatieke protestanten.) Bij de provinciewet van 1850 werd de macht van de koninklijke gouverneur - voortaan 'commissaris des Konings' - sterk ingeperkt. En de gemeentewet van 1851 bepaalde dat voortaan een gekozen gemeenteraad het bestuur over een gemeente zou uitoefenen, voor het dagelijks bestuur bijgestaan

door wethouders en een, door de kroon benoemde, burgemeester.

In 1856 verscheen voor het eerst een protestant als leider van het kabinet, doch deze hield het slechts twee jaar uit. Pas in 1860 wist Van Hall er een wet door te krijgen die de staat de aanleg van spoorwegen opdroeg (de exploitatie ervan bleef in particuliere handen), tot die tijd had de politiek vol weten te houden dat een land met zoveel prachtige waterwegen geen andere en modernere verkeerswegen nodig had...

In 1862 kwam Thorbecke opnieuw 'aan het bewind': hij wist de 'vrijhandel' door te drukken, door in- en uitvoerrechten goeddeels af te schaffen. Maar door de opheffing van protectionistische maatregelen, en ook omdat niet voldoende kredieten ter beschikking werden gesteld voor de dure overschakeling van zeil- op stoomschepen, ging het de scheepsbouw niet voor de wind. De Nieuwe Waterweg en het Noorzeekanaal, in die jaren gereed gekomen, oogsten ook nog geen direct effect. Dat Nederland toch een zekere welvaart beleefde, was vooral te danken aan de agrarische producten, die nu makkelijker in het buitenland (met name Engeland) konden worden afgezet. In 1865 constateerde een links-liberale Belg dat Nederland van een handelsstaat was veranderd in een landbouwstaat: geen ander land in Europa voerde zoveel landbouwproducten uit als het maritieme Nederland...

= ZIE 11e GENERATIE =

In 1860 was de 'Max Havelaar' van Multatuli verschenen, een felle aanklacht tegen het koloniale beleid (en het Cultuurstelsel, dé melkkoe van onze staatshuishouding), waar de links-liberale politiek 'in principe' tegen zou moeten zijn, maar waar men in de praktijk toch niet zonder kon (en in de Tweede Kamer, waar meer dan de helft van de leden de meestertitel voerde, ging het almaar meer om de juridische dan om de ethische aspecten).

Even leek het erop dat kritiek op de koning (en zijn buitenlandse politiek, met name de 'Luxemburgse kwestie') tot een constitutionele crisis zou leiden en (zelfs) tot een discussie over koninkrijk of republiek, maar daar bleken de geesten helemaal niet rijp voor te zijn: vrijwel iedereen beschouwde het koningschap (van 1813) als een bijna logisch voortvloeisel van onze roemrijke vaderlandse geschiedenis.

Het nog steeds (over)heersende, maar zeer gematigde, linkse liberalisme (van Thorbecke) kreeg in de Groninger jurist Sam van Houten (1837-1930, vanaf 1869 lid van de Tweede Kamer) een belangrijke dwarsligger (en vernieuwer) uit eigen kring: hij zette vraagtekens bij de liberale 'wet van de vrije markt' (en 'het vrije spel van maatschappelijke krachten'), hij vond (met Schopenhauer) dat het 'welbegrepen eigenbelang' weleens een belangrijker drijfveer zou kunnen zijn dan de rede (en de redelijkheid) van 'de Verlichting', en bepleitte een vorm van volkssoevereiniteit (zonder echter het opkomende socialisme te omarmen die slechts een andere klasse, nl. de arbeidende, de dienst wilde laten uitmaken). Bekend is hij echter vooral geworden (en gebleven) door het naar hem genoemde 'Kinderwetje' van 1874, in de toen nog zeer harde werkelijkheid weliswaar weinig uitrichtend tegen de navrante kinderarbeid, maar evengoed een mijlpaal van betekenis in onze sociale wetgeving.

Het grote politieke twistpunt zou de zgn. schoolstrijd worden. Sinds 1806 kende ons land het systeem van het 'openbaar lager onderwijs', dat stilzwijgend christelijk (en zelfs protestants) van aard was, maar niet kerkelijk gebonden; wel was er allengs een wat meer humanistische geest gaan waaien, o.i.v. de zgn. Groninger school (van de theoloog Hofstede de Groot, die meer op de tolerante humanist Erasmus was geïnspireerd dan op de steile en onverdraagzame Calvijn). Nog 'vrijzinniger' en vernieuwender was de latere Leidse school (van de theoloog Scholten, die meer op Hegel geïnteresseerd leek te zijn). Maar de maatschappelijke vorming bleef uitgesproken conservatief: men leerde de kinderen vooral om zich te braaf onderwerpen aan de over hen gestelde autoriteiten en aan de eisen van de 'stand' waarin ze waren geboren.

Groen van Prinsterer en de zijnen stonden een meer kerkelijk- en richting-gebonden vorm van lager onderwijs voor, maar om dit te verwezenlijken (in 1870 waren er van de 3800 lagere scholen nog slechts 200 orthodox-protestants!) moesten de openbare scholen uitgesproken neutraal worden en ontdaan van hun christelijke sausje, anders zouden protestantse ouders niet voor een 'eigen' christelijke school kiezen. In 1878 kwam er een onderwijswet door het parlement die hieraan tegemoet leek te komen, doch die tevens zulke hog eisen stelde aan de schoolgebouwen en de opleiding van onderwijzers, dat het op die manier weer heel moeilijk werd om zulke 'bijzondere' scholen op te richten en te bekostigen. Deze wet wist stand te houden tot 1889.

Inmiddels had Abraham Kuyper (1837-1910) de fakkel van Groen van Prinsterer overgenomen: als jong predikant (pas) tot het felle calvinisme 'bekeerd', groeide hij uit tot de onomstreden voorman van de gereformeerde 'kleine luiden'- de kerkelijke groepering die zich na de zgn. 'Doleantie' (van 1887) met de eerder 'afgescheiden' christelijk-gereformeerden hadden herenigd tot 'de Gereformeerde Kerken van Nederland'. Op politiek gebied zou hij, als leider van de Anti-Revolutionaire Partij (ARP - opgericht in 1879), zelfs uitgroeien tot de toonaangevende 'Abraham de Geweldige'. Tegenover de 'these' van de 'duivelse moderniteit' stelde hij (als iemand die zijn klassieken en dus ook Hegel kende...) de 'antithese' van een (alternatieve) beginselvaste protestantse maatschappij, met een 'eigen' kerk én school én politieke partij; wel met nadrukkelijk 'soevereiniteit in eigen kring', maar niet in de plaats van de andere kerkelijke en maatschappelijke stromingen, doch ernaast, liever gezegd: ertegenover, in een zgn. pluriforme (doch nu dus wel 'verzuilde'!) samenleving.

De omslag naar modern kapitalisme zette in Nederland pas na 1870 goed door: had je eerder nog slechts de bekende - en beruchte - aardewerkfabriek van Regout in Maastricht, een kartonfabriek in Leeuwarden, een suikerraffinaderij in Amsterdam en een margarinefabriek in Oss, nu verschenen overal in (en rond) de steden op kapitalistische leest geschoeide fabrieken, met een eigenaar en een flink aantal geschoolde en ongeschoolde arbeiders. Jaarlijks kwamen er zo'n 160 nieuwe stoommachines bij. De textielindustrie concentreerde zich in Twente en het oosten van Brabant, de schoenen- en leerindustrie in West-Brabant. En er kwamen fabrieken voor de nieuwe chemische industrie. Winkels gingen het straatbeeld beheersen (en verdrongen de markten en de verkoop aan huis) en tegen het eind van de eeuw verschenen zelfs al de eerste chique warenhuizen. Tramlijnen werden aangelegd en boven de straten slingerden draden voor de moderne telefoon- en telegraafverbindingen.

De bevolking nam toe van drie miljoen in 1850 tot ruim vijf miljoen in 1900. Vooral in de steden hoopten de mensenmassa's zich op: Amsterdam telde in 1870 nog ruim 265.000 inwoners, in 1900 al meer dan 500.000. Speculanten stampten armzalige arbeiderswijken uit de grond, de liberale overheid hield zich vooralsnog afzijdig: plannen van vooruitziende architecten voor de aanleg van ruimere volks-wijken werden van de hand gewezen, want dit zou een zaak van particulier initiatief (moeten) zijn, en bovendien zou de onteigening van de grond de overheid teveel geld kosten. Pas na de Woningwet van 1901 kwam er een geleidelijke verbetering in de vaak erbarmelijke woonomstandigheden van de verpauperde bevolking.

Het platteland werd in deze tijd - rond 1880 - getroffen door een zware landbouwcrisis. De graanprijzen kelderden doordat de markt overspoeld werd met goedkoop graan uit Amerika, waar de mechanisering van de landbouw tot een enorme productieverhoging had geleid. Door de oprichting van landbouwscholen, coöperaties en boerenleenbanken, en door de introductie van mechanische landbouwwerktuigen, kunstmest en nieuwe gewassen (zoals suikerbieten en vlas, die industrieel verwerkt konden worden) was de crisis tegen het eind van de eeuw bedwongen (en kwamen de niet door de overheid beschermde Nederlandse boeren er sterker uit tevoorschijn dan menige buitenlandse boerenondernemer).

Vanaf 1865 werden er al wel vakverenigingen opgericht (en in 1871 het Algemeen Nederlands Werklieden Verbond), doch nog nadrukkelijk links-liberaal en (dus) anti-socialistisch van aard. Voornaamste doelstellingen waren uitbreiding van het kiesrecht, verkorting van de werkdag en uitbreiding van het onderwijs. Maar zelfs dit was de gereformeerden al te extreem, vandaar dat in 1877 (ook nog) een geheel eigen 'vakvereniging' werd gesticht: 'Patrimonium', bestemd voor zowel arbeiders als patroons! In 1888 volgde de Nederlandsche Rooms Katholieke Volksbond. Aan de andere, uiterst linkse, kant van het politieke spectrum organiseerden de radicale arbeiders zich, het eerst in de Sociaal Democratische Bond (SDB - opgericht in 1881) onder de bezielende leiding van de charismatische (Lutherse) dominee Ferdinand Domela Nieuwenhuis, die in 1888 zelfs een kamerzetel wist te verwerven (als afgevaardigde van het verpauperde Friese kiesdistrict Schoterland, bij Heerenveen), nadat de kieswet van 1887, waarbij de census als enige criterium werd losgelaten, het aantal kiesgerechtigden bijna had verdrievoudigd. Het kiesrecht was in die jaren het belangrijkste politieke twistpunt. Een voorstel van minister Tak van Poortvliet om het kiesrecht uit te breiden tot alle volwassen mannen (!) die konden lezen en schrijven en in staat waren een gezin te onderhouden, leidde tot heftige debatten in de Tweede Kamer. En niet alleen de Kamer, ook diverse politieke

groeperingen werden 'verscheurd' door voor- en tegenstanders van dit voorstel: zo stapten anti-Takkianen uit de Liberale Unie, en behoudende antirevolutionairen verlieten onder leiding van De Savornin Lohman de ARP en stichtten de nieuwe Christelijk Historische Unie. En zelfs bij de socialisten waren de meningsverschillen (hier-over) zo groot dat er een scheuring ontstond: Domela hield het na één zittingsperiode voor gezien, geloofde niet meer in het parlementaire stelsel en beschouwde de (marxistische) revolutie als enige middel om een klasseloze maatschappij te bereiken; maar socialisten die de parlementaire weg wilden blijven bewandelen, verenigden zich in 1894 in de Sociaal Democratische Arbeiderspartij (SDAP), onder leiding van Pieter Jelles Troelstra. Het laatste liberale kabinet van de 19e eeuw wordt wel dat van de 'sociale rechtvaardigheid' genoemd: er kwam een 11-urige werkdag, een ongevallenwet, een woningwet, een gezondheidswet, en mijnwet, een dienstplichtwet en een leerplichtwet voor kinderen tot twaalf jaar. Deze laatste haalde het trouwens maar net, omdat de confessionelen de opvoeding een taak van uitsluitend de ouders vonden... Bij de volgende verkiezingen kwamen deze confessionelen aan de macht - en daar zouden ze het nog heel lang volhouden.

= ZIE 12^e GENERATIE =

In 1890 was de koning overleden, na een jarenlange geestelijke aftakeling (waarom zijn 42 jaar jongere laatste gemalin hem zelfs nog enige tijd als staatshoofd verving), en na een regentschap van 'koningin-moeder' Emma aanvaardde de pas 18-jarige prinses Wilhelmina in 1898 de troon. In 1902 trouwde ze met de Duitse hertog Hendrik van Mecklenburg-Schwerin.

Ook de confessionele minister Talma maakte zich verdienstelijk op het terrein van de sociale wetgeving, maar langer in de geschiedenis bleef voortleven de onverzettelijke houding van Abraham Kuyper tegenover de vakbeweging: na een staking van spoorwegpersoneel in 1903 wist hij een wettelijk stakingsverbod voor spoorwegbeambten e.a. ambtenaren door de kamer te krijgen, waarop de socialistische arbeidersbeweging reageerde met het uitroepen van een algemene staking (die onsterfelijk werd gemaakt door een politieke prent van tekenaar Alb. Hahn, die al eerder de anti-stakingswetten had 'afgebeeld' als 'worgwetten', met als onderschrift: "Gansch het raderwerk staat stil, als uw machtige arm het wil!").

Tegenover buitenlandse 'roerselen' betrachtte Nederland een angstvallige neutraliteit, maar wel was het in Den Haag dat in 1899 en 1907 een vredesconferentie werd gehouden (en later het Vredespaleis zou worden gebouwd). Dat ons land in de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) neutraal bleef, was waarschijnlijk toch vooral te danken aan het feit dat het niet in de marsroute lag van de Duitse legers (die wel via België naar Parijs oprukten, maar vervolgens in een bijna absurdistische loopgravenoorlog in 'de velden van Vlaanderen' maar doorgingen met het massaal offeren van 'kanonnenvlees', in een orgie van verbeten en verdoemd nationalisme). In Nederland werden echter wel alle militairen gemobiliseerd, schaarse goederen gingen 'op de bon' en honderden koopvaardij- en vissersschepen werden getorpedeerd. En de Spaanse Griep van 1917 maakte ook hier de nodige slachtoffers.

In Rusland brak in 1917 een revolutie uit die de bolsjewieken (later: communisten) aan het bewind bracht, en Duitsland raakte na de nederlaag van 1918 ook in de greep van arbeidersoproeren en raden-republieken. Even leek het erop dat ook ons rustige landje een revolutie zou beleven: Troelstra raakte zo 'op drift' door de gebeurtenissen rondom dat hij in de Tweede Kamer aankondigde (!) dat de arbeidersopstand weleens niet bij de grens halt zou houden. Hierop verzamelden 'vaderlandsgetrouwen' (net als voorheen de orangisten, maar nu juist meer in uniform, niet dat van de vroegere 'vrijkorpsen', maar in dat van de Vrijwillige Landstorm, waar vooral veel jonge gereformeerde 'mannenbroeders' bij waren aangesloten) zich op het Malieveld om hun Oranje-vorstin met hun 'lijf en bloed' te verdedigen - waarop de revolutie toch maar werd afgelast! De goede naam van de SDAP was hierdoor danig aangetast, doch daar stond tegenover dat de regering eindelijk ernst maakte met de invoering van de sociale wetten die Talma al voor de oorlog had ingediend (waaronder de acht-urige werkdag).

In 1917 werd het algemeen actief kiesrecht (voor alleen volwassen mannen) eindelijk een feit (twee jaar later gevolgd door ook actief kiesrecht voor vrouwen). Dit was een uitvloeisel van een politiek compromis, in dit geval 'Pacificatie' geheten, tussen de confessionelen enerzijds en de liberalen en socialisten aan de andere kant: de eersten stemden in met een algemeen kiesrecht (en zij waren het nota bene die bij de eerstvolgende verkiezingen de grootste winst hieraan hadden te danken!), de anderen

legden zich neer bij de financiële gelijkstelling tussen openbaar en bijzonder onderwijs. De (betrekkelijke) vrede op het politieke toneel werd niet weerspiegeld in de samenleving, daar spitsten de tegenstellingen tussen de verschillende 'zuilen' zich juist toe. In het interbellum (de periode tussen beide wereldoorlogen) kreeg zowat elke groepering, hoe klein ook, zijn eigen 'verenigingen': woningbouwvereniging, zangvereniging, sportvereniging, enz. enz. (met als caricaturaal voorbeeld de 'Rooms-Katholieke geitenfokvereniging!'), maar ook zijn eigen kranten en periodieken en (later) radio-omroep-verenigingen.

= ZIE 13^e GENERATIE =

In 1929 stortte de New-Yorkse effectenbeurs in en in de economische crisis die op deze 'Krach' volgde werd ook Europa meegesleurd: de afzet van industriële producten stagneerde en massaontslagen volgden. De slogan 'Koop Nederlandsche waar, dan helpen wij elkaar' vermocht weinig uit te richten en ook het sluiten van de grenzen (in 1931) voor bepaalde buitenlandse producten kon het getij niet keren. Tot 1936 verdrievoudigde het aantal werklozen tot meer dan 400.000! De SDAP presenteerde, naar Belgisch voorbeeld, het Plan voor de Arbeid: volgens de socialisten moest de overheid werkgelegenheid scheppen door 'publieke werken' ter hand te nemen. Maar hier was de toenmalige anti-revolutionaire premier Colijn fel tegen gekant: hij vond dat de overheid de economie moest volgen, en niet stimuleren (d.w.z. niet moest ingrijpen in de 'Vrije markt'). Hij voerde juist grote bezuinigingen door op de overheidsuitgaven, wat de situatie voor de 'gewone man' er niet beter op maakte.

In deze 'crisistijd' verloren steeds meer burgers het vertrouwen in de, nog tamelijk ongewone, democratie. Er was een overvloed aan partijen en partijtjes, die allemaal hun deelbelangen bevochten maar weinig oog hadden voor het, verschillend beoordeelde, 'algemene belang'.

In Duitsland bleek een vergelijkbare politieke situatie, de roerige en warrige 'Weimar-republiek', een broedstoof voor een anti-democratische en anti-communistische stroming die onder de 'bezielende' leiding van ene Adolf Hitler in vrij korte tijd uitgroeide tot een machtige nieuwe partij, de NSDAP: National-Sozialistische(!) Deutsche Arbeiter(!) Partei, die in 1932 de verkiezingen zo overtuigend wist te winnen (met 40% van de uitgebrachte stemmen) dat Hitler tot Rijkskanselier werd benoemd - die daarop onverhuld de (partij-)dictatuur uitriep van 'das Dritte Reich' en al even onverbloemd voor dit rijk 'Lebensraum' opeiste én eerherstel voor de vernederingen voortvloeiend uit de vrede van Versailles - dus dat dit wel moest uitlopen op een volgende oorlog kon eigenlijk niemand ontgaan. Wat ook niet kon uitblijven was de jodenvervolging, want de joden werden door de 'Nazi's' beschouwd als de verderfelijke 'plutocraten' (de geldmagnaten die de feitelijke macht in de westerse wereld in handen hadden) én als de handlangers van het (internationale) communisme, en in beide (nogal tegenstrijdige) gevallen als ondermijners van het ware nationalisme (dat al gauw gewoon en ordinair 'fascisme' bleek te zijn, dat het individu volkomen ondergeschikt achtte aan de totalitaire staat). In ons land was het de NSB (Nationaal-Socialistische Beweging) van Anton Mussert die hier een voorbeeld aan nam (zich onder dezelfde 'vanen' schaarde) - en in de crisistijd wist deze partij eerst een grote aanhang te verwerven onder (vooral) de kleine boeren en kleine middenstanders, die het meest onder de crisis te lijden hadden. Maar doordat de economie in de dertiger jaren weer wat verbeterde en het al te pro-Duitse menigeen toch afschrikte, liep de aanhang later weer wat terug (in 1935 behaalde de NSB bijna 8% van de stemmen, in 1939 de helft daarvan). Onder de toenemende oorlogsdreiging van(uit) Duitsland liet de Nederlandse SDAP haar uitgesproken anti-militaristische standpunt ('Het gebroken geweepte') varen, als ook het idee van de (niet bepaald pacifistische) 'klassestrijd': op het partijcongres van 1939 verklaarde ze socialisme en democratie tot een onverbreekelijke eenheid. In datzelfde jaar kwamen er voor het eerst SDAP-ministers in het kabinet.

= ZIE 14^e GENERATIE =

Toen waren Hitlers legers Polen al binnengevallen, waarmee de tweede wereldoorlog in feite was begonnen, maar Nederlandse politici, met hun hoofd diep in het zand gestoken, vertrouwden erop dat ook deze keer een strikte neutraliteitspolitiek ons land wel 'buiten schot' zou houden. Uit deze droom werd men op 10 mei 1940 hardhandig wakker geschud - op 14 mei volgde de onvoorwaardelijke capitulatie en werd Nederland door Duitse troepen 'bezet'. Eerst probeerden de nazi's (de Duitse 'nationalisten!') nog even met een zoet lijntje om hun 'Germaanse broedervolk' in te palmen (en in te

lijven!), maar toen slechts weinigen hiervan gediend bleken te zijn begon al in 1941 de keiharde 'nazificering' van Nederland: alle politieke partijen werden verboden (behalve natuurlijk de NSB), de Staten-Generaal, de provinciale staten en de gemeentebesturen werden ontbonden, de vakbonden werden vervangen door het Nederlands Arbeidsfront, kunstenaars werden gedwongen lid te worden van de Kultuurkamer, boeren van de Landbouwstand en artsen van de Artsenkamer. Maar nog veel erger (veel verschrikkelijker en veel beschamender!) waren de maatregelen tegen de joden, die al in oktober 1940 waren begonnen met de 'ariërverklaring' die alle ambtenaren kregen te ondertekenen, met als gevolg ontslag voor de niet-ariërs. Joden werden ook al gauw geweerd uit openbare gelegenheden, parken en bepaalde straten - en vanaf mei 1942 moesten alle joden de gele jodenster zichtbaar op hun kleding dragen. In juli 1942 begon de deportatie, eerst naar Westerbork, en vandaaruit naar de vernietigingskampen in Polen. (En op dit absolute dieptepunt in de menselijke beschavings-geschiedenis voerden de Nederlandse gereformeerden hun klein- en naar-geestige 'kerkstrijd'...)

De afgelopen halve eeuw staat tot nu toe vooral geboekstaafd als 'na de oorlog' (en onze wereld ook wel als 'na Auschwitz' - de onschuld verloren die ze nooit bezat, de schaamte voorbij...) – en daarin is de tijd zó snel gegaan dat het wel lijkt op de eenparig versnelde beweging van de vrije val (in de peilloze diepte van het morele verval?). Het is vergelijkbaar met de computertechnologie die deze tijd kenmerkt en bepaalt: elke drie jaar een nieuwe 'generatie', steeds sneller en steeds sterker, en het einde is zoek... Hoe zal dit ooit gestolde geschiedenis worden? Onze kinderen en kleinkinderen zullen het weten!

= ZIE 15^e (en 16^e) GENERATIE =

STREEK-HISTORISCHE INLEIDING OP (HET BEGIN VAN) DE STAMBOOM

aan de hand van aanhalingen uit **Een vergeten plattelandselite - Eigenerfden in het Groninger Westerkwartier van de vijftiende tot de zeventiende eeuw** - door H. Feenstra en H.H. Oudman (Fryske Akad.- Ljouwert - 2004)

HET VERSCHIJNSEL EIGENERFDE

Hoewel zij ook elders in Europa niet ontbreken, zijn in de late Middeleeuwen het verschijnsel 'eigenerfde' en de daarmee verbonden 'boerenvrijheid' typerend voor de streken die de zuidelijke Noordzeekusten omzomen. Een groot gedeelte hiervan werd vanaf de vroege Middeleeuwen tot het woongebied van de Friezen gerekend. We hebben het dan over de kustgebieden tussen Vlie en Wezer, die tot 1500 fysisch-geografisch, cultureel en politiek een zekere eenheid vormden. Zij lagen in de vroege en volle Middeleeuwen aan de periferie van het Duitse Rijk, kenden een verbrokkelde geografische structuur en een lange tijd ten opzichte van het achterland geïsoleerde ligging (hoogveengebieden). Deze factoren schiepen, samen met de vruchtbare zeekleibodems en de gunstige ligging voor het handelsverkeer (scheepvaart), de voorwaarden voor een maatschappij waarin sinds de 11e eeuw politieke onafhankelijkheid en persoonlijke vrijheid tot ontwikkeling kwamen. De strijd tegen het water - van binnen en van buitenaf - vereiste al vroeg samenwerkingsverbanden die uitstegen boven het lokale niveau. Zij vormden de grondslagen voor het zelfbestuur dat zijn volle bloei zou bereiken in de 13e eeuw. Overal langs de zuidelijke Noordzeekusten ontstonden autonome boerenrepublieken die de 'Friese vrijheid' adopteerden, een ideologisch wapen tegen ongewenste politieke inmenging van buitenaf. De feodaliteit kon in de kustgebieden geen wortel schieten en sociale verschillen binnen de bevolking traden - aanvankelijk - terug achter de structuur van een *genossenschaftlich* georganiseerde maatschappij. Dat de vrijheidsgedachte ook in aangrenzende regionen, die niet tot het stamgebied van de Friezen hoorden, weerklank vond, is niet zo vreemd. In Dithmarschen en ook in de kleigebieden langs de Elbe- en Wezermondingen, waren vanouds gelijksoortige fysisch-geografische en economische voorwaarden aanwezig als in de Friese landen. Zij leidden tot overeenkomstige maatschappelijke verschijnselen, alhoewel de politieke ontwikkeling van de afzonderlijke gebieden in meerdere of mindere mate afwijkend verliep. Hetzelfde geldt voor Eiderstedt en het in 1634 door een stormvloed ten onder gegane waddeneiland Nordstrand aan de westkust van het oude hertogdom Sleeswijk. Zij deelden overigens ook hun stamverwantschap met de Friezen in het zuidelijk Noordzee-gebied. Ook in landinwaarts aan het Friese gebied grenzende zandstreken als Drenthe, Stellingwerf en Westerwolde, die het voordeel van een geïsoleerde geografische positie (veenmoerassen) en een excentrische ligging ten opzichte van het machtscentrum van hun landsheer hadden, kwam het zaad der 'Friese' vrijheid tot ontkieming. Hier ontstonden eveneens boeren-republieken en nergens was de aanwezigheid van eigenerfden als politieke factor zo in het oog vallend als juist in het niet-Friese Drenthe. In de 17e en 18e eeuw zou het belang van deze groepering er numeriek en in economisch opzicht dat van de tot officiële ridderschap (1603) verheven adel vele malen overtreffen.

Hoewel na het einde van de Friese vrijheid omstreeks 1500 de positie van de hoofdelingen in Westerlauwers Friesland en de Ommelanden nooit in een officiële ridderschap werd geformaliseerd, beheersten in feite de jonkers er ten tijde van het Ancien Régime het platteland. Zij moesten hiervoor hun toevlucht nemen tot soms vernuftige (politieke) kunstgrepen. Evenals in Drenthe - en Oost-Friesland - bleven echter in Friesland en Stad en Lande (Groningen) tot 1795 ook de eigenerfden in de statencolleges vertegenwoordigd. De middeleeuwse hoofdelingen en hun adellijke opvolgers in (Westerlauwers) Friesland waren een uitgesproken verschijnsel van de kleigebieden van Wester- en Oostergo. Eigenerfden treffen we vooral in het oosten, zuid-oosten en zuidwesten van de provincie. In Friesland leidde een en ander tot de paradox dat de eigenerfde grietmannen, gewoonlijk de vertegenwoordigers van de grietenijen waar nauwelijks of geen edelen voorkwamen, in de staten onder de adel konden compareren. Daaraan konden zij overigens geen standsvoorrechten ontfangen. De eigenerfde grietmansfamilies van het Ancien Régime vormden, afgezien van het ontbreken van adeldom en de daarmee samenhangende sociale scheiding, verder in alle opzichten met de adel een homogene aristocratie. Een aantal van hen zou dan ook na 1814 geadeld worden.

Een omgekeerde ontwikkeling doet zich als het ware in het buurgewest Stad en Lande voor: in de Ommelanden konden de jonkers slechts toegang tot de landdagen verkrijgen door zich juist als eigenerfden te laten registreren. Hun voorrang op 'gewone' eigenerfden berustte voornamelijk op standscriteria. Het aantal echte eigenerfde families dat na 1600 invloed op het bestuur hield is in vergelijking met Friesland en Drenthe overigens gering. Hun (familie)betrekkingen lagen veeleer bij het regentenpatriciaat van de stad Groningen en werden aldus een onderdeel van buitengewoon gecompliceerde verhoudingen tussen de beide leden van de provincie Stad en Lande. In het Westerkwartier wordt een en ander treffend geïllustreerd door de positie van de Elama's op Allersma te Ezinge.

(In de jaren na 1814 werden in de provincie Groningen geen geslachten met een eigenerfde achtergrond geadeld. Voorzover zij niet uit de oude Ommelander jonkerstand afkomstig waren, hadden zij tot het stad-Groninger regeringscircuit van voor 1795 behoord. Waarschijnlijk was in de 17e en 18e eeuw de situatie van de eigenerfden in Oost-Friesland, waar hun positie in de constitutie wettelijk was verankerd (Derde Stand), vergelijkbaar met die in de Ommelanden. Hier stonden de rijke kleigebieden in het westen onder invloed van de stad Emden. De eigenerfden in het oosten van Friesland, vooral in Achtkarspelen en Kollumerland stonden in de 16e eeuw op velerlei wijze in verbinding met de door ons onderzochte standgenoten in het Westerkwartier.)

IWEMA

In Niebert ligt aan het oude Pad, ten zuiden van de hoofdweg, het witgeschilderde Iwemahuis verscholen tussen het groen. Van dit uit omstreeks 1400 stammende gebouw is weinig bekend. Men kan er slechts naar gissen of dit huis door de Iwema's gebouwd is. Ook is niet met zekerheid te zeggen of er in de 16e eeuw leden van het geslacht Iwema gewoond hebben. Wel is bekend dat destijds Iwema's te Niebert woonden. Zij werden in de 16e eeuw ook wel Idema genoemd. Omstreeks 1444 leefde een Bocke Idema, vermoedelijk in Vredewold. In de eerste helft van de 16e eeuw trad Harcke Iwema nogal op de voorgrond. Hij was in de jaren 1516, 1525 en 1528 grietman van Vredewold. In die tijd organiseerde hij, evenals de grietman Herman Benckema, een wolvenjacht. Omstreeks 1526 was Harcke Iwema een der pachters van de bieraccijnzen in de Ommelanden, samen met aanzienlijken als Hiddo Jensema, Johan to Lellens, Geert Lewe, Johan Rengers, de proost van Farmsum, Wigbold van Ewsum en Siert de Mepsche. Zij horen allen tot het hoofdelingenmilieu. Dit duidt er op dat Iwema's ook - in ieder geval op economisch gebied - tot de vooraanstaande families van die tijd zijn te rekenen. In 1532 was Harcke Iwema kerkvoogd te Niebert. Hij was getrouwd met een zekere Habe. Onbemiddeld waren zij niet, want in 1528 leenden ze geld uit aan Gerrit Sybema, die ook in Niebert woonde.

Drie jaar later kregen Beetke van Rasquert, de weduwe van Wigbold van Ewsum, en haar kinderen het grietmanschap van het ooster- en westerdeel van Vredewold erfelijk in handen. De overdracht van het grietmanschap van het westerdeel van Vredewold vond plaats op het kerkhof van Nuis. Daartoe moest jonker Onno van Ewsum, een zoon van Beetke, de eed afleggen in het bijwezen van Karel van Gelre, stadhouder van Groningen en Ommelanden. Deze eed zou worden afgenomen door Harcke Idema als oudste der verzamelde rechtsgenoten. De laatste was blijkbaar door een heftige gemoedsaandoening niet bij machte deze handeling te verrichten en sprak bovendien Fries (*...wt cranckhevt des hoofdes, als dat seer schudde ende oeck Vrees sprack, ende syn sprake weecklyck was, alsoe dat juncker Kaerle hem nvet wal verstaen kunde ...*): zodoende werd gekozen voor Hille Hayens. Het viel met die 'ziekte' overigens nog wel mee, want toen later heer Jacob, de kapelaan van de Ewsums 'op een heilige dag' in Niebert vóór de mis de ingezetenen een gezegelde brief had gegeven en voorgelezen, waarin de afspraken met betrekking tot die overdracht van het grietmanschap waren vastgelegd, liet alleen Harke Iwema 'overluyt' van zich horen.

In 1537 was Harcke Iwema een van de opstellers van de huwelijks voorwaarden tussen Iwe Auwema en Frouke Jelkema. Zeer waarschijnlijk waren de Iwema's aan de Auwema's verwant. Harcke Idema wordt in 1540 genoemd als gebruiker van 23 grazen land onder Midwolde. Te Lettelbert huurde Peter Gerrits 20 grazen van Harcke Iwema. Onder Niebert komt Harcke niet voor. Waarschijnlijk was hij toen al behoorlijk oud en had hij zijn boerderij te Niebert verhuurd aan zijn zoon Lubbe. Deze wordt in het schotregister onder Niebert genoemd als Lubbe Edens met 20 roeden 'up ende wtgaende landt, guedt ende quaedt'. Verder gebruikte hij nog 12 mansmat (16 grazen) maadland en 1 roede 'hilligen' land. Dit laatste stuk zal hij van de kerk gehuurd hebben. Ook bezaten de Iwema's bos te Niebert.

Habe Idema, Lio Idema, Luppe en Mense 'hoer drie soens' kochten in 1544 een stuk veen van Iwe Auwema. Wij hebben hiervoor al gezien dat Habe de vrouw van Harcke Idema/Iwema was. Zij was toen weduwe, want in 1542 is er sprake van de erfgenamen van Harcke Iwema. De conclusie dringt zich op dat de namen Iwema en Idema in die tijd door elkaar werden gebruikt. De kinderen van Harke zouden zich later alleen nog maar Iwema noemen. Harcke had waarschijnlijk vijf of meer kinderen. Behalve de drie reeds genoemde zonen waren er nog een zoon Andreas en een dochter Kunne, die met Ille Loma was getrouwd.

Leo Iwema komt in 1547 en 1549 nog voor als Leo Idema. In 1549 doet hij afstand van zijn rechten op het gestoelte in de kerk van Tolbert. Deze rechten behoorden bij de Mennemaheerd. Waarschijnlijk was Leo eigenaar van die boerderij. In 1559 had Leo een geschil met Christoffer van Ewsum over landerijen die bij de Uwema-heerden te Noordwijk hoorden. Omdat er sprake is van Leo's meiers op de Zuider Uwemaheerd mag de conclusie getrokken worden dat hij de eigenaar daarvan was. Vermoedelijk was hij dat ook van de Noorder Uwemaheerd. Hoe groot deze boerderijen waren is niet bekend. In de akte(n) die naar aanleiding van dit geschil werd(en) gemaakt wordt Leo niet Idema maar Iwema genoemd. Twee jaar later - in 1561 - komt Leo voor als zijlrechter-grietman van het Bomsterzijlvest. Van hem is verder bekend dat hij samen met Iwe Auwema in 1570 1000 Emder gulden tegen 6% leende van Brunger Brungersma. Zij leenden op eigen naam ten behoeve van Wigbold van Ewsum. Waarom zij dit deden blijft onduidelijk. De constructie zal een renteverkoop geweest zijn, waarbij Wigbold jaarlijks de rente aan Leo en Iwe zou betalen, die de rente vervolgens doorgaven aan Brungersma. Dit was een riskante operatie: omstreeks 1578 was Wigbold van Ewsum niet meer in staat de 60 Emder gulden jaarlijkse rente te voldoen. De families Iwema en Auwema moesten nu de rente uit eigen zak betalen, wat onderling tot problemen leidde. Leo was toen al overleden. Zijn zoon Date en de voormond over Leo's minderjarige dochter procedeerden tegen de erfgenamen Iwe Auwema. De Hoofdmannenkamer besliste dat beide partijen de rente moesten betalen en dat de ene partij het te veel betaalde op de andere kon verhalen. Date Iwema zal vermoedelijk een

eventuele vordering op Wigbold van Ewsum wel hebben gecompenseerd met de huur die hij aan hem moest betalen. Bekend is namelijk dat Date meier van Ewsum was. In 1603 wordt weer een Leo Iwema genoemd. Vermoedelijk was hij een kleinzoon van de hier besproken Leo. Ook hij leefde vermoedelijk in Vredewold.

Harckes zoon Lubbe zal later waarschijnlijk naar Doezum verhuisd zijn, tenminste als hij dezelfde is als de Luppe Iwema die met de rijke Wege Cruisinge was getrouwd. Luppe was evenals zijn vader grietman. In 1565 was Luppe Iwema voormond over de kinderen van Abe Bensema. Hij was dat in 1577 nog. Luppe en Wege hadden een zoon en een dochter. Hun zoon Harcke, die ongetwijfeld naar zijn grootvader uit Niebert was genoemd, trouwde met Asse Bockema, die vermoedelijk uit Marum kwam, en woonde in 1628 in Doezem. Hun dochter Tjauckien Iwema, overleden 16 april 1639, vrouw van de grietman (van Westerdeel-Langewold) Weyt Sickema (van Surhuizum), overleden 3 mei 1631, ligt in de kerk van Doezum begraven. Deze 'erfdochter van Doezum' was eigenaresse van de Cruisingastede (geërfd van haar moeders familie) en de Ayckemaheerd in Doezum. Het volgende grafscript uit Niekerk zou een zuster van haar kunnen betreffen: anno 1652 - 10 oktober - is de doegtsame Youctien Iwema in den Heere gerustet, huysvrouw van Pieter Jans (zijnde een eigenerfde boer die ook een 'Iwemaheerd' heeft bewoond, een boerderij naar zijn vrouw genoemd!).

Dochter Reen trad in het huwelijk met Hero Papma uit Humsterland, die daar onder andere als grietman optrad en in 1604 eigenerfde landdagcomparant voor Niehove was (ligt aldaar in het koor begraven). Na Hero's dood (in 1605) werd Ewe Amses aangezocht als 'voormond' - deze Ewe Amses was weer een kleinzoon van Kunne Iwema.

Luppe en Wege zijn voor of in 1597 overleden. In dat jaar gaan Harke (II) en zijn zuster Reen over tot verdeling van de ouderlijke goederen. Reen kreeg een boerderij te Niekerk en een te Doezum. Beide waren verhuurd. Ook kreeg zij het aandeel van haar ouders in een boerderij te Oxwerd, de Menne Moersheerd genaamd, met een rentebrief daarover, alsmede een stuk veen onder Nuis. Bovendien kreeg zij nog een vordering (rentebrief) op Gadie Crusinge, groot 100 Emders gulden. Harcke kreeg de overige goederen. Hiertoe zullen de Crusinge- en de Bentsmastede hebben behoord, want deze blijken later eigendom te zijn van het weeskind van Harcke Iwema. Deze Harcke (II) leefde in 1605 niet meer. Voormond over zijn dochter Tiauktien, die omstreeks 1591 ter wereld kwam, werd Hero Papma. Bonne Iwema uit Niebert was 'sibbevoogd'. Na Hero's dood (1604/1605) werd Ewe Amses van Dorp aangezocht als voormond. Hij was de kleinzoon van Kunne Iwema en dus een wel heel verre verwant van Tiauktien. Het lag eerder voor de hand dat een van zonen van Drewes Iwema of Harke, de zoon van de overleden Hero Papma, voormond zou worden. De zonen van Drewes waren neven van Harke Iwema en Harke Papma was zijn oomzegger. Het is dan ook niet verwonderlijk dat Ewe dit ook gerechtelijk vorderde. Vervolgens werd Lubbe Iwema aangezocht, maar hij weigerde in eerste instantie. Kort daarop blijkt hij toch voormond te zijn. In die hoedanigheid procedeerde hij tegen de erfgenamen van Hero Papma over een inventaris van Harke (II) Iwema's nagelaten goederen. De erfgenamen van Hero waren niet erg toeschietelijk om een deugdelijk inventaris te verschaffen. Dit zal de onderlinge verhoudingen geen goed hebben gedaan. Tiauktien Iwema trouwde later met Weit (Wydt) Siccama uit Surhuizum. Een van de weinige bekende afbeeldingen van leden van

eigenerfdenfamilies. V.I.n.r. Harcko Siekema (Siecama) (1614/5-1667), zijn vrouw Sieucke Iwema (162314-1678) en haar moeder Antje Halsema (t 1665), weduwe van Harmen Abels Iwema uit Zuidhorn. Het kind op de achtergrond is Riender Iwema, een jongere broer van Sieucke. Hareko Sickema was een zoon van Wydt Siekema en Tiaucke Iwema uit Doezum.

Drewes Iwema is al terloops ter sprake gekomen. Hij was een broer van Leo. Drewes en zijn vrouw Reenke woonden vermoedelijk te Niebert. Hij stierf omstreeks 1595. Erfgenamen waren zijn vijf volwassen zoons: Lubbe, Harcke, Mense, Abel en Ede. De eerste drie broers woonden vermoedelijk in het huis van Drewes te Niebert. De andere twee leefden

elders. Tussen deze twee partijen ontbrandde een juridische strijd om de erfenis. Abel kreeg in 1597 zijn deel uitgekeerd. Hij kreeg de beide 'Ukemavennen' op de Wolden, het land te Midwolde dat bij het 'gericht' lag, het Hayemaveen met 5 roeden veen van het Tonnis Wytsemahuis. Ook kreeg hij nog een vordering op Hero Pappema, groot 100 daler. Hero had kennelijk dit geld van Drewes geleend. Abel moet in het kerspel Zuidhorn gewoond hebben. Hij komt het eerst voor in 1579 en leefde vermoedelijk nog in 1602. Mogelijk is hij de gelijknamige persoon die in 1631 stierf en in Zuidhorn begraven werd. Een Abel Iwema was in 1622 en 1624 kerkvoogd van Zuidhorn. Johan Abels Iwema en Date Abels Iwema, die beiden onder Noordhorn voorkomen, zullen hoogstwaarschijnlijk zonen van Abel zijn geweest. Date Iwema 'had volgens het klauwboek van Tjassens rechten met betrekking tot de 'Olde Heddemaheerd' te Oxwerd. Of hij deze boerderij in eigendom had, wordt niet duidelijk. In ieder geval woonde hij wel te Oxwerd. Date was gehuwd met een zekere Abeltine. Zij hadden aan Balte Ukema een hypothecaire lening van 200 caroligulden tegen 7% verstrekt. Er leefde destijds ook een andere Drewes. Deze overleed in 1600. Van een aantal van de landerijen die Abel kreeg is niet exact bekend in welk kerspel deze lagen. Vrijwel zeker is dat alle landerijen in Vredewold lagen. De Ukemavennen zijn vermoedelijk in het kerspel Niebert te zoeken. Daar was eerder in de 16e eeuw vermoedelijk een Ukemaheerd. In 1586 komt een Abel of Albert (het laatste zal een verschrijving zijn) Ima te Ellerhuizen bij Bedum voor. Dit zal dezelfde persoon zijn als de redger Abel Ywema, die in hetzelfde jaar wordt genoemd. Het kan dezelfde zijn als de Abel Iwema, die later voorkomt, maar ook een naamgenoot.

Abel Iwema's broer Ede huurde vanaf 1580 de Hartsemaheerd op het Faan van het Geertruidgasthuis te Groningen. Deze boerderij was 62 grazen groot. In 1588 hadden Ede en zijn vrouw Abeltje moeite om de jaarlijkse pacht van 66 caroligulden te voldoen. De oorlogsomstandigheden zullen hier wel debet aan zijn geweest: de Harsemaheerd lag ongeveer twee kilometer ten westen van de schans te Enumatil. Hoe lang Ede deze boerderij in gebruik heeft gehad is niet bekend. Begin 17e eeuw komt een Ede Iwema onder Tolbert voor. Hij kan de Ede uit Faan zijn geweest.

De drie andere zonen van Drewes leefden te Niebert. Zoals reeds gezegd woonden zij in het huis van Drewes. Daar zij later ook nog onder Niebert voorkomen, ligt de conclusie voor de hand dat zij het vaderlijk huis toebedeeld hebben gekregen. Lubbe (II) trouwde met Talle Fossemata uit Noordhorn, nadat zij weduwe van Johan Hendriks van Schoonebeek was geworden. Hij was degene die voormond werd over Tiauktien Iwema te Doezum. Tiauktien schonk Lubbe als dank voor 'de grote diensten ende moeijte', die hij zich als haar voormond had getroost, 6 mat hooiland te Lucaswolde. Het echtpaar Iwema-Fossemata had bij zijn leven besloten dat deze zes mat land niet naar zijn erfgenamen diende te gaan, maar voor een goed doel aangewend zou worden. Daarom werd bepaald dat de huuropbrengst van tweederde deel van dit land zou dienen tot onderhoud van de armen van Niebert, Nuis, Marum en Noordwijk en dat de opbrengst van het overige deel gebruikt zou worden voor het onderhoud van de kerk te Niebert.

Wellicht hadden Lubbe Iwema en zijn vrouw Talle iets goed te maken. De ingezetenen van Noordhorn hadden omstreeks 1606 geld van dit echtpaar geleend. Tot betaling aangemaand klaagden de Noordhorners dat zij teveel rente moesten betalen. De Hoofdmannen bepaalden dat in geval van woeker het te veel betaalde aan rente in mindering gebracht moest worden op de hoofdsom. Met die schenking aan de armen liep het overigens niet zo vlot. Na Lubbes overlijden had Talle haar deel gegeven, maar Abel Iwema en consorten, erfgenamen van Lubbe, hadden daar weinig zin in. Dit leverde in 1631 ook weer een proces voor de Hoofdmannenkamer op. De erven Iwema betwijfelden of Lubbe wel in de schenking had toegestemd.

Lubbe (II) was waarschijnlijk ook voormond geweest over Jye en Ipo Bensemata uit Doezum. Jye vroeg in 1617 Lubbe Iwema om rekenschap van zijn goederen. Ipo verlangde in 1622 hetzelfde van zijn oom. Waarschijnlijk had Lubbe een zuster die met een Bensemata getrouwd was. Verder komt Lubbe Iwema voor als procespartij in de meest uiteenlopende kwesties. De ene keer ging het er om hooi in oppers te mogen brengen, een andere keer om de levering van zeilen, die bij de door Lubbe gekochte molen hoorden. Of het hier de molen van Niebert betreft blijft onduidelijk. Andere kwesties waren de door Meerten Mulder van Kuzemer veroorzaakte schade, de 'zwetten' van 10 grazen land en geldvorderingen. Zo vorderde Lubbe in 1615 van Menne Moma 100 Emders gulden. Andere schuldenaren waren Harrit Poppema en Iwe Tienga. Lubbe stierf in november 1629, zijn vrouw Talle Fossenia overleed drie jaar later.

Ook Lubbes broer Mense Iwema was een keer bij een proces betrokken. Hij had in 1624 ruzie met Johan Hardt van Tolbert over het weghalen van hooi van het land. Date Iwema van Oxwerd trad in dit proces op namens zijn oom. Mense en Harke (III) Iwema leenden in 1615 400 daler á 7% aan Luitje Crijns en zijn vrouw Griete te Oxwerd. Dit bleek een zeer risicodragende lening te zijn, want Luitje failliede in 1620. Of zij hun geld hebben weergekregen wordt niet duidelijk. Harke Iwema was niet onbemiddeld, getuige het feit dat hij in 1616 opgaf eigenerfde te zijn met minimaal 100 grazen. Harke III stierf kort voor zijn broer Lubbe. Zijn vrouw Roelf Jansen overleed in 1631. Beiden werden in Niebert begraven. Hun grafzerken zijn daar nog aanwezig.

Daarentegen is de grafzerk waar de naam van Bonne Iwema op voorkwam niet meer voorhanden. Vermoedelijk ging het om de grafzerk van zijn vrouw of kind. Deze Bonne is een ietwat raadselachtige figuur. Hij was verwant aan de andere Iwema's, wat blijkt uit het feit dat hij voormond was over de minderjarige dochter van Leo Iwema en sibbevoogd over de minderjarige dochter van Harcke (II) Iwema uit Doezum. Waarschijnlijk was deze Bonne voor 1551 geboren. Hij was gehuwd met Sidie Bensema, die uit de buurt van Doezum kwam. Sidie bezat de halve Jye Igensheerd te Grootegast. Het echtpaar woonde echter te Niebert. Bij Bonne werden evenals bij Drewes in 1576 soldaten ingekwartierd. Hij moet voor of in 1622 zijn overleden, want in dat jaar procedeerde Harke Iwema tegen Albert Goetyens over de teruggave van turf uit zalige Bonne Iwema's veen. Begin 17e eeuw legden Bonne, Ede, Leo, Harke, Hendrik, twee Dates en Drewes Iwema de eed van trouw af aan het nieuwe (Staatse) bewind. Lubbe, Harcke, Leo komen voor als landdagcomparanten voor Niebert, Hendrik wordt als zodanig voor Tolbert genoemd.

Pagina 30 e.v.:

De familie Torninge bij Enumatil was in de moeilijke jaren tachtig crediteur van de eigenaars van Hedde Enema-heerd te Niebert. Claes Torninge en zijn opvolger Geert Luetiens zien we tevens verwickeld in transacties van landerijen te Niehove, waar de familie Pama in financiële problemen was geraakt. Een - vermoedelijke - zoon van Claes en Alyt Torninge was later eigenaar van een deel van Wester Pama, terwijl een dochter van deze Jan Toringa uit Niehove later een Iwema uit Zuidhorn trouwde. Evenals de Tornings die we later ook op de klei, te Hoogemeeden, in de omgeving van Niezijl en Visvliet en te Leens aantreffen, zijn de Iwema's vanuit Vredewold naar het kleigebied getrokken. In 1586 wordt een van hen te Ellerhuizen genoemd en zes jaar later woont een Iwema in Zuidhorn. Met de Iwema's was ook een tak van de Doezumer Kruisinges verwant, die in de 16e eeuw goed in de slappe was zat. Een andere familietak moet echter in dezelfde tijd langzaam in de schulden zijn geraakt. Dit leidde er tenslotte toe dat de Benckemaheerd en enig ander land te Doezum in 1637 executoriaal moesten worden verkocht.

De Tornings en Iwema's behoren tot de rijke eigenerfden van Vredewold - in de Gelderse tijd was een Harko Iwema pachter der bieraccijnzen aldaar. Het is logisch dat zij hun oog op het kleigebied hadden laten vallen, waar de grond beter was en de economische vooruitzichten dus ook gunstiger. Ten dele zullen zij er boerderijen hebben gehuurd, bijvoorbeeld de vette kleiweiden rond Aduard, of door huwelijk verworven. Een Iwo Fossemma uit - vermoedelijk - Opende treffen we rond 1600 te Vliedorp in de Marne aan. Zijn gang naar de klei verliep in fasen: eerst treffen we hem aan als huurder van het prebendeland te Sauwerd (tot 1586). Dan vertrekt hij naar Houwerzijl en Vliedorp, waar hij eerst meier van een familie Brungers(ma), later van het echtpaar Van Laer-Aykema is (vanaf 1588). Opvallend is dat het ook bij de verhuurders steeds om families gaat die sterke banden met het Westerkwartier hebben. Daarnaast stapten geslachten van het zand in de gaten die faillerende eigenerfden-geslachten in het kleigebied hadden nagelaten. Reeds na het midden van de 16e eeuw zien we Bolkema's vanuit de omgeving van Marum naar het noorden trekken. Een en ander zou mede verband kunnen houden met de oprukkende economische macht der Ewsums in Vredewold. Onno Bolkema bezit in de jaren zeventig land te Oxwerd en bij Slotersijl, terwijl zijn zoon Jacob Onnens later te Grijssloot in de Marne woont.

Het kleigebied en de zandgronden zijn geen volledig van elkaar gescheiden circuits geweest. Verscheidene geslachten hadden hun takken in beide gebieden. Naast een trek naar de klei zien we ook af en toe een omgekeerde beweging. De zoon van Hero Pappema uit Niehove bijvoorbeeld, Harko genaamd, zag af van een vooraanstaande positie in Humsterland en bezat later goederen onder Het Dorp bij Doezum. Als - lucratief - hoofdberoep beoefende bij het bierbrouwerschap in Groningen dat hij door huwelijk had be-machtigd. Andere geslachten met verbindingen op de zandgronden en in het kleigebied waren Gokema (Tolbert, Niebert, Niehove, Kloosterburen), Hayema (Roden, Langewold, Oldehove), Hummersma (Lutjegast, Niekerk, Niehove, Ezinge), Bensema of Banserna (Doezum, Niehove) en Tassema (Nuis, De Waarden en Niehove, Kollumerland). Het is waarschijnlijk dat de Tassema's, die wellicht uit Langewold afkomstig waren, in de eerste helft van de 16e eeuw op de klei zijn ingetrouwd, want hun landbezit te Niehove en op de Ruigewaard lijkt afkomstig te zijn van de Froma's. Ook de Loma's horen tot dit type families. Het echtpaar Amso Ewens - Sibbrigh Loma liet in 1610 bezit na in de omgeving van Lutjegast en te Zeerijp, waar het zelf had gewoond (Eenkamaheerd). Het huis op Focke Lomaheerd in Het Dorp (Doezum) dat bij de zoon Ewo Amses in gebruik was geweest vertegenwoordigde, zonder de levende have, een waarde van ruim 867 daler. Het is duidelijk dat in dit geval de oorlogsomstandigheden in de jaren 1580-1594 weinig vat op het familievermogen moeten hebben gehad.

1.3.2 Bezitsverhoudingen

Toen de Ewsums zich in 1531 erfelijk met de grietenij van Vredewold lieten belenen was er nog geen sprake van grootgrondbezit van het - nog zeer jonge - Huis Nienoord. De verwerving van landerijen begon juist in die tijd en stond vrijwel geheel in dienst van de hoogveenderij. Elders in het Westerkwartier speelde grondbezit van hoofdelingenfamilies

nauwelijks een rol. Uit Vredewold zijn voor de 16e eeuw helemaal geen hoofdelingen bekend, uit Langewold slechts een enkeling. Het kleigebied, waar het verwerven van land het meest lucratief was, was vanouds het domein van het almachtige klooster Aduard. De vestiging van het klooster eind 12e eeuw had grote economische en ook sociale gevolgen voor de omgeving. Bijna heel Middagsterland kwam in het bezit van Aduard; daarnaast hadden de kloosters Selwerd (Dorkwerd en Wierum) en Ter Apel (Beswerd) hier grondbezit. Het gevolg was dat in 1595 de kerspelen Dorkwerd, Leegkerk, Fransum, Den Ham, Oostum en Garnwerd bijna geheel, Wierum voor twee derde, Lagemeeden voor de helft en Zuidhorn voor ongeveer een derde uit kloosterbezit bestonden. Een dergelijke situatie kwam ook voor in Visvliet. Hier was alle grond in handen van het cisterciënzer klooster Jeruzalem of Gerkesklooster dat de grond door inpoldering op de Lauwerszee had gewonnen.

Middagsterland is voor het onderzoek slechts van secundair belang, hoewel we er leden van eigenerfden-geslachten als klooster-meiers aantreffen. Er blijken in de tweede helft van de 16e eeuw grote verschillen te zijn in de naamgevingspatronen tussen Middag enerzijds en Humsterland, Langewold en Vredewold anderzijds, die kunnen duiden op verschillen in herkomst van de bevolking aldaar. In Middagsterland is het percentage Friese voor- en achternamen relatief klein. Een dergelijk verschijnsel doet zich ook voor in Nieuw-Kruisland, dat met het klooster Jeruzalem (Gerkesklooster) een vergelijkbare relatie had als Middag met Aduard. Een zekere, continue immigratie vanuit het zuiden in het kleigebied rond Aduard is niet onwaarschijnlijk.

Het grondbezit van de inheemse - Friese - bevolking bevond zich vooral langs de noordrand van Middag (Ezingen en Feerwerd) en in Humsterland (Niehove, Oldehove en Saaksum). Van de 83 heerden die op de Humsterlandse dijkrol van 1564/1620 voorkomen, behoort er maar één aan een klooster: de Aduarder Conventsheerd te Barwerd. Een soortgelijk patroon vinden we ook in de kerspelen Ezingen en Feerwerd. Hier kwam slechts wat verspreid landbezit van Aduard (te Hardeweer) en van Selwerd (Loeswerd) voor. Er bestaat een sterke samenhang tussen de eigenerfden-geslachten in Humsterland en die in het noorden van Middag.

Het sterke economische en politieke overwicht van - vooral - het klooster Aduard in Middagsterland was er de oorzaak van dat zich hier geen wereldlijke machtsconcentraties konden vormen, waarbij in de eerste plaats aan hoofdelingen moet worden gedacht. De Gaykinga's of Gaykema's aan de Gaykingadijk onder Wierum vestigden rond 1500 hun hoofdzetel te Zuidhorn in Langewold, de Luersema's verplaatsten hun domicilie van Beswerd naar Feerwerd. Het oude Luersema-bezit te Beswerd kwam door schenking aan het klooster Ter Apel, zeer tegen de zin van de familie Luersema, die vergeefse pogingen deed het terug te kopen. De moord, gepleegd op Hendrik en Frederik Gaykinga binnen de muren van Aduard in 1520, zou het gevolg kunnen geweest zijn van het aan de oppervlakte treden van - latente - spanningen tussen de belangenferen van het klooster en de Gaykinga's. Dat de Gaykinga's zich in Zuidhorn vestigden is niet zo verwonderlijk. Hoewel minder uitgesproken dan Humsterland zijn Langewold en vooral Vredewold tot 16e eeuw eigenerfden-republieken gebleven. Kloosterbezit beperkt zich hier tot de goederen van de premonstratenzer proosdij Cuzemer onder Oldekerk, in de Juursema-kluft, te Noordhornerga, Sebaldeburen, Grijskerk en op de Waarden. In Vredewold bezat het armlastige cisterciënzer nonnenkloostertje Trimunt ongeveer een derde van het kerspel Marum en enig land onder Lettelbert en bij Enumatil. Ook Cuzemer had hier bezittingen onder Niebert, Tolbert en Lettelbert.

Uit: INVENTARIS van het HUISARCHIEF van DE NIENOORD

No. 24: Anno 1530 - Hemelvaarstdag - Verzegeling, waarbij de gemeene rechters van Vredewold in het bijzijn van de getuigen heer Rijtze vicarius te Midwolde, Meyt Bonnema, Hemke Harkema en Ype Tyalsema, de (toen nog gewoon roulerende! J.E.) grietenij van Vredewold opdragen aan jonker Onno van Ewsum. (in een perkamenten vidimusbrief d.d. Driekonigen 1532 met het uithangend zegel van Otto Knassens cureet te Midwolde.)

No. 25 aa: 1531 - 20 Mei - Verzegeling - waarbij Charle van Gelre, stadtholder der Stadt unde Omlanden van Groningen, bekrachtigt de overeenkomst en voorwaarden tusschen de ingezetenen van Vredewold en Beetke, weduwe van Wigbolt van Ewsum betreffende de opdracht van het erfgrietmanschap van Vredewold aan Beetke. (In een veel later gemaakte aantekening op deze 17^e eeuwse brief wordt gesteld: **"Item dat int beginsel Ao. 1531 in Fredewold eenige weren die nopende die Gretenij niet ingewilliget hadden, noch dieselve wolden tostaan, als die Edele Bocko Auwema den ouden, Leht Eensema en Harko Iwema, die welcke die van Groningen en andere luiden van qualiteyt mit eenige van die Hoofluiden aan heur handt hadden en dat die sake al in Rechte waer."**)

No. 25: Anno 1531 - Twaalf verzegelingen, allen betrekking hebbende op de schenking van het (voortaan!) **erfelijk grietmanschap** van Vredewold door Karel van Gelre aan Beetke wed. van Wigbolt van Ewsum.

a. Brief d.d. 17 April 1531 van Karel hertog van Gelre aan zijnen bastaardzoon Karel, stadhouder van Groningen en Ommelanden, inhoudende het bevel, om naar aanleiding van de opdracht van het grietmanschap door de burenen van Vredewold aan Onno van Ewsum (zie no. 24) te bewerken, dat het grietmanschap voorn. **geheel en al aan het geslacht van Ewsum wordt geschonken**. (onderteeekend door Karel van Gelre en met een onherkenbaar zegel.)

b. Transfixverzegeling en brief d.d. 20 December 1531 van hertog Karel van Gelre enz., inhoudende de bevestiging van den brief van zijn bastaardzoon Karel, stadhouder van Groningen en Ommelanden, waarin deze aan Beetke, wed. Wigbolt van Ewsum heeft geschonken het erfelijk grietmanschap van Vredewold.

(op beschadigd perkament, onderteeekend door Karel van Gelre; zegel en getransfigeerde brief verloren.)

c. Getuigenverklaring d.d. des wonsdages na den soendach quasi modo tussen paescen ende pynxteren 1537, afgelegd door Albert pastor te Oostwold, meester Johan Potter pastor op de Meden, meester Otto pastor te Midwolde, Johan Hopper pastor te Tolbert en Hynrick vicarius te Tolbert, ten overstaan van Johannes Conrades, kerkheer in Zuidhorn en over de provestije van Hummerke generaal Commissarius, op verzoek van Beetke wed. Wigbolt van Ewsum, betreffende de schenking en de publicatie van de schenking van de grietenij van Vredewold in 1531. (op perkament met het uithangend zegel van Johannes Conrades.)

d. Getuigenverklaring d.d. des dynxdages na den soendach misericordia domini tussen paescen ende pynxteren 1537, afgelegd door Sijdt pastor te Niebert, Hynrick pastor te Nuis en Sywert pastor te Marum, ten overstaan van denzelfden persoon en betreffende dezelfde zaak. (op beschadigd perkament; het zegel van Johannes Conrades ontbreekt.) (m.a.w. de pastoors van Westerdeel-Vredewold kiezen partij voor de van Ewsums? J.E.)

e. Getuigenverklaring d.d. 9 April 1543, afgelegd door een aantal getuigen voor Ewe Grathema den buer-rechter van Oldebert, op verzoek van Beetke van Rasquert. wed. van Ewsum, over het bezoek in 1531 van Karel van Gelre in Vredewold in Oldebuerth, over de schenking van het erfelijk grietmanschap van Vredewold, over de vroegere wijze van kiezen van grietmannen aldaar. (op zeer beschadigd perkament met het uithangend zegel van Otto Knassens pastor te Midwolde. Het zegel van Johan Hopper pastor te Tolbert ontbreekt.)

f. Getuigenverklaring d.d. 9 April 1543, afgelegd door een aantal ingezetenen van Marum voor Ewe Grathema, betreffende dezelfde punten als in no. 25e, doch meer betreffende het bezoek aan Nuis (waar Harcke Iwema het nakijken kreeg... J.E.). (op perkament; de zegels van Otto Knassens en Johan Hopper ontbreken.)

g. Getuigenverklaring d.d. 9 April 1543, ongeveer gelijklopende aan no. 25f, doch afgelegd door een aantal ingezetenen uit Nuesmer kerspel. (op perkament met uithangende zegels van Otto Knassens en Johan Hopper.)

h. Getuigenverklaring d.d. 9 April 1543, ongeveer gelijklopende aan no. 25e, doch afgelegd door Focko Tyassens, Yellert Wyeme, Peter Lubberts, Luke Hoeyts en Koene Willems, ingezetenen van Oldebert.

(op beschadigd perkament met het uithangende zegel van Johan Hopper.)

i. Getuigenverklaring d.d. 9 April 1543, ongeveer gelijklopende aan de vorigen, afgelegd door een aantal getuigen, voornl. betreffende de schenking of overdracht in 1531 door Bocko Auwema, Iwe Eyszema, Pabe Bousema en Date Wissens op het kerkhof te Oldebert. (op perkament; de zegels van Otto Knassens en Johan Hopper ontbreken.)

k. Getuigenverklaring d.d. 9 April 1543, ongeveer gelijklopende aan no. 25i, afgelegd door Meyth Bonnema, waarin ook over de eed door Bonnema afgelegd in 1531. (op perkament; de zegels van O.K en J.H. ontbreken.)

l. Getuigenverklaring d.d. 9 April 1543, afgelegd door Une Harckema en Ipe Syckema voor den buerrechter Ewe Grathema betreffende hetgeen zij, komende van Groningen, ten huize van Koene Willems in dye Cleyborrych, in 't volle gelach, hebben gehoord van eenige lieden omtrent hetgeen is geschied te Groningen op de Westerwarf d.d. Vrijdag na Invocavit 1543 in zake de grietenij van Vredewold. (op perkament.)

m. Getuigenverklaring d.d. 16 april 1543: een aantal personen verschijnen voor Ewe Grathema, buurrechter in Tolbert en verklaren dat zij rond hemelvaartsdag 12 jaar geleden erbij zijn geweest in Nuis: **"...der vrouwen van Eusum hoeren kynderen ende erven de gretenie vs. eerstlyck ende ewelyck up gedragen ende overgegeven, daer Harke Ydema de olde, Hylle Hayens, Hemke Harkema, Haye Reyts, Sywert Fossema, Haye Lamberts ende meer anderen van den oldesten juncker Kaerle vs. de hant op gaven und de anderen gemene umstanders staken to samen eendrachtelyken hoer handt op yn de lucht ende repen ya, ya.** (Vervolgens dient jonker Onne van Ewsem de eed afgenomen te worden) **Ende de gemeente vs. begeerden van Harken Ydema dat hye juncker Onne up de vs. gyfft der gretenyen den eedt eens voer alle wolde staven dat Harke Ydema ut cranckheyt des hoeffdes als dat seer schudde ende oeck vrees sprack ende syn sprake weecklyck was alsoe dat juncker Kaerle hem nyet wal verstaen kunde ende juncker Kaerle solxs van Hylle Hayens begeerde to doen...."**

n. Getuigenverklaring d.d. 19 April 1543, ongeveer als no. 24b, doch afgelegd door Sywert Fossema en door Hylle Fockens, Focke Hayens weduwe. (op zeer beschadigd perkament, zegel van Johan Hopper ontbreekt.)

Ook is er nog een verklaring 'van de pastoren heer Sydt van Niebert, heer Hynrich in Nuis en heer Sywert te Marum' gedateerd 17 april 1537. Allen verklaren hoe (op een niet nader gespecificeerde 'hylliche dach' namens de van Ewsums heer Jacob 'de gemene ende ingesetenen des karspels' de overdrachtsbrief van de grietenij heeft laten zien en voorgelezen. Sydt van Niebert verklaart daarbij **"hoe de breef aldaer neet was gestraffet noch wedergeroepen dan allene Harke IJwema hefft sick overluyt int g... beclaget dat in de selveste breef ytlyke articulen vergeten ende uitgebleven weren, so als he behoert hefft..."**

Uit deze vele getuigenverklaringen, maar liefst 6-12 jaar na dato, blijkt wel hoe omstandig de van Ewsums zich hebben proberen in te dekken, waarschijnlijk tegen het proces dat door Jelt Eyssens van Midwolde, Bocke Auwema van Tolbert én 'onze' Harcko Iwema van Niebert werd aangespannen. Maar geholpen heeft het hen kennelijk wel, want voornoemde buurrechters verloren uiteindelijk het geding bij de Hoofdmannenkamer in Groningen (het 'hogere gerechtshof' dat in de plaats was gekomen van de eer-dere 'warfen'), juist omdat de gehaaide Beetke van Ewsum alles goed zwart-op-wit c.q. 'op perkament' had. Hoe de rollen in het vervolg waren verdeeld en veranderd, blijkt ook wel uit de ondertekening van de volgende twee koopbrieven:

No. 29: Anno 1534 - Dinsdag na Reminisca in der Vasten - Koopbrief, waarbij Sijwert Fossema eenige landen verwisselt met Henke Ipens en echtg. De plaatsnamen onder Niebert gelegen zijn o.a. Fossemaheert, de Lietse, de Hengstecamp, Wkemahoren. Getuigen zijn heer Hynrik Cops, pastor in de Nuys en Elink Heringe. (het origineel verleden voor Hemko Harkema, gezworen rechter en beulsman (!) in Westerdeel-Vredewold vanwege de juffer van Ewsum.)

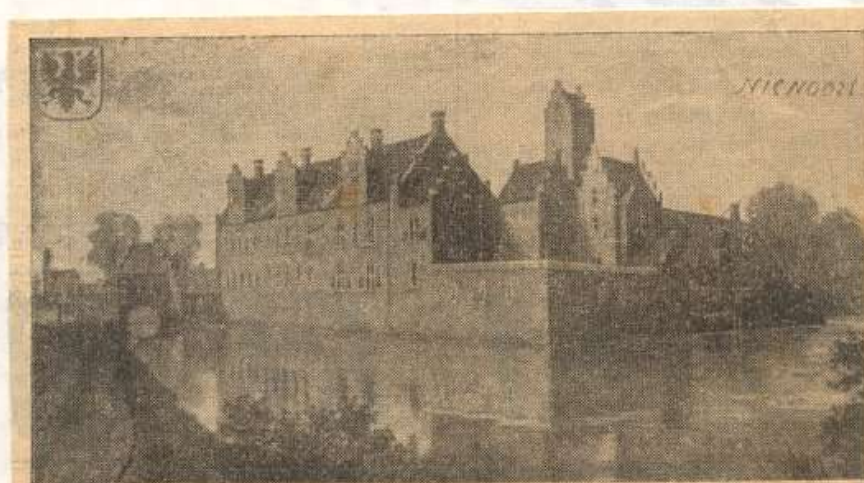
No. 45: Anno 1544 - 9 April - Koopbrief, waarbij Iwo Auwema verkoopt aan Harbe Idema (Harcko Iwema?), Ko Idema, Luppe (Iwema??) ende Marcus hoer dre soens zeventig á tachtig roeden veen onder Nuis. (op perkament met het uithangend zegel van Vredewold, verzegeld door den erfgrietman Hiddo van Ewsum.) (in een andere verzegeling zich noemend 'hovingeling te Middelstum'; in 1547 is Christoffer van Ewsum, erf(!)grietman van Vredewold - getuige no. 55 - en nog in 1702 staat op het zegel van Carel Ferdinand baron van In- en Kniphuizen de titel 'erfgrietman van Vredewold'!)

Uit Supplement-Inventaris van het Huisarchief van de Nienoord (Formsma, 1967)

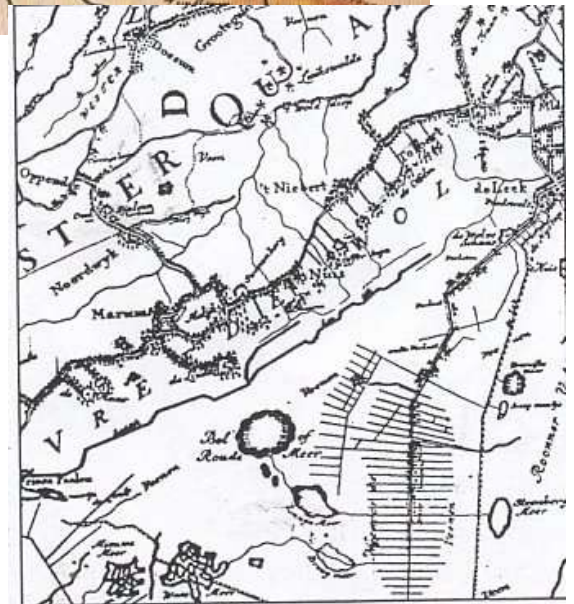
No. 894: Anno 1545 - 21 Mei - Akte van bevestiging door keizer Karel V op verzoek van Hidde van Ewsum van de in deze akte geïnsireerde brief van verzegeling door stadhouder Karel van Gelre van de opdracht door de ingezetenen van Vredewold aan Beetke, weduwe van Wigbolt van Ewsum, van de erfgrietenij van Vredewold, den transfixakte van bevestiging daarvan door Karel van Gelre d.a. 1531.

No. 864: Anno (15)49 - 11 Juni - Notariële akte van protest door Tyepko Douwema, Yvo Auwema, Sijwert Fossema, Leo Ydema (=Iwema), Jouke Heddema, Rotte Sijkema en Euwe Eeyckema als gemachtigden van Vredewold, tegen de overlast hun door 'die van den Helle' aangedaan t.a.v. de turfgraverij.

Beetke
van Raskwerd

De Nienoord omstreeks 1540.

Vredewold op de kaart van Th. Beckeringh uit 1781.

**STAMBOOM in de manlijke lijn van die tak van de familie IWEMA
die na ca. tien generaties uitloopt op de familie-tak EUWEMA**

1e ('bekende') generatie

HARCKO IWEMA

geboren vóór 1485 (?)

'Richter en Schepper'

(Buurrechter en Zijlrechter)

'tot Niebert en Nuis'

en dus ook op gezette tijden **Grietman van Westerdeel-Vredewold** (1516 en 1525)

1e vermelding in **Inventaris Huisarchief Nienoord** onder No. 14:

*Anno 1516 - Sunte Johannes-avent baptiste toe mydsomer - Koopbrief, waarbij Hoyt Fockema te Marum en Pape haar zoon verkoopen aan Wigbolt van Ewsum een sathe lands liggende op de Lynde: "Ick **Harke Ijwema**, greetman inde Westerdeel van Fredewold bekenne ende getuighe mijt dessen openen breve woe dat voer mij sijt ghekomme Hoyt Fockeme toe Maru ende Pape haer soon woe dat sie samentlike hebben vercofft mijt voer berade voer ons ende onse arffghenamen ene sathe landes ligghende op..." (op perkament met het gebroken uithangend zegel van Vredewold, verzegeld door **Harke Ywema**, grietman van Westerdeel-Vredewold.)*

2e vermelding in **Inventaris Huisarchief Nienoord** onder No. 22:

*Anno 1528 - Maandag nae palme - Koopbrief, waarbij Anne tho Melyck en Sydye zijne huisvr. verkoopen aan Doctor Laurentius ten bate des nyen conventes thot Lukswolde, gefundeert ende nyes gestichtet van de susteren to Reyde, één gras land onder Noordwijk. (afschrift uit de 16e eeuw op papier; het origineel verzegeld door **Harcko Ima** (= Iwema), grietman in Westerdeel-Vredewold.)*

3e vermelding in **Inventaris Huisarchief Nienoord** onder No. 537 a:

*Anno 1537 - Maandag na St.Simon en Judens(?) - Huwelijkscontract tusschen Iwo Auwema en Frouke Jelkema, verleden voor Johan Hopper, pastor in Oldebuert (=Tolbert), **Harcko Ywema**, heer Egbert Mensema, prebendaat ten Niekercken en Frans Bijwema. (Jelkema: eveneens een welgesteld eigenerfdengeslacht uit Niekerk, doch de bruidsschat voor voornoemd huwelijk kostte vader Ewe en moeder Ena de halve heerd, een stal koeien én nog een zilveren servies. De volgende oorlogsjaren hebben dit geslacht verder de das omgedaan: in 1600 moest de Yelkemaheerd gerechtelijk worden verkocht.) De bruidegom Iwo Auwema is (later) 'redger' in Vredewold.*

Harcko Iwema is wellicht gehuwd geweest met een dochter (genaamd Haebe) uit het Marumer eigenerfden-geslacht Renckema, want in deze familie kwamen toen de voornamen Lubbe en Date voor. Uit een koopbrief anno 1599 (no. 135) blijkt dat hun Renckemaheerd te Melick onder Marum toen al was overgenomen door Christoffer van Ewsum.

Nakomelingen (behalve deze drie zonen was er wellicht ook nog een dochter genaamd **Kunne**):

Leo (ook wel Idema genoemd), in 1549 afstand doende van zijn rechten op gestoelte in de kerk van Tolbert (rechten die verbonden waren aan de Mennemaheerd aldaar), in 1559 in elk geval wonend op de Iwemaheerd (zie verder), was in 1561 'Schepper tot Niebert': zijl-(waterschaps-)rechter van Westerdeel-Vredewold, samen met de eigenerfde Hille Fossema. *Nienoord No.670a: Getuigenissen verklaring voor Iwe Auwema, betreffende de Sibalderburen tille op in-stignatie van den Erentphesten Hillo Fossema en **Leo Ijwema** als Zijlrechter Grietmannen over Bomsterzijlvesten.* Gehuwd geweest met Wijbrich Wijers. Ze hadden een zoon Date geheten, wiens kinderen Leo, Lucke, Anneke en Hendrik heetten (en laatstgenoemde had weer een zoon met de naam Dato: zie pag. 16/17 én pag. 29/30)

Dr(i)euwes of (An)Dreus (1532-1600) - zie verder **2e generatie**

Luppe (ook wel als Edens genoemd), gehuwd met Wege Cruisinga, was woonachtig op de Landersmastede te Doezum.). Ze hadden een zoon Harcko (II) en een dochter Reen (zie pag. 17). Was in 1561, 1566, 1571 en 1576 grietman van Langewold, het 'onderkwartier' van het Westerkwartier waartoe Doezum behoorde.

IWEMA IN ACTES

No.45i: Anno 9 april 1544: Iwo Auwema verkoopt aan Haebe Idema (weduwe van stamvader Harcke Iwema), **Leo Idema**, **Luppe** ende **Maens(?)** hoer drie soens" een stuk veen in Nuis.

No. 416: Anno 1546 - Donderdag na Inventio sancte crucis - Verzegelde verklaring van Ocko Meijnema en Rempt Herema, grietmannen in Langewold, betreffende de 'reijding' en meting der venen van Hiddo van Ewsum in Vredewold door den landmeter Hinrick Janssen 'geswoeren landmeter bij den hoeve van Westvrieslandt', op verzoek van Hiddo van Ewsum en de volmachten uit Ooster- en Westerdeel-Vredewold, nl. Tyepko Douwema, Iwo Auwema, **Leo Ywema** en Joucko Theijens en in tegenwoordigheid van deze en van getuigen. Hierin ook over wolvenjachten....

Lewe 463: 22 april 1549: Auwe Gratema, Onno Harckema, Sicke Harkema, Albert Iftema, **Leo Ywema**, Paebe Bouszema, Tyaart Berents, Benno Wyema, Bonne Bonnema, Bonno Flossema, Garbrant Wijrsema, Bonne Ebersma, Arenth Hynrickz en Wisse Dathens staan hun deel van de kerkstoel in het koor ten noorden van het altaar af aan Iwo Auwema en zijn erfgenamen. Handtekeningen onder deze acte, alsmede heerden bij de personen.

No. 679 Nienoord: 4 april 1552: De inwoners van Tolbert, Niebert, Nuis en Melick, bijeen op het kerkhof van Tolbert, ratificeren machtiging aan wijlen Hidde van Euszum, Tyepko Douwema, Iwo Auwema, Iwo Eysma, Siwert Fossema, **Liew (Leo) Iwema**, wijlen Joucke Teyens/Heddema en Rothye Syckema, gedateerd 12 augustus 1545.

Gezien overlijdens wordt de groep nu Christoffel van Euszum, Tyepko Douwema, Menno Valcks, Iwo Auwema, **Leo Iwema** en Roythe Syckema, dit alles betreffende een veenkweste met de abt van Aduard als beziter van hellen bij Roden. De gemachtigden machtigen de Graaf van Arenbergh. Onder de eigenerfden van Niebert **Drewes Iwema**.

No. 434: Anno 1559 - 25 Augustus - Uitspraak van Lambert Offeringa en Iwo Auwema betreffende de verdeling van landen en venen onder Marum en Nuis tusschen Christoffer van Ewsum en **Leo Iwema**. Hierin de plaatsnamen **Uwemaheerd**, **Wijbbemaheerd**, **Broeksloot**, **Swarte Rijt**, **Herijngveen**, **Bollemeer**, **Breemhaer**.

(op perkament met de uithangende zegels van van Ewsum en Langewold, gezegeled door de grietmannen [van Langewold - i.t.t. Vredewold nog wel 'eigen baas'- J.E.] Luert Grevinge en Meijt Harckema.).

No. 104: Anno 1559 - 22 October - Verzegeling, waarbij **Leo en Andreas Iwema** overdragen aan Johan en Wigbolt van Ewsum eenige veenen onder Tolbert. Deze verzegeling is opgenomen in eene getuigenverklaring d.d. 16 November 1559, afgelegd door de getuigen Anthonius Lippinck pastor te Niebert, Albert Yffkema, Sycke Harckema, Tee Bonnema, **Heddo Euema**, Warner Tammunge en Focko Sappema. (op perkament met het uithangend zegel van Langewold, verzegeld door Luyrt Grevynck, richter in Noordhorn, grietman in Langewold.)

No. 105: Anno 1559 - 6 November - Verzegeling waarbij Ewe Awema, Albert Isstrum, Sicke Harkema, Tee Bunnema Ilo Gratema, **Leo en Dreüs Iwema**, **Hedde Euema**, Focko Sappema, Warner Taminga, Garbrant Derk Weersema, Peter Bennema, Menno Hijmersma en de (andere? J.E.) **eigenerfden van Niebert** en Tolbert overdragen aan Johan en Wigbolt van Ewsum een stuk veen aan de Zwarte Rijth, en zulks omdat de van Ewsums hebben betaald de proceskosten tegen den abt van Aduard in zake het veen ter Hellen, waarin Maria van Hongarije, Johan van Ligne graaf van Aremberg, Gerhardus van Dwingell abt tho Jerusalem (klooster Gerkesklooster - J.E.) George Jarges en Mr. Hans Winckens uitspraken hebben gedaan. (afschrift uit de 18e eeuw op papier; het origineel verzegeld met het zegel van Langewold door den grietman Luert Griminghe en met de zegels van Johan Hopper pastor te Tolbert en Anthonius Lippinge pastor te Niebert.)[Zou deze **Euema** te maken hebben met het geslacht **Euwema** uit Lutjegast?]

No. 104: Anno 1559 - 16 november: Pastoor Anth.Lippinck te Niebert, alsmede Alb. Iffkema, Sycko Harckema, Tee Bonnema, **Heddo Enemea**, Warner Tammunge en Focko Sappeema getuigen 'metht opperechten vijngeren gestandes fides swerende dat leo Iwema ende Andreus gebroederen mede in de Oldeberder kerk aanwezig waren toen de overdracht van het veen aan de broers van Ewsum werd besloten.

No. 435: Anno 1561 - 9 en 11 Juli - Getuigenverklaring, afgelegd voor Egbert Bijwema en **Luppe Iwema**, grietmannen van **Langewold**, door Focke Syndynge, Albert Rüschke, Hebble Meijts en een aantal anderen betreffende de ligging enz. van venen onder Tolbert en Midwolde. (Hierbij een mandaat van Stadhouder en Hoofdmannen d.d. 5 Juli 1561 aan genoemde grietmannen om Woensdag e.k. te komen in Bennynghehuis te Midwolde om op verzoek van den heer van Ewsum getuigenissen in te nemen.)

No. 116: Anno 1566 - 26 Juni - Koopbrief, waarbij Johan Fockens verkoopt aan Christoffer van Ewsum veenen onder Nuis nabij het Bollemeer en den Leijdiick. Getuige is o.a. Gerardus Albertus, pastor te Marum. (op perkament met uithangend zegel van Langewold verzegeld door de grietmannen Boelo Brungers en **Luppe Iwema**)

No. 119: Anno 1566 - Michaelis archangeli avond - Koopbrief, waarbij Poppe Houtsma en Griete zijne huisvr. verkopen aan Jr. Christoffer van Ewsum thoe Rasquardt, Bafflo en Jenleth vijf mannen mat hooiland onder Lukaswolde.(uithangend zegel van Langewold, verzegeld door **Luppe Iwema** en Boele Brongers, grietmannen.)

2e generatie

DR(I)EUWES (HARCKOS) IWEMA

geboren ca. 1532

overleden 25 augustus 1600 (óf voor 24 mei 1597)

gehuwd met Reenke..., dochter uit het

boerengeslacht waar de voornamen Bonne en Abel uit stammen?

Nakomelingen:

Harcke, geb. 1565. Grafzerken in kerkje van Niebert: Anno 1629 den 23 Septembris is in den Heere gerust den Erbaeren ende Fromen Harcko Iwema verwachtende een saliche opferstandinghe in Jesum Christum onser aller salighmaecker ende verlosser. Anno 1631 den 15 Marti is in den Heere gerust de Dogetsame Roelef(ke) Jansen Huisvrouw van salige Harcko Iwema verwachtende een salige opstandinge in Christo onsen salichmaecker. (Als **familiewapen** op deze grafsteen: in de ene helft een 'halve maan' met sterren en daaronder een doorboord hart; in de rechterhelft een schuinstaand kruis -X- met klaverbladen rondom: **zie volgende pagina**) Harcko bewoonde de Iwema-heerd. Uit het huwelijk d.d. 1588 met Roelef Jansen worden geboren zoon **Dato (zie 3^e generatie)** en dochter Sijbrich.

Menso (zie pag. 18/19)

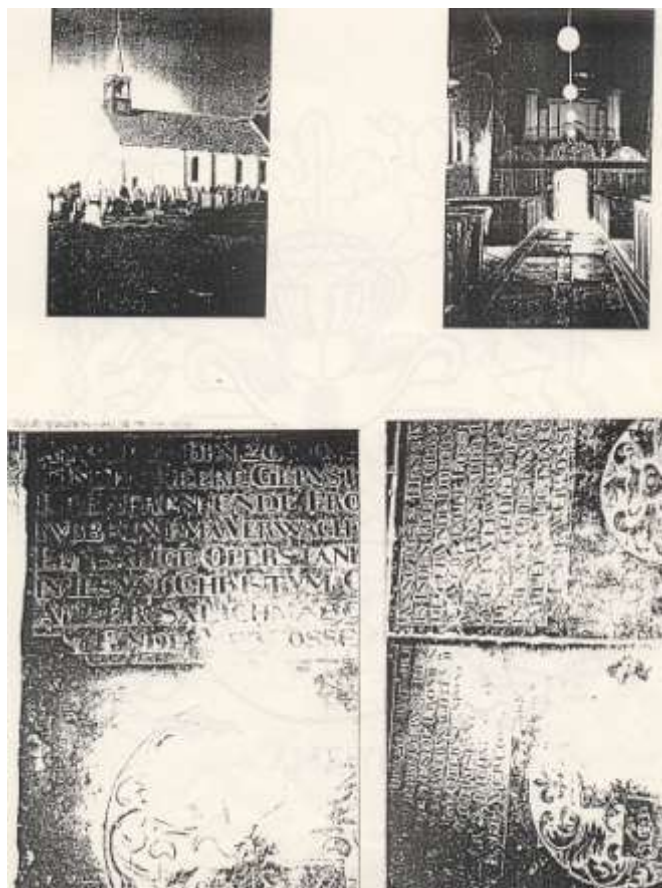
Lubbe, was gehuwd met Talle Fossemma van Nuis, weduwe van Johan Hendriks van Schoonebeek.

Grafstenen in het kerkje van Niebert:

Anno 1629 den 26 November is in den Heere gerust den Erbaeren ende Fromen Lubbe Iwema verwachtende een salige opferstandinghe in Jesum Christum onser aller salichmaecker ende Verlosser. Anno 1632 den 9 Junij is in den Heere gerust de Eer. unde Doegentsame vrou Talle Fossemma weduwe van salige Lubbe Iwema, verwachtende... (wapen: 'een faas, beladen met 3 schuinstaande visschen, vergezeld van 3 hoofden'.) In een koopacte van 1623 staat te lezen dat ene Marten Jansen - 'Mollenaar op Cuismer'(Kuzemer) zijn windmolen met herberg en behuizing te Oldekerk voor f 850 overdoet aan Lubbe Iwema. De familie Fossemma was een vooraanstaand eigenerfdengeslacht uit het naburige Nuis. Het zeer welgestelde (en kinderloze?) echtpaar Iwema-Fossemma gaf met gulle hand geld en goederen aan de armen in Westerdeel-Vredewold.

Abel, overl. 3 februari 1631, begraven in de kerk van Zuidhorn (het wapen van Abel Iwema komt voor op de klok van deze kerk, gegoten in 1611). Was gehuwd met Siewe Jacobs Derks, overl. 28 september 1615, eveneens met een grafzerk in deze kerk. Kinderen: Harmen, Jacob, Jan Abels en Drieuwes, Riemke en Date Abels. Harmen A. overleed in 1665 in Zuidhorn, evenals zijn 3 dochters en zoon een generatie later. Ook Jacob en Jan belandden in Zuidhorn e.o.: de zoon van Jacob heet-te Rickert, en dit werd de stamvader van de Iwema's rond Leegkerk. Drieuwes (Abelzoon) geb. 10-4 (of 5)-1587, verhuisde kennelijk naar de streek waar zijn vrouw vandaan kwam. Grabschrift op een zerk van het oude kerkhofje van Leegem(i)eden (tussen Den Horn en Viervelaten), daarvoor in het Mennistenkerkje aldaar: Drieuwes Iwema, anno 1660 den 9 Augusti obüt. (met hierop het familiewapen van de Iwema's) **Spanheim, Rentmeester dezer Provincie**: Hoogmieden (tussen Den Horn en Aduard), Kloostergoederen, vaste huren etc. van de Abdij tot Adewerth (Aduard): Drieuwes Iwema en zijn huisvrouw Folktje (Fockelien 'Foockelmoey') Jansen van de Lagemededen gebruik(t)en 71 grasen land op die Hogemieden, waaronder 7 grasen Pomplanden. Anno 1651 de soon Johannes Iwema en Lijske (dochter Sybrigh stierf in 1637). Anno 1678 de kleinzoon Jacob Iwema en Marretien. (zie pag. 18)

Voorts nog **E(e)de** en **Drieuwes** (Anno 1610 den 5 dach Augusti is gestorven die Ersame **Drieuwes Iwema** verwachtende eene zalige opferstandinghe in Christo) Kinderloos gebleven? Jong gestorven? (zie pag. 18)

Alvorens de Iwema-stamboom verder te vervolgen langs de enkele lijn van de **Drieuwes-Harcko-Dato-Bonne**-tak volgen hier eerst nog enkele uitweidingen 'in de breedte' over de eerste vier Iwema-generaties.

Wat moeilijk plaatsbaar is de oudste Bonne Iwema, mogelijk (nog een) Drieuweszoon, geboren voor 1555, gehuwd geweest met Sidie Bensema van Doezum, overleden voor of in 1622, en wellicht begraven in de kerk van Niebert

*26-09-1625 [KB] Trekcedullen 136 - 1353, fol. 480 Verkoop van Hindrick Ifftema ende Hille el. anpart landes Ifftema heert onder den kloekenslach van 't Olbert gelegen, so Johan Bousema nu ter tijdt gebruiet, wesende drie roeden ende een vierendeil van een roede briet doergaende, beginnen int suiden van die Drentsche booden off ende streckende noortwart tot den olden dijck, dat die van 't Olbert ende Nijkercke scheiden, offte so voele smaller offte breder als die koper doer scheidenge daeruth sall hebben tho genieten, item twee ackeren landes aldaer, staende bij Johan Loekes in pacht offte setma, daer deselve Johan Loekes ten westen ende Harckema landen ten oosten naest angeswettet sint, mit ock een venne leechlant, so mede bij Johan Loekes in qualite vorss. gebrucket wort ende dannoch drie mat hoeijlandes aldaer, Ifftema horne genoempt, so **Harke ende Menso Iwema** nu ter tijdt gebrucken, inzet 500 emd. gl. Koper is geworden Johan Boeles voor 3225 emd. gl. van wegen Johan Bousema*

Welke van de Harckos-nakomelingen het Iwema-steenhuis hebben bewoond blijft onzeker, maar waarschijnlijk was dit voorbehouden aan de oudste nakomeling(en): eerst **Leo**, dan diens oudste (of enige) zoon **Date** (3e generatie) en vervolgens (één van?) diens drie kinderen: **Leo (II)**, **Lucke** en **Hendrik** (4e generatie).

Leo Iwema, de oudste zoon, was gehuwd met Houke (of Haucke) **Ibema** (ook wel aangeduid als Ibma, Ibbema of zelfs Ypema), dochter van Tjeerd Ibema (zelf zoon van Mint Ibema en Houcke N.N., die verder nog de zoons Bouwe en Poppe en de dochters Sywe en Asse hadden). Leo was later landdagcomparant voor Niebert (1612-1653) en lid van de Provinciale Rekenkamer (1635-1637 en 1644-1646). In 1630 werd hij voor de 'verponding' aangeslagen voor 542 gras land in Niebert, samen met zijn broer Hendrick, en (later?) voor 27 gras aldaar mandelig met zijn oudste zoon Date (die wel als Date 'de Jonge' wordt aangeduid: waarschijnlijk slaat op hem het grafscript in het kerkje van Niebert: Anno 1680 den 13 December is in den Heere gerust de Eerbare Datho Iwema, out omtrent 49 jaer en leit alhier Begraven.) Andere kinderen: Tjeerd, Jan, Berend en Lamke.

No. 148: Anno 1611 -27 Februari- Koopbrief, waarbij 1e Asse Ybema weduwe Hindrick Peters verklaart in 1578 aan haren broeder Tyaert Ybema te hebben verkocht haar aandeel in de erfenis van hare ouders Minte Ybema en Howke, bestaande in huis en landerijen te Niebert gelegen, en zulks omdat de koopacte van 1578 is verloren geraakt (door 'vergangene krijgesjaeren'); 2e genoemde Asse Ybema aan haren broeder Tyaert Ybema en zijn huisvr. Geertruijt verkoopt alle goederen enz. gelegen te Niebert, welke zij heeft geërfd van hare broeders en hare zuster. (op perkament met uithangend zegel van den redger Gerrijt Crabbe.)

No. 454: Anno 1649 - 3 April - Scheidacte tusschen de gebroeders Leo Iwema en Hindrick Iwema, betreffende hunne hooilanden en venen onder Niebert (In deze acte komen de volgende namen voor: Olde Ee, Priester-hoorn, Westerhammen. Blouwe Kamp, Ruschevenne, Fluijvenne, Oomke gast.)

No. 184: Anno 1650 - 25 Mei - Koopbrief, waarbij Rotje Wobbes en Antje Jansen, echtelieden, verkoopen aan Dato Iwema de jonge en Teecke Jansen, echtel., en Wijerdt Iwema eenige veenen nabij den Leidijck en de Grouwe onder Niebert. Door dezen brief is eene transfixverzegeling d.d. 30 December 1656 getrokken, waarbij de koopers van den brief van 25 Mei 1650 het goed overdragen aan Engelbert Hansen en Anne Popkes, echtelieden. (Beide brieven op perkament met de uithangende zegels van Johannes Woltherus, grietman van Vredewold.)

Lucke, de oudste dochter, was gehuwd met Minte Ibema (zoon van Tjeerd, broer van Haucke voornoemd), die landdagcomparant was voor Niebert (1608-1637). Hij werd in 1630 in de verponding aangeslagen voor 24 gras land in Niebert, 20 gras te Midwolde en 2 gras te Tolbert. Uit dit huwelijk één zoon (Tjeerd) en drie dochters (Maycke, Albertien en Antje).

No. 146: Anno 1609 - 28 Mei - Koopbrief, waarbij Roleff Gerckes en Haucke Ibema verkoopen aan Minte Ibema en Lucke Iwema alle landerijen gelegen onder Niebert, welke Haucke van haren vader Poppe Ibema heeft geërfd. (op perkament met het uithangend zegel van Elinck Fossema, gestalter grietman van Vredewold.)

No. 153: Anno 1616 - 17 Juni - Koopbrief, waarbij Luijttien Jansen en Martien Bouwes, ehelieden, verkoopen aan Myndt Ibbema en Luck Iwema, echtelieden, het aandeel dat Martien van haren vader Bouwe Ibbema (broer van Poppe en Tjeerd) heeft geërfd in Ibbemaheerd onder Niebert en eenige landerijen onder Tolbert en Lukaswolde. (op perkament met uithangend zegel van Elinck Fossema, grietman van Vredewold.)

De jongste dochter (Antje) van Lucke Iwema & Mint Ibema huwde met Tjeerd Wobbes.

No. 171: Anno 1638 - 21 Mei - Wisselbrief, waarbij Bonne Sybbema en Aerck zijne huisvr. hunne landerijen te Niebert verruilen tegen landerijen in 't westeinde van Niebert behorende aan Tyeerd Wobbes en Anna Juwema, welke deze hebben gekocht van Sijtte Juwema en Gertrudt Alles (Op gedeeltelijk vergaan perkament met een verloren gegaan uithangend zegel van Iwo Auwema.)

No. 172: Anno 1638 - 25 Mei - Koopbrief, waarbij Sijtte Juwema (=Iwema?) en Geertruijt Alles verkoopen aan Tyerdt Wobbes en Anna Juwema (=Iwema?) een heerd lands in het westeinde van Niebert en een mat hooiland, genaamd de smijthorne, te Nuis. (Op perkament met een verloren gegaan uithangend zegel van Iwo Auwema.)

No. 175: Anno 1639 - 20 September - Koopbrief, waarbij Lucke Iwema en Meint Ibema verkoopen aan hunne broeders Leo Iwema en Hindrick Iwema het aandeel in de erfenis (landerijen enz. te Niebert) hunner ouders. (op halfversleten perkament met verloren gegaan zegel van Tiasso Tiassens op Enselen toe Loppersum.)

No. 455: Anno 1649 - 17 Juni - Scheidacte tusschen Majjcke Ibbema wed. Focco Sappema, Jan Voetties en Albertien Ibbema echtel., Tzeerd Ibbema en Griettien Knotte echtel., Tzeerd Wobbes en Anneke Ibbema echtel., betreffende de nalatenschap van hunne ouders Ment Ibema en Luckien Iwema, bestaande in boerenplaatsen en landen onder Niebert, Nijkerk en Midwolde. (op perkament met het uithangend zegel van Iwo Auwema tho Neijkerk ende Westerdijken.)

No. 703: Anno 1664 - 15 Juli - Verzegeling, waarbij Majjke Ybema, wed. Focco Sappema, aaneemt haren broeder - Tieert Ybema van zijn borgtocht te bevrijden, gegeven voor Majjke Ibema aan Date Ywema ter zake de levering van één-derde deel in een heerd lands gelegen te Niebert. (op perkament met het uithangend zegel van Adolph Louwens, burgemeester van Groningen.) Bij de scheiding van haar ouderlijke nalatenschap op 17 juni 1649 kregen Antje en Tjeerd nog eens 11 mat hooiland onder Midwolde 'die voer desen bij haer vercoft zijn'. Hun oudste dochter Antje Tjeerds Ibema, ook wel Antje Iwema of Juwema genoemd, was gehuwd met Cornelis Hindricks, diaken te Feerwerd.

No. 191: Anno 1659 - 9 mei - Koopbrief, waarbij Cornelis Hendrix en Annetien Tierts (= Antje Tjeerds-dochter Ibema of Juwema) verkoopen aan Tiaert Ibema, Wisse Wobbes en Wijbe Berent, de voormonden en voogden van de kinderen van wijlen Tiaert Wobbes en Antje Mint Ibema, de erfenis welke Annetien Tierts heeft verkre-gen, waar de goederen en landerijen ook zijn gelegen.

(op perkament met uithangend zegel van Johannes Woltherns, grietman van Vredewold.)

Hendrick, in elk geval bewoner (én bezitter) van het steenhuis, had drie kinderen: **Dato**, **Geertruid** en **Wyert**.

No. 464: Anno 1676 - 2 Februari - Scheidacte tusschen de erfgenamen van Hendrick Iwema betreffende de hooilanden onder Niebert en Lukaswolde. (In deze akte komen de volgende namen van stukken land voor: de Bijlle, de Olde Ee en de Blauwkamp.) (op perkament met gebroken uithangend zegel van Vredewold.)

Wyert (of **Wierd**) hield het bij één dochter: Anneke Iwema, die later trouwde met Isebrant Eisses.

Geertruid werd later de 2e vrouw van Tjeerd Ibema (zie vorige pag.), maar kreeg zelf geen kinderen. Ze verkocht de helft van haar erfdeel aan de kinderen van Antje Tjeerds, dochter van Antje Ibema en Tjeerd Wobbes, waardoor ook haar deel in het bezit van de Ibema's kwam.

Dato, gehuwd met Antje Rosema, kreeg slechts één dochter, Focke, en die werd de 1e vrouw van Jan Tjeerds Ibema (de enige zoon van Lucke Iwema en Mint Ibema: zie vorige pag.). Hun (alweer) enige dochter Grietje erfde zodoende een derde deel van het steenhuis. Graftschriften Kerk Niebert: Anno 1683 den 18 December is in den Heere gerust Focke Iwema in leeven Huysvrou van Jan Ibema out 22 jaer en is alhier begraven. Anno 1733 den 5 November is Jan Ibema overleden en is doopt dan 25 November 1649.

Jan Tjeerds Ibema verhandelde veel landerijen, en komt daardoor vaak in de stukken voor (zie bijv. no. 200: pag. 12 en no. 239: pag. 14). Hij was ook de Ibema die tenslotte in het volle bezit kwam van het Iwema-steenhuis (én van nog een andere heerd in Niebert), door diverse aankopen tussen 1688 en 1709, en een 'afkoop' van zijn zonen Hindrik en Tjeerd (23 dec. 1724). Bij een boedelscheiding d.d. 31 jan. 1736 tussen Hendrik en Tjeerd Ibema (ruim 2 jaar na de dood van hun vader) kreeg eerstgenoemde het steenhuis, groot 532 gras. Nog weer later zal Tjeerd het (terug-) gekocht (of geërfd) hebben, want na zijn dood verkochten zijn kinderen hun erfdeel (inclusief het steenhuis) op 25 jan. 1781 aan de toenmalige heer van Nienoord: Ferd. Folef baron van In- en Kniphuisen. Hiermee kwamen ook de vele familiepapieren in het **Huisarchief van de Nienoord** terecht, **waardoor het begin van de hier volgende genealogie zo grondig gedocumenteerd kan zijn!**

3e generatie

HARCKO (DRIEUWES) IWEMA

geboren 1565 - overleden 23 september 1629

d.d. 1588 gehuwd met ROELEF JANSEN

overleden 15 maart 1631

vermoedelijk samen begraven in de kerk van Niebert
(de betreffende grafstenen zijn deels onleesbaar geworden)

Nakomelingen:

Date (Dato) Harckos(-zoon), geb. 1588 - zie verder 4e generatie

Sijbrich Harckos(-dochter) - trouwde eerst met Wymer Michiels en later met Allert Goities.

(vervolg) Iwema in actes

24-01-1622 [Alma]: R.A. Opsterland, inv.nr. C 7, 24 jan. 1622: Allert Goeijties voormond over de weeskinderen van Wijmer Michiels [x **Sijbrich Iwema**].

16-01-1623 [Alma]: R.A. Opsterland, inv.nr. Q 2, fol. 409, 16 jan. 1623: Poppe Jan Barelts en Mett Alle dr. echtelieden te Duurswoude, kopen van Allert Goijties in Groningerland in de grietenije Vredewolt als voormond over wijlen Wijmer Michiels twee onmondige weeskinderen bij Sibrich Iwema bij consent van deselve **Sijbrich** zijn [= Allerts] huisvrouw, de kinderen genaamd Mijchijell Wijmers en Eebel Wijmers.

24-04-1628 [Alma]: R.A. Opsterland, inv.nr. C 8, 24 apr. 1628: Michiel Wijmers [x later? **Engeltje Iwema**], erfgenaam van Wijmer Michiels en Eebelke zijn zuster.

R.A. Opsterland, inv.nr. X 1, fol. 238, akte d.d. 10 nov. 1628, gereg. 30 apr. 1629: Alle Hanses, wonende te Kortezwaag, schuldig aan Allert Goijtses en **Sijbrich Euwe** dr., echtelieden int Nijbirt in Groningerlant 240 g.

20-04-1630 [Alma]: R.A. Ooststellingwerf, inv.nr. G 6, 20 apr. 1630: Marten Wijerts en Antje Wijerts, huisvrouw van **Hendrijck Euma**, verkopen land op de Haule.

23-12-1630 [Alma]: R.A. Opsterland, inv.nr. F 1, fol. 424, 23 dec. 1630: Hendrik Douwes als mede-erfgenaam van Hijll Hendricks zijn moeder en zich sterk makende voor de verdere erfgenamen van zijn moeder contra Allert Goeijties in Niebert in Groningerland en **Sijbrich Euma** echtelieden en voor de kinderen van wijlen Wijmer Michiels en in dier qualiteit voor Siert Goeijties zijn landsate.

12-01-1631 [Alma]: R.A. Opsterland, inv.nr. X 1, fol. 319, akte van 1631, gereg. 12 jan. 1631: Allert Eetes Boornbergum en Trijn Hidde dr. echtelieden, schuldig aan Allert Goijties en **Sijbrich Imme** dr. echtelieden in Nijbert.

15-02-1631 [Alma]: R.A. Ooststellingwerf, inv.nr. G 6, 15 febr. 1631: Marten Wijerts en Antje Wijerts, huisvrouw van **Hendrijck Ewema**, verkopen land in zal. Wijert Hendrijckx arve op de Haule.

13-03-1634 [Alma]: R.A. Opsterland, inv.nr. Q 4, fol. 498, 13 maart 1634: Michiel Wijmers voor hem en voor de verdere erfgenamen van wijlen Wijmer Michiels.

22-09-1636 [Alma]: R.A. Opsterland, inv.nr. F 2, fol. 169, 22 sept. 1636: Sioerd Sioerds te Beetsterzwaag en Jouck Andries dr. de rato voor Reijttie Wijbes en Ints Andries, ehel. en Goijts Andries en Michiel Andries wonende te Beets, tezamen kinderen en erfgenamen van de ab intestato overleden Michiel Andries, hun overleden vader contra Michiel Wijmers als zoon van en erfgenaam van wijlen Wylmer Michiels, zijn overleden vader te Ureterp, domicilie kiezende ten huizen van Sjoert Goeijties.

10-01-1637 [KB] Hora Siccama 3: Huwelijkscontract tussen **Harcko Sickema** en **Sijbrigh Iwema**.(??)

13-05-1647 [Alma] R.A. Achtkarspelen, inv. nr. V 6, fol. 375. Debiteuren: Harrijt Alles en **Maeicke Iwema** ehel. te Augustinusga; credieuren **Hendrick Ievema** en Antie Wijerts, ehel. in Niebert in Fredewold.

03-04-1649 Nienoord 626-454: **Leo Iwema** en **Hindrick Iwema** gebroederen maken erfscheydinghe van alle gemene landerijen.

4e generatie

DATO (HARCKOS) IWEMA

geboren 1588

overleden 16 Maart 1651

landbouwer (en kerkvoogd) tot Niebert.

Gehuwd met AUKO GOITIES

geboren 1587

overleden 9 April 1651

Nakomelingen:

Sijt(s)e (of Sijto, gehuwd met Geertruit Alles: kk. Gale en Jelles)

Drieuwes (gehuwd met Lucke Hayes Knottes: kk. Eetje en Jantjen)

Bonne (Dates-zoon), geb.1630 - zie verder 5e generatie

Harcko (gehuwd met Anke Wisses Wobbles: zoon Date Harkes)

Engeltje (geh. met Michiel Wymers: kk. Wijmer, Eetje, Sybrechien, Ebeltje en Ede)

Ma(r)ycke (gehuwd met Gelte Wijbrants: kk. Wijbrand en Grietje)

(vervolg) **Iwema in actes**

Fam.archief Aikema: 01-05-1655: *Sijtte, Drieuwes, Bonne ende Harcke Iwema met Michgiel Wiemers voor Engel zijn huysvrouw, Jeltte Wijbrants voor Maycke zijn huysvrouw, beleden ende becanden t'samen een erffscheijdinghe gemaect te hebben van landen van haer sal. vader Dato Iwema ende haer moeder Ooucke Goities goederen.*

Fam.archief Alma: 27 januari 1662 *verkoop van huisinge, schuyre met al hetgeen, hieminge, hovinge, bo-men, platagiën, ruig en ruigscherme, met sate en landen, gelegen te Optwijzel.* Verkopers zijn: **Sijto Iwema** - mederekenmeester der stad Groningen en Ommelanden, wonende te Niebert, **Harcke Iwema** te Niebert, **Drieuwes Iwema** te Tolbert, **Bonne Iwema** te Tolbert, **Engel Iwema** geh. met Michgiel Wijmerts te Niebert en **Maijcke Iwema**, geh. met Gelte Wijbrants te Sebaldeburen.

10-03-1677: Verkoop van een door een Bisschops bombe in 't Jaer 1672 ten deele omverre gesmeten huis in de Lamme Huiningastraat te Groningen door *Berent Bausema en Eetien Iwema echtel. voor d'eene helfte, Eede Iwema als voormont, Lubbe Iwema sibbe voors. Berent Bausema als stiefvader vreemde vooght tot over wijlen Sirck Harmens naegelaten kinders bij gedachte Eetien Iwema in echte procreert voor d'ander helfte.*

24-05-1680: De voormont Eede Iwema en sibbevoogd Lubbe Iwema met vreemde voogd en stiefvader Berent Bouwsema over *wijlen Circk Harmens vier onmondige kinderen bij Eetien Iwema* verkopen der voornoemde pupillen behuisinge te Groningen gelegen an de Zuidzijde in de Visscherstrate.

Grafschriften in de kerk van Niebert:

Den 16 Maertius 1651 is seer Cristelick in den Heere ontslapen de Eersame **Dato Iwema** voorwachtende een vroolicke opeerstandinge in Cristo. Oudt 63 Jaeren. Leit alhier begraven.

Den 9 April anno 1651 storf de deuchtsame **Auko Goities** de Huisfrou van de Eersame Dato Iwema voorwachtende een vroolicke opeerstandinge in Cristo. out ontrent 60 Jaeren ende leit alhier Begraven. (familiewapen van de Goities: doorsneden, boven 2 rozen, onder een liggende hond).

Aantekeningen uit het kerkvoogdenboek van Niebert en Nuis:

Anno 1647 hebben van gemeene Carspelluiden des Carspels Niebert Rekeninghe ingenomen olde en jonge Dato Iwema van alle haar ontfangsten en uitgegeven penningen te Meiÿ 1647 thoe van Huren en Renten. (w.g.: 2 x Dato Iwema).

Anno 1648 den 29 Martiÿ olde en jonge Dato Iwema Kerkvoogden van het Niebert namens de Collatoren des Carspels Niebert.

Anno 1650 den 10 Aprillus hebben Hindrik Iwema (zie vorige pag.) en Dato Iwema, als Karkfoogden van Nijbert verhuurt 3 matten Hooiland, genaamt Sjabbe Vennen, aan Jan Iwema, for 18 halve dalers, vor 6 jaar lanck.

Anno 1652 den 15 Januarius hebben Hendrik Iwema en Dato Iwema rekeninge gedaan en uitgebragt van alle ontfangst en uitgaave. (ondertekend: Drieuwes Iwema; Sijto Iwema; Jan Iwema.)

Anno 1657. Ende bint tot nieuwe Karfoogden gesteld de eerbare Haaye Lammers uut het Oosterende (en)

Harcko Iwema uit Westerende. (w.g. anno 1657 den 2 Martius: Lubbe, Ede, Bonne en Reerd Iwema.)

Anno 1661 den 20 Januarius. Bekenne Ick onderwijl(?) Bonne Iwema en Ede Ibema als Karckfoegt van die Nijende (?) kerckfoogden van Lubbe Iwema en Hindrik Sappema ontfangen te hebben dij summa van

/151,- en 16 stuivers (Oorkonde mijn hand luides 20 Januar 1661 w.g. Bonne Iwema tot Nijbert: zie volgende pag.).

Anno 1665 den 15 Januarius. die karckfoegden van het Niebert bekennen cragt deses t huurt thoo hebben aan Engbert Jansen 3 matten hooiland genaamt voor 6 jaren lanck. jaarlicht voor 19 daler. (w.g. Dato of Harcko Iwema)

5e generatie

BONNE (DATES) IWEMA

van Niebert

landbouwer te Oldebert.

Gehuwd met

GREETJEN PE(A)BES

van Niebert.

(overleden ca. 1672?)

Nakomeling:

Date Bonnes(-zoon) - zie verder 6e generatie

Hertrouwd met EETJE BINDERTS

(vervolg) **Iwema in actes:**

Fam.archief Leuringh: 23-12-1672: de voogden over wijlen **Bonne Iwema**(s) drie kinderen bij Eetie Binderts, alsmede de voogden over wijlen Bonne Iwema voorzoon bij Grietien Phebens, met de weduwe van Bonne Iwema Eetie Binderts verklaarden dat Bonne Iwema op 23-01-1672 had verkocht aan Michiel Wijmers en **Engeltie Iwema** een stukje veen. (Er was zeker een zoon genaamd Geutjen, die in 1678 te Tolbert trouwde met Trijntjen Hindriks.)

Judico in Vredewold LXXI.a.1. en a.3. Verzegelingen:

Anno 1661 den 23 Septembris Haijtje Pebes (broer of vader van de kennelijk verstorven Greetje Peabes?) hadde Drieuwes Iwema ende Eisse Luitjens laten citeren (dat?) Drieuwes Iwema in judic gecompareerd heeft als sibbe voogd voor **Bonne Iwema** sijn soontien **Dato Iwema** genaamt angesworen; dezelfde hadde Bonne Iwema laten anseggen ter summa van /600 Capital volgens obligata enz.

Anno 1662 den 20 Januarius. Voormonden en Voogden van Bonne Iwema's weeskind hadde Bonne Iwema laten opseggen sodanig landt als hij wegens 't kind in gebruik heeft.

Anno 1669 den 18 Januarius. de Voormont en Voogden over Bonne Iwema's naargelaten kind in echte getogen bij **Greetjen Pebes** moet aan sijn soon Date Iwema uitkeren die summa van 1450 carol gulden.

Anno 1669 den 17 Maj. Hayo Pebes als voormomber over Bonne Iwema's soon **Dato Bonnes** genaamt hadde Bonne Iwema laten citeren of anseggen voor die summa van 1450 carol gulden.

Anno 1674 is in judico gecompareerd de E.Pastoor Luigens in qüliteit als Voogd over de minderjarige pupillen Wijrt Iwema en Jantjen Elzes en versagt dat Dato Iwema vrijgesteld wordt van sijn Voormonderschap.

Anno 1676 den 17 Aprillus. Eltie(n) Iwema en Dato Iwema als voormonders bij Lubbe Iwema.

Anno 1661 den 7 Octobris Berend Iwema hadde Dato Iwema ende Wijbe Berends laten verbieden bij straffe van geweld om sekere 4 akkers land te gebruiken liggende ten oosten van Oldebert afkomstig van zaliger Leo Iwema. (Berend en Dato zijn wellicht zoons van Grietje Dathes (Abels) Iwema, Wijbe zoon van Berend(?) Iwema.)

Anno 1666 den 4 Februarius .Vredewold de Eersame Rekenmeester Sijto Iwema ende Bonne Iwema ende Michiel Wijmerts als arfgenamen van wijlen die Eersame Harcko Iwema tot 't Niebert. (betreft vermoedelijk zoons en schoonzoon van Date Harkes: zie vorige pag.)

Inventaris Huisarchief Nienoord

No. 200: Anno 1664 - 16 Mei - Koopbrief, waarbij Halbe Wobbles en Gertruidt Ima (Geertjen Iwema? zie hier boven), *echtelieden, verkoopen aan Hans Hanssen en Hiltje Benens een wal lands, gelegen onder Niebert. (op perkament met verloren gegaan uithangend zegel van Johannes Woltherus.)* Op 21 maart 1696 koopt Jan Tjeerds Ibema land van Gertruyt Iwema, dan weduwe van Halbe Wobbles, voor /300: een zesde deel van de plaats in Niebert door Jan gebruikt.

Uit doop- en trouwboeken van Oldebert:

Gecopuleerd anno 1666 den 12 Augusti Sirk Sünkema, Hoofdmansdienaar in Groningen en Eeltje Iwema hier uit Olbert. (Eeltje of Eetje was dochter van Bonne's broer Drieuwes, evenals Jantjen.)

Gecopuleerd anno 1676 den ...Augusto: Bonne Iwema en Martjen Alberts. Hier uit Olbert.

Gecopuleerd anno 1684 den ..Septembris: Pieter Bousema van Lettelbert en Jantjen Iwema van Oldebert.

Gecopuleerd anno 1678 Goitzen Iwema (andere tak?) uit Oldebert en Trijntje Hendriks van Noordhorn.

Gecopuleerd anno 1688 den ...April: Date Harkes (andere tak?) Iwema & Grietjen Bonnes, beiden van Oldebert.

6e generatie

DATE (BONNES) IWEMA

1660-1721

van Oldebert

landbouwers aldaar.

In 1678 gecopuleerd met

GRIETJEN GELTES

van Sybaldeburen.

Nakomelingen:

Bonne, mei 1680

Jan, 1683

Gelte, 24 Majus 1685 (zie onder)

Sijbe Dates(-zoon), 25 Februarius 1693 - **zie verder 7e generatie**

In 1699 voor de 2e maal getrouwd, nu met

Aaltje Jans van Oldebert

uit dit huwelijk één kind:

Sirk, gedoopt 3 October 1702 (zie onder)

Uit doop- en trouwboeken van Oldebert:

Gecopuleerd anno 1678 den..Mayus: **Dato** (Bonnes) **Iwema** van Hyr(hier) & **Grietjen Geltes** van Siboldeburen (Kinderen gedoopt anno 1680 Bonne, 1683 Jan, 1685 Gelte en anno 1693 den 25e Februaris **Sibe**).

Gecopuleerd anno 1699 den 5e Martii: **Date Iwema** & **Aaltjen Jans**, beiden uit Oldebert (gedoopt anno 1702 den 3e October Sirk.) (Afkomstig van de familie Jans van de 'gortmakerij' te Niebert?)

Gecopuleerd anno 1725 den 15 April Gelte Iwema van Tolbert en Lumke Freriks, weduwe van schoolmeester Douwe Hindriks van Leermens (uit dit huwelijk 1 dochter: Grietje, geb. 1737).

Gecopuleerd anno 1736 den 11 November Gelte Iwema van Tolbert (alweer? nu 51 jaar oud?) en Jantien Jans van de Zevenhuizen.

Gecopuleerd anno 1730 den 6 Juny Sirk Dates Iwema van Tolbert en Aaltien Eemes van 't Nijbert.

Uit Inventaris Huisarchief van de Nienoord

*No. 208: Anno 1676 - 22 Juli - Koopbrief, waarbij **Jelle Iwema** verkoopt aan den heer van Nijenoordt een stuk veen (door de aangrenzende veenen nader aangeduid). (op perkament met het uithangend zegel van Ernst van Ewsum, jonker tot Roden, enz.) (Volgens oude stukken is in 1600 ene **Jelle Iwema** eigenaar van het oudste koorgestoelte; ook van hem is een grafsteen 'op 't Coor'.) Andere tak?*

No. 219: Anno 1683 - 9 Juli - Koopbrief, waarbij Loe Hermans en Loe Tonnis als voogden van de kinderen van Jacob Lieuwes te Noordwijk verkoopen aan Egbert Offeringa eenig hooiland onder Noordwijk aan den Balkweg en het Oldediep. (Afschrift uit de 18e eeuw op papier, beleden voor Everhardt Ringels, 'hoveling op Coninckspoorte, Hoogkerk, Leegkerk en Dorquert, geconst. grietman van Vredewold'. (en in 1689 onder no. 222 is er een verzegeling door Egbert Solckema tot Leegkerck, Dorquert en in de Vierbuiren'...)

No. 236: Anno 1699 - 16 April - Koopbrief, waarbij de kinderen van Datho Lubbes (= Lubbeszoon Iwema?) verkoopen aan Jan Jacobs, Focke Jacobs en Tieke Mennes, echtelieden, en Pieter Jacobs en Pietertje Jacobs, echtelieden, eenige landen nabij de pastorie te Marum, een-derde deel in de heemstede de Wieren aldaar enz. (op perkament met het halfversleten uithangend zegel van Unico Mighaël de Hertoghe, heer op Feringa tot Grootegast enz.)

*No. 239: Anno 1700 - 3 Juni - Koopbrief, waarbij **Date Iwema** en **Gretjen Geltes** verkoopen aan Jan Tieerts Ibbema en Ancke Hilles twee matten hooiland onder Niebert, de Rueskevenne genaamd. (op perkament met het uithangend zegel van Carel Ferdinandt van In- en Kniphuisen, zich elders noemend: 'vrijheer van In- en Kniphuisen, baron van Elteren en des landes Vogelsank, erfheer der stad en mejerij van Bastoniën, heer tot de Nijenoort, Vredewold en Upliewert.)*

7e generatie

SIJBE (DATES) IWEMA

1693-1732

landbouwer te Oldebert.

Gecopuleerd 1724 den 2 April

& (met)

JANCKE HINDRIKS

van Midwolde.

Nakomelingen:

Dato (1725)

Hindrik (1728)

Bonne (Sijbes), geb. 14 mei 1731 - zie verder **8e generatie**

Janke Hendriks, weduwe van Sijbe Dates Iwema

hertrouwde in 1733 den 4 January met

Egbert Jans de Wilde, landbouwers van Peize.

Kinderen uit dit 2e huwelijk:

Annechien (Egberts de Wilde) (1734) (gehuwd met Menne Freerks).

Jan (1737) (niet betrokken bij boedelscheiding van 1783: toen misschien reeds overleden?).

Sijbe (Egberts de Wilde) (1739-1783), geh. 3 Mei 1767 met Grietje Ruurts van Ol(de)bert; toen deze - weduwe geworden - wilde hertrouwen met ene Hindrik Jans had dit een boedelscheiding en voogdijtoewijzing tot gevolg: zie volgende pagina, onder anno 1784.

Uit doop- en trouw-boeken van OLDEBERT:

anno 1724 den 2 April zijn alhier gecopuleerd

Sijbe D. Iwema van Tolbert &

Jancke Hendriks van Midwolde.

Kinderen gedoopt: anno 1725 den 14 January: Date.

anno 1728 den 28 Maart: Hindrik.

anno 1731 den 14 May: **Bonne**.

gecopuleerd anno 1733 den 4 January

Egbert Jans de Wilde van Peize, landbouwer te Oldebert

& Janke Hendriks, weduwe van Sijbe Dates Iwema.

Kinderen gedoopt: anno 1734 den 24 Maart: Annechien.

anno 1737 den 30 December: Jan.

anno 1739 den 26 July: Sijbe.

LXXI. e.1. en e.2. Verzegelingen van Vredewold:

anno 1784 den 9 July nom.43: **Staat en Inventaris** van alle sodanige goederen als bij het a/sterven van wijlen Sijbe Egberts de Wilde ten huize van Grietje Ruurts in de Nuis, als willende in een tweede Huwelijk met Hindrik Jans overgaan de Pro/ijtelijke staat was f1936 carol gulden 1 duit: 1 wagen (f55) 1 chaise (f7) 1 ploeg (f15) 1 eide (f6) 1 bodde (f3) 2 gebertede koeijen (f100) 1 swart merriepaard (f75) 2 schapen (f4.10) 1 varken (f5) 1 tesschels schaap (f2) paardegerij (f12) halsjukken (f5) Wayer en Dorsblok (f5) het Belt (f4) de zelten (f3) vaten en tobben (f6) 1 Karn. Pols en Tiener (f12) 7 mudde veen-Boekweit (f35) 3 mudde zand-Boekweit (f6) Evenaar, Bijen en Korven (f6) 1 wandelzeeve (f4) de raspen (f5) steen en tingoed (f3) 3 bedden en toebehoren (f60) spek, vleesch en worst (f10) 't Linnen (f40) Bierglazen en Roemers (f1.25) 1 silveren Kop en Lepel (f20.16) 1 Kerkbijbel zilverbeslag (f16) enige silveren knopen, eenige contanten enz. (f100) Lantaarn. Haakje (f1) de winkel met ingoederen (f3.50) 29 stenen schotels, rekje met 4 telders (f6.6) 1 porseleinkast met trekpots en kommen (f6.6) 1 kaste (f12) 1 kabinet (f9) 2 tavelen (f1.15) 12 stoelen (f2.10) 2 spiegels (f1.15) 2 kandelaars en ko//ie (f4) 3 kroespullen (f4.20) 10 brandewijnkoppen (f2).

LXXI. c.3. Verzegelingen van Vredewold

Afkoopbrief van Sijbe Egberts (zijn) kinderen **anno 1785** den 27 Augustus dat persoonlijk voor MIJ! Gecompareerd ende erschienen zijn **Bonne Sijbes Iwema**, Voormond (en) Geert Ruurts, sibbe en Geert Alberts, als vreemde voogden over de 2 minderjarige kinderen van Grietje Ruurts bij wijlen Sijbe Egberts in egte verricht. Grietje Ruurts met haar Bruidegom Hindrik Jans (kinderen: **Date** 14 jaar en Ruurt 9 jaren). De Voormond en Voogden moeten aan de pupillen - als ze 18 jaar oud zijn - uitkeren de summa van f668 carol gulden).

Voor de volgende **verzegelingen** (c.3. en c.2.) zie volgende (8e) generatie.

anno 1776 den 14 May voor Mij! Gecompareerd ende erschienen Eewe Alberts en Anke Hedzers, woonachtig tot Niebert, dezulke bekenden en beleden, stede vast en onwederroepelijk te hebben verkocht op en overgedragen te hebben, doende sulks bij desen aan de Eersame **Bonne Sijbes Ywema** en **Trijntje Harms**, Echtelieden in de Holm onder Tolbert - mede gecompereerd en sulks accepterende 's koperen 4de part in de behuisinge in (en?) de 4de part van de Landerijen, daar onderhoorig gelegen in de Holm. Verkocht voor een summa van f375 carol gulden. (zie volgende pag.: betreft dit de aankoop van een nieuw bedrijf?)

anno 1783 den 7 May Erfscheiding tuschen **Bonne Sijbes Iwema** en **Sijbe Egberts de Wilde** (halfbroers!). Gecompareerd Bonne Sijbes Iwema, Sijbe Egberts de Wilde, Annechien Egberts de Wilde, wed.Menne Freerks. **Bonne Sijbes Iwema**, zoon van **Sijbe Dates Iwema**, 1e man van **Janke Hendriks**, sal an sich behouden de plaats in de Holm onder Tolbert en moet aan de 2 laatste comparanten uitkeren de summa van f395 carol gulden. (Overdracht van ouderlijk bedrijf na de dood van dubbele weduwe Janke Hendriks?)

koopbrief anno 1783 den 28 May voor Mij! in eigener persoon gecompereerd **Bonne Sijbes Ywema** en **Trijntje Harms**, Echtelieden nog Bonne Sijbes Iwema, als gevolmagtigde door Marten Jans en Hiltje Harms benevens Harm Leugs, als wettige Voogd over zijn minderjarige kinderen bij wijlen Ike Harms. Dezulke bekenden ende beleden, stede vast en onwederroepelijk bij dezen op- en overgedragen te hebben aan Jan Uibels en Antje Geerts de comparante behuisinge op de diepswalde met de beklemminge, en de daarbij behorende Landerijen, door wijlen Harm Caspers en Geertje Willems nagelaaten. Verkocht voor een summa van f400 carol gulden.

Uit Inventaris Huisarchief Nienoord

*No. 352: Anno 1799 - 1 Juni - Koopbrief, waarbij de kinderen van **Bonne Sijbes** (Ywema) en **Trijntje Harms** verkoopen aan mevr. A.M. Graafland, wed. van I. en K. (In- en Kniphuizen) een stuk veen, gelegen in den Holm onder Tolbert (zie 8e generatie).*

8e generatie

BONNE (SIJBES) YWEMA

1731-1792 (?)

landbouwers op de Holm te Tolbert

12 september 1773

gehuwd met

TRIENTIEN HARMS

(dochter van Harm Caspers en Geertien Willems van Zevenhuizen)

landbouwers op de Holm onder Tolbert.

(en op 19 Mei 1793 hertrouwd met Jacob Hendriks.)

Nakomelingen:

Sijbe & Geertien, gedoopt 26 sept. 1773 (Sijbe nog zelfde jaar overleden)

Sijbe, gedoopt 18 sept. 1774 (Gehuwd met Maaïke Jans. Overl. 1825)

Janke, gedoopt 19 jan. 1777 (Gehuwd met Hendrik Tonniss)

Date Bonnes, gedoopt 28 maart 1779 (Gehuwd met Martje Spanjer: 5 kinderen)

Harm (Bonnes), gedoopt 10 juni 1781 (genoemd naar opa moederszijde?) **zie verder 9e generatie**

Documentatie

Uit doop- en trouwboeken van TOLBERT:

Van de tweeling huwde Sijbe op 25 febr. 1800 met Maaïke Jans (Kinderen: Trijntje: 1807 & Hendrikje: 1815) en Geertien op 13 mei 1795 met Harm Willems van der Leest.

Sijbe Bonnes is op 25 mei 1800 getrouwd met Maaïke Jans (Ywema), geb. 14-8-1777, jongere zus van zijn schoonzuster, de vrouw van broer Harm Bonnes. Kinderen: Sophia (1802), Jan (1804), Trijntje (1806) en Janke (1809). Van deze zoon Jan is in **de burgerlijke stand van GROOTEGAST** aan te treffen: Gehuwd anno 1828 den 2 October Jan Sijbes Ywema, oud 23 jaren, van beroep boerenknecht te Lutjegast, meerderjarige zoon van wijlen Sijbe Bonnes Ywema en van Maaïke Jans Ywema, **dagloners** te Marum - ten ééne en Martha Koenes bij de Brug, J.D. oud 36 jaren, dagloonerske te Lutjegast, dogter van Koene Eeuwes bij de Brug, dagloner te Ureterp en van Geertje Gerrits. Janke (Bonnes) huwde op 4 mei 1797 met Hendrik Tonniss. Date (Bonnes) is anno 1813 gehuwd met Martje Spanjer (7 kinderen).

Uit de burgerlijke stand van MARUM:

Overleden anno 1825 den 23 september des morgens om 5 uur in een behuizing te Marum, Nom.135: Sijbe Bonnes Iwema, oud 51 jaren, **arbeider**, wonende te Marum, in leven Echtgenoot van Maaïke Jans, zoon van wijlen Bonne Sijbes Iwema en Trijntje Harms, in leven **landbouwers** te Tolbert. (Mogelijkerwijs zijn zowel Maaïke als Grietje Jans(-dochter) 'alvast' genoemd naar de man met wie ze in het huwelijk traden, want in de doop- en trouw-boeken van Midwolde en de Leek is aan te treffen: Gecopuleerd anno 1767 den 18 augusti Jan Arrijs, landbouwers van Sibaldeburen en Feike Tjebbes Ploegt, landbouwers van Midwolde.) Kinderen uit dit huwelijk: Grietje, gedoopt 5 oct. 1773 (en later getrouwd met **Harm Bonnes Ywema**: zie 9e generatie) en Meike, gedoopt 14 aug. 1777 (en later, als Maaïke, getrouwd met diens oudere broer Sijbe Bonnes).

En van welke Sybe zouden stammen de Date (geb. 1773) en Ruurt (geb. 1781) van wie deze Burgerlijke Stand vermeldt dat ze zijn overleden resp. op 9 en 20 december 1812: Date Sybes van beroep veenarbeider en Ruurt Sybes Ywema van beroep koopman in granen, wonende te Marum in de behuizing nom. 19 resp. nom. 29 (?), maar beiden 'nalatende' zijn moeder, stede-(stief-)vader en een halfbroeder (en Date daarenboven nog een broeder...).

9e generatie

HARM (BONNES) YWEMA

1781-1827

landbouwers (of arbeiders?) te Lucaswolde.

Den 15e augustus 1802 gehuwd met

GRIETJE JANS (Iwema?!) - dagloonster

geb. 5-10-1783 - overl. 19-5-1861 (te Doezem)

Nakomelingen:

Eijke (1806).

Bonne Harms (1809) - zie verder 10e generatie

Jan (Harms) (1813) (overl. 1841; ongehuwd).

Uit andere bron wordt de volgende (langere) kinderrij vermeld:

-Bonne (1809) -Trijntje (1811) -Feikje (1812) -Jan H. (1813-1841) -Janke (1816) -Wilmina (1819)
-Tjebbe (1822-1823) -Geertje (1825). En evt. uit 2e huwelijk van de moeder: -Harm (1838) -Femke (1840).

Documentatie

Uit doop- en trouw-boeken van TOLBERT:

gecopuleerd anno 1802 den 15 Augustus **Harm Bonnes Ywema** van Hier, **arbeiders** te Lukaswolde, en **Grietje Jans** Ywema, van Midwolde.

Gedoopt: anno 1806 den 30 Maart Eijke

anno 1809 den 27 November **Bonne**

anno 1813 den...(?) Jan Harms (zie hieronder bij overleden).

Uit de Burgerlijke stand van MARUM:

Overleden: Op heden den 31 Augustus 1827 des namiddags om 4 uren zijn voor ons, Burgemeester en officier van de Burgerlijke stand der gemeente Marum, Kwartier en Provincie Groningen, Gecompareerd

Jan Jans Boerema, 38 jaren, landbouwer en Abel Gerrits Boekema, 22 jaren, landbouwer - beide wonende te

Lukaswolde; bestaande in geene graad van bloed of aanverwantschap, maar getuigen van de na te noemen

Overledene welke ons verklaarden dat op den 31 August 1827 des voordemiddags om 11 uren in een behuizing te

Lukaswolde Nom.5 overleden is **Harm Bonnes Iwema**. oud 46 jaren, **Landbouwer**, woonende te Lukaswolde,

geboren te Tolbert - Gemeente Leek. Echtgenoot van Grietje Jans Iwema, zoon van wijlen Bonne Sijbes Iwema en

van Trijntje Harms, beide overleden.

Overleden: anno 1841 den 24 November des avonds te half 5 uren, te Lukaswolde in een ongenummerde woning Jan Harms Iwema, oud 28 jaren, van beroep arbeider te Lukaswolde en aldaar geboren. Ongehuwde zoon van wijlen Harm Bonnes Iwema, arbeider, en van Grietje Jans Iwema te Lucaswolde.

: anno 1835 den 21 september des avonds om 11 uur te Nuis Wijtske Harms Iwema, oud 67 jaren (dus geb. 1768), arbeiderschke, wonende te Nuis, wed. van wijlen Reit Harms de Vries.

: anno 1841 den 28 juni des nademiddags om 3 uren in een behuizinge te Nuis Anke Harms Iwema, oud 65 jaren (dus geb. 1776), weduwe van wijlen Wijer Euwes (eveneens andere tak?).

: anno 1844 den 4 Maart des avonds te 9 uren in een ongenummerde woning te Marum:

Maaïke Jans Iwema, oud 68 jaren, zonder beroep, wonende te Marum, geboren te Midwolde, weduwe van wijlen Sijbe Bonnes Iwema.

10e generatie

BONNE (HARMS) YWEMA
27-11-1809 tot 2-11-1866
arbeiders (dagloners) te Lutjegast.
27 febr. 1834 gehuwd met
HILTJE PIETERS HAZENBERG
geb. 1 jan. 1813
van Lutjegast.

Nakomelingen:

Harm (Bonnes), geb. 20-8-1835, overl. 7-6-1837.
(‘uiteraard’ genoemd naar grootvader vaderszijde)

Pieter Bonnes (als enige!!) EUWEMA, geb. 1-8-1836.
(en traditiegetrouw genoemd naar grootvader moederszijde: zie boven)

Zie verder 11e generatie

Harm (Bonnes), geb. 20-8-1838 (precies 3 jaar na zijn naamgenootje!)

Femke, geb. 10-9-1840.

Uit andere bron (wellicht een burgerlijke stand van een andere gemeente?) worden dan nog de volgende (mogelijke) nakomelingen genoemd:

Greetje, geb. 5-10-1843. Antje, geb. 18-11-1845. Jan, geb. 9-12-1848 (overl. 1927). Emke, geb. 19-11-1850.
Jan Harm, geb. 5-3-1854 (overl. 6-6-1897). Geeske, geb. 7-11-1856 (overl. 22-3-1863).

Documentatie

Uit de Burgerlijke stand van GROOTEGAST:

Gehuwd anno 1834 den 27 Februarij des nademiddags te 2 ure voor de **Maire** (!) van Grotégast
Bonne Harms Ywema, jongman, geboren te Sibaldeburen, woonachtig te Doesum, oud 25 jaren,
zijnde van beroep **Boerenknecht**, meerderjarige zoon van Harm Bonnes Ywema (obüt), **dagloners van beroep**
wonende te Marum - en van Grietje Jans Ywema, hierbij tegenwoordig en haar toestemming gevende, ten ééne, en
Hiltje Pieters Hazenberg, J.D. geboren en wonende te Lutjegast binnen deze gemeente, oud 21 jaar, van beroep
dienstmeid, meerderjarige dogter van Pieter Hendriks Hazenberg, timmerman van beroep - en van Femke (of
Frouwke?) Arends de Boer, Echtelieden te Lutjegast, hierbij tegenwoordig en hun toestemming gevende.
In tegenwoordigheid van Meerten Hindriks Hazenberg, 39 jaar, schoenmaker. Remmert Hindriks Hazenberg, 37
jaar, daglooner. Oomen van de bruid. Jan Sijbes Ywema, 29 jaar, daglooner. Neef van de bruidegom.
(w.g. B.H.Iwema en H.P.Hazenberg.)

Kranten-advertentie (knipsel uit oude vergeelde krant van 1901):

*** Heden 7 December is ten huize van de familie bij de ***

Buiksledersdraai, onder Lutjegast, in den gezegenden ouderdom
van bijna 89 jaar, in de hope des eeuwigen levens, zacht en kalm
overleden onze geliefde moeder, behuwd- en grootmoeder

HILTJE PIETERS HAZENBERG

sedert 1867 wed. van Bonne Harms **Iwema**.

Namens de familie: P. **IWEMA**.

Deze is dienende tot algemeene kennisgeving
voor vrienden en bekenden.

Uit de Burgerlijke Stand van GROTEGAST:
Geboren anno 1836 den 1 Augustus des morgens te 1 uren.
in de behuizing nom. 8 te Lutjegast
PIETER
zoon van Bonne Harms **EUWEMA**, 27 jaar
en van Hiltje Pieters Hazenberg, dagloners.

Geboortecertificaat van **PIETER BONNES EUWEMA**:

In den jare duizend achthonderd zesendertig op Maandag den eersten Augustus des nademiddags te twee ure compareerde voor mij Jacob Havinga Burgemeester officier van den Burgerlijken Stand der Gemeente Grootegast. Kwartier en provincie Groningen
Bonne Harms **Euwema**, oud zevenentwintig jaren dagloner van beroep wonende te Lutjegast binnen deze gemeente, dewelke verklaard heeft dat op heden morgen te één uren in de behuizing no.8 te Lutjegast voornoemd uit hem komparant en deszelscher vrouw
Hiltje Pieters Hazenberg oud drieentwintig jaren buiten beroep
was geboren een kind van het mannelijk geslacht en aan welk kind komparant verklaarde de voornaam te geven van **PIETER**-----
Welke verklaring is geschied in tegenwoordigheid van Gerrit Jan Smeda -smid van beroep. oud dertig jaren wonende te Lutjegast.en van Pieter Jacobs Bulten.oud vijfendertig jaren. veldwachter der gemeente en wonend te Grootegast. Na voorlezing hebben komparant en getuigen deze akte nevens mij officier ondertekend.
Ten dage voornoemd,
w.g. B.H.**IWEMA**.
G.J.Smeda. J.P.Bulten.

Mogelijke verklaring van de naamsverbastering **IWEMA-EUWEMA**:

Bonne Harms Iwema is geboren in Sebaldeburen en later woonachtig geweest in Doezum. Zijn vader Harm Bonnes Iwema was ten tijde van zijn huwelijk, 7 jaar eerder, arbeider te Lucaswolde, een gehucht zuidelijk van Grootegast gelegen en kennelijk toen behorend tot Tolbert, want in het trouwboek van dat kerspel wordt dit huwelijk vermeld; zijn overlijdensacte is te vinden in de burgerlijke stand van Marum, waar zijn woonplaats Lucaswolde (Nom. 5) dan kennelijk onder valt. Bonne Harms trouwt in 1834 voor de Maire van Grootegast en is dan als boerenknecht woonachtig in Lutjegast, waar zijn vrouw, dochter van een timmerman aldaar, vandaan komt. Wellicht is hij de eerste Iwema geweest in deze gemeente (in elk geval is zijn broer tot zijn vroege dood op 28-jarige leeftijd in Lukaswolde blijven wonen, en ook zijn neven en nichten schijnen vooral gewoond te hebben rond Nuis en Marum). De naam EUWEMA was echter in Lutjegast (en Grootegast) al eeuwenlang bekend: op de (hoofd)weg naar Westerzand (Niekerk), nu Abel Tasmanweg genaamd, heeft op Nom.6 de **Euwemaheerd** gestaan, in een lange rij heerden met gelijkkluidende Fries-Groningse familienamen: Luppema, Jullema, Papema, Benckema, Friesama, Rickerda, Bennema, Tassema, Frouwema.

Toen burgemeester en officier van de burgerlijke stand J. Havinga de naam Iwema hoorde zal hij daarvan niet vreemd hebben opgekeken, want in deze streek werd 'Euwema' waarschijnlijk zo ongeveer uitgesproken als 'Iwema' - vandaar dat hij in eigen handschrift de meest bekende naam noteerde in de geboortecte. De beide, even voor de gelegenheid opgepikte (?), getuigen zullen ook méér bekend zijn geweest met de naam Euwema dan met de naam Iwema, naar mag worden aangenomen. En dat de trotse jonge vader zijn 2e zoon (nog geen jaar na de 1e, die net geen 2 jaar oud zou worden) geheel onbekommerd abusievelijk als Euwema te boek liet stellen, en de acte evengoed ondertekende als B.H. IWEMA, zal niemand zijn opgevallen (want wie-weet waren er ook al de gebruikelijke aangifte-borreltjes geschonken en gedronken...).

Die eerste IWEMA-EUWEMA, kortweg PIETER geheten, is wél de naam EUWEMA blijven voeren, zoals blijkt uit de beide huwelijksactes in resp. Zuidhorn en Aduard, en heeft deze naam in elk geval overgedragen aan zijn kinderen. Wél is het merkwaardig dat hij de overlijdensadvertentie van zijn 89 jaar geworden moeder Hiltje (Pieters!?) Hazenberg d.d. 7 december 1901 als enige zoon (?) ondertekent met P.IWEMA. (zie onderaan pag. 39). Of deed hij dit 'voor de gelegenheid' om niet (nogmaals) verwarring te zaaien?

Hoe zou dat trouwens zijn gegaan in de verhouding met zijn broer(s) en zus(sen), die wél allemaal de naam IWEMA zijn blijven voeren (tot in Amerika toe: Jan en Jan Harm Iwema).

Of zou misschien zijn afwijkende naam pas echt aan de orde zijn gekomen bij zijn eerste officiële daad: zijn 1e huwelijk in 1864 met een mede-Lutjegaster in de gemeente Grotegast?

Deze Pieter Bonnes Euwema 'de eerste' moet later in (de gemeente) Hoogkerk zijn gaan wonen want daar wordt zijn zoon Bonne geboren. De daarop volgende zoon Jakob, de enige zoon die in Nederland zou blijven en alhier de familienaam Euwema zou doen voortleven, wordt geboren in (de gemeente) Aduard maar komt later te wonen in Hoogkerk.

Naar AMERIKA is als (vermoedelijk) eerste **IWEMA** geëmigreerd

Jan Harm (niet 'Harms', want het betreft hier immers Bonneszoon!), geb. 5-3-1854 (dus maar liefst 18 jaar na broer Pieter Bonnes Euwema, maar weer gewoon Iwema gedoopt!): **zie 10e generatie**. Gehuwd 8-3-1878 met Jitske Johannes Schaafsma (1856-1937): 8 kinderen. Deze Jan Harm zou op 31 mei 1881 Lutjegast/Grotegast hebben verlaten, enkele maanden later, nl. op 12-8-1881, gevolgd door vrouw en (2) kinderen. Hij schijnt hier schipper te zijn geweest, eerst op de binnen(beurt)vaart, later ook nog op de grote vaart (een meerschuijmen pijp met daarop de afbeelding van de schoener waarop hij zou hebben gevaren, is nog lang bewaard gebleven). In Amerika kwam men in Chicago terecht. Jan Harm Iwema is overleden 6-6-1897, dus op 43-jarige leeftijd.

Hij werd gevolgd door zijn oudere broer Jan, geb. 9-12-1848 te Lutjegast (waar men kennelijk is blijven wonen, als enige Iwema). Gehuwd met Antje Jager (1850-1929): 16 (!) kinderen, waarvan er 2 zijn overleden in Nederland en 7 in Amerika. Dit gezin kwam terecht op een boerderij in Illinois. Jan Iwema is overleden omstreeks 1927, bijna 80 jaar oud.

Van de volgende generatie (**zie 11e generatie**: dus **EUWEMA**)

zijn omstreeks 1893 naar Amerika i.c. Chicago gegaan: Roelf (werd Ralph), geb. 28-8-1865; gehuwd in 1889 met Antje Helmhold: 6 kinderen. Overleden 4-2-1948.

Bonne (werd Ben), geb. 19-2-1868 te Hoogkerk; gehuwd 10-2-1893 met Trijntje (werd Kate) Roelfsma, geb. 14-9-1873 in Uithuizen: 7 kinderen. Overleden 31-7-1948.

Harm (werd Herman), geb. 15-5-1874; gehuwd met Alice Laman (geb. 1869): 6 kinderen. Overleden 10-5-1928.

Ook de weduwe van Pieter(Jacobs) **EUWEMA** (**zie 12e generatie**)

Grietje Kluiving, geb. 21-8-1894, is 'na de oorlog' met haar 4 kinderen (Gretha = Grace; Koen = Conrad; Hiltje = Hillie en Gerard = Gerald) naar Amerika (Michigan) geëmigreerd, evenals Klaaske Euwema met haar man Ine van der Wilp en haar zonen: Klaas = Clarence; Jacob = Jack en André = Andrew.

**Voor de verdere nakomelingen van deze 'Amerikaanse takken':
zie het aldaar samengestelde familieregister van de hand van
Leslie Smith Powell (1978).**

JAN HARMS IWEMA
1854-1897

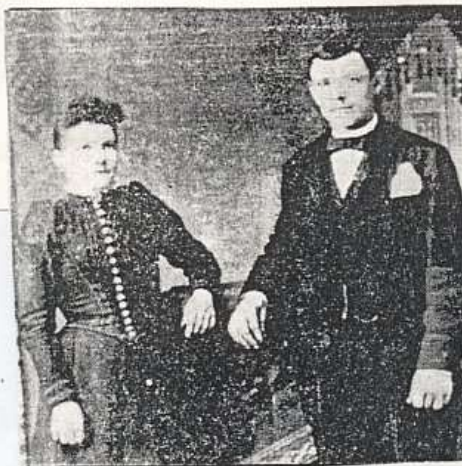
JAN IWEMA
1848-1927

ROELF EUWEMA
1865-1948

HARM EUWEMA
1874-1952
and wife, Alice

BONNE EUWEMA
1868-1947
and wife, Trijntje

PIETER BONNES EUWEMA
1836-1919

JACOB EUWEMA
1870-1942

11^e generatie

PIETER (BONNES) EUWEMA

1-8-1836 tot 6-1-1919

arbeider(s) te Lutjegast.

In 1864 gehuwd met

MARTJE DIJKSTRA

1838 (óf 1843) -1879.

Kinderen uit dit (eerste) huwelijk:

Roelf, geb. 28-8-1865

(naar wie zou toch deze 'eerstgeborene' zijn vernoemd???)

Omstreeks 1893 naar Amerika geëmigreerd.

Albertje (1866-1877)

(zal genoemd zijn naar grootmoeder of grootvader moederszijde)

Bonne, geb. 19-2-1868 te Hoogkerk

(wel weer 'braaf' en traditiegetrouw vernoemd naar de stamvader)

Eveneens naar Amerika geëmigreerd.

Jakob, geb. 2-9-1870 te Aduard

(zal genoemd zijn naar iemand van de Dijkstra-familie!)

Als enige zoon en (familie-)naamdrager hier in Nederland gebleven.

Zie verder 12e generatie

Harm, geb. 15-4-1874

(weer van een familie-Iwema-voornaam voorzien)

Ook, in het kielzog van zijn broers (?), naar Amerika gegaan.

Albertje, geb. 17-1-1877, overleden 1880 (?)

(zal zeker de naam van haar pas overleden zusje hebben gekregen)

Hiltje, geb. 2-11-1879

(eindelijk wordt nu ook grootmoeder vaderszijde benoemd!)

Zou moeder Martje misschien in haar kraambed zijn overleden??

Overleden 18-11-1902 - aan TBC - en op 22-11-1902 begraven op de eigen begraafplaats van de Psychiatrische Inrichting Dennenoord te Zuidlaren, waar ze als verpleegster werkzaam was.

Pieter Bonnes Euwema, in 1879 weduwnaar geworden, is in 1880 voor de tweede maal gehuwd met Boukje Boukes Zijlstra:

'geboren anno 1836 den 6 November des morgens te 2 uren in de behuizing Nom:124, staande aan de oude straat te Zuidhorn, dogter van Bouke Iwes Zijlstra, oud 39 jaren, van beroep Winkelier en van Grietje Pieters Bronsema' (aldus de Burgerlijke stand van Zuidhorn). Van dit tweede - kinderloos gebleven - huwelijk is wel nog het (verder helemaal lege) 'Familieboekje' bewaard gebleven: zie pag. 27a. Onze 'stief-overgrootmoeder' overleed op 16 juli 1913, dus is onze overgrootvader nog 6 jaar (weer) als weduwnaar door het leven gegaan.

Akten van den Burgerlijken Stand.

GEBORTEN.

De aangiften van geboorte zullen binnen drie dagen na de bevalling moeten worden gedaan aan den plaatslijken ambtenaar van den burgerlijken stand, in tegenwoordigheid van twee getuigen.

De aangifte zal door den vader moeten geschieden, of, bij gebreke van dien, door de geneesheer, heelmeeester, vroedmeester, vroedvrouw of andere personen, welke bij de bevalling zijn tegenwoordig geweest, en wanneer de moeder buiten hare woning gevallen is, zal de aangifte moeten worden gedaan door den persoon ten wiens huize de bevalling heeft plaats gehad.

De getuigen zullen door de belanghebbende personen worden gekozen, en moeten zijn manpersonen, meerderjarig en binnen het Koninkrijk hante wettelijke bevoegdheid.

HUWELIJKEN.

Inlichtingen, omtrent de formaliteiten welke de voltrekking van een huwelijk meebrengt, worden verstrekt ter Secretarie van iedere gemeente.

Vóór het voltrekken van een huwelijk zullen daarvan twee afschiedingen moeten worden gedaan, en wel op twee achtereenvolgende Zondagen.

Het huwelijk zal niet mogen worden voltrekken vóór Woensdag, volgende op de tweede afschieding.

door 1893
No. der akte 5

Gemeente Zuidhorn
Provincie Groningen

Op den 11^{den} 1893 is het huwelijk voltrekken tusschen

1. Jakob Ewema
geboren te Beaumont, Provincie Groningen,
den 2^{den} September 1870
van beroep boerenknecht
wonende te Durham, Provincie Groningen
toes van Peter Ewema
en van Martha Ewema (overl.)
weduwster van

Guusje Kromm
geboren te Olthoff, Provincie Groningen,
den 21 Augustus 1868
van beroep maatsk.
wonende te Beaumont, Provincie Groningen,
dochter van Janita Kromm (overl.)
en van Wilhelm Kromm
weduwe van

Zegel der gemeente

ECHTGENOOTEN.

Naam: Ewema
Voornamen: Jakob
Geboren te Beaumont, Provincie Groningen
den 2^{den} September 1870
Zegel der gemeente

Naam: Kromm
Voornamen: Guusje
Geboren te Olthoff, Provincie Groningen
den 21sten Augustus 1868
Zegel der gemeente

KINDEREN.

Naam: Ewema
Voornamen: Guusje
Geboren te Beaumont, Provincie Groningen
den 2^{den} September 1870
Zegel der gemeente

Naam: Ewema
Voornamen: Martha
Geboren te Beaumont, Provincie Groningen
den 2^{den} September 1870
Zegel der gemeente

Naam: Ewema
Voornamen: Martha
Geboren te Beaumont, Provincie Groningen
den 2^{den} September 1870
Zegel der gemeente

Naam: Ewema
Voornamen: Guusje
Geboren te Olthoff, Provincie Groningen
den 21sten Augustus 1868
Zegel der gemeente

Naam: Ewema
Voornamen: Roelke
Geboren te Beaumont, Provincie Groningen
den 2^{den} September 1870
Zegel der gemeente

Naam: Ewema
Voornamen: Kendrick
Geboren te Beaumont, Provincie Groningen
den 2^{den} September 1870
Zegel der gemeente

12e generatie

JAKOB (PIETERS) EUWEMA

geboren 2-9-1870 in Fransum (gem. Aduard)
overleden 5-7-1942 in Hoogkerk.

In het officiële huwelijksboekje te boek staande als Jakob, op grafsteen en in rouwadvertentie echter als Jacob. Terwijl op de rouwkaart en in de rouwadvertentie van zijn weduwe de naam weer als Jakob wordt gespeld. Bij zijn kleinzoons komen we beide spellingen tegen: zowel de oud-testamentische (en 'Joodse') Jakob als de nieuw-testamentische Jacob (van Jacobus). Zouden ook bij die eerdere gelegenheden de voorkeuren van zijn kinderen de doorslag hebben gegeven en de spelling van zijn naam hebben bepaald?

d.d. 11-5-1893 gehuwd met
GRIETJE KREMER
geboren 21-8-1868 in Oldehove
overleden 8-5-1950 in Hoogkerk.

Kinderen:

Pieter (genoemd naar 'stamvader' Pieter Bonnes Euwema), geboren 27-2-1894 (te Aduard), overleden 20-11-1952 (in Zevenbergschen Hoek). In 1928 gehuwd met Grietje Kluivingh, geboren 21-8-1894, overleden 19-12-1991 (in Grand Rapids, waarheen ze, samen met haar kinderen, in 1954 emigreerde).

Klaaske (genoemd naar grootmoeder moederszijde: Klaaske Noordhof), geboren 24-1-1896 (te Aduard) en overleden 24-4-1973 (in Grand Rapids-USA). In 1918 gehuwd met Ine van der Wilp, geboren 21-12-1892, overleden 14-3-1970. In de vijftiger jaren geëmigreerd naar de Verenigde Staten, samen met de drie zoons (en zonder dochter en schoonzoon).

Marten (weer genoemd naar de Iwema's kant: naar grootmoeder Martje Dijkstra), geboren 21-2-1899 (in Zuidhorn), overleden 26-5-1980 (in Groningen). In 1927 gehuwd met Clasina Berendina Bolt, geboren 6-11-1896, overleden 10-9-1958. Op 23-11-1961 hertrouwd met Klaziena de Vries, geb. 8-4-1906, overl. 27-3-1991.

Gaaike (genoemd naar grootvader moederszijde: Gaaike Kremer), geboren 16-11-1901 (te Hoogkerk) en overleden op 9-5-1981 (in Hoogkerk). Op 4-2-1929 gehuwd met Janke Knoop, geboren 5-4-1903, overleden 15-9-1992 (in Hoogkerk).

Roelf (genoemd naar de oudste broer van de vader: Roelf, later Ralph), geboren 20-2-1904 (te Hoogkerk), overleden 7-2-1994 (te Zuidhorn). In 1930 gehuwd met Ida Leutscher, geboren op 30-10-1904, overleden 7-1-2002 (te Zuidhorn).

Hendrik (vermoedelijk genoemd naar een broer van de moeder: Hendrik Kremer), geboren 23-6-1906 (te Hoogkerk), overleden 6-12-1970 (te Arnhem). In 1932 gehuwd met Catharina Annegiena Visser, geboren 7-3-1906, overleden 17-6-1974.

Op 12-1-1912 is er nog een zoontje (Jacob genaamd!) ter wereld gekomen, doch door navelstreng-omstrengeling is dit kind bij de geboorte overleden.

Het gezin van opa **Jacob Euwema** - geb. 2-9-1870 (overl. 5-7-1942)
 & oma **Grietje Kremer** - geb. 21-8-1868 (overl. 8-5-1950)
 Kinderen van li. naar re.: **Klaaske** (geb. 24-1-1896) - **Pieter** (geb. 27-2-1894) - **Roelf** (geb. 20-2-1904) -
Gaaïke (geb. 16-11-1902) - **Marten** (geb. 21-2-1899), staande tussen ouders **Henk** (geb. 23-6-1906)

eerste foto van Gaaïke Euwema als jongeman

De vijf volwassen zonen Euwema - van li. naar re. **Henk**, **Marten**, **Piet**, **Gaaïke**, **Roelf**

KLEINE BIOGRAFIE VAN JAKOB (PIETERSZOOM) EUWEMA

Kennelijk heeft zijn vader Pieter Bonnes(-zoon) Euwema als dagloner (d.w.z. als losse arbeider, dus niet gebonden aan een bepaalde werkplek) nogal gezworven, zij het wel uitsluitend in de vertrouwde omgeving van het Westerkwartier: geboren en getogen in Lutjegast (de gemeente Grotegast: van de naamsverwisseling!), heeft hij na zijn huwelijk met Martje Dijkstra in elk geval in Hoogkerk gewoond (want daar wordt hun zoon Bonne geboren), enkele jaren later woont men in de gemeente Aduard (het gehuchtje Fransum, de geboorteplek van Jakob), bij zijn hertrouw in 1880 wordt als woonplaats Wierum (eveneens gem. Aduard) opgegeven (en hieruit valt af te leiden dat hij boerenarbeider moet zijn geweest, want andere middelen van bestaan waren daar niet te vinden!). Rond de eeuwwisseling zal de woonplaats weer Hoogkerk zijn geweest (waar 'aan de overkant' van het Aduarderdiep varkens worden gemest!). Zijn tweede vrouw overlijdt in 1913 in de gemeente Niekerk, maar dat behoeft niet te betekenen dat men daar ook weer heeft gewoond: ze was al jarenlang ziekelijk en bedlegerig, en misschien heeft haar man de verzorging niet langer aangekund en is ze daarom teruggegaan naar haar familie. Zelf overlijdt hij op 5 januari 1919, op 82-jarige leeftijd, in Hoogkerk, in de buurt van zijn enige nog (hier) overgebleven zoon en schoondochter. Op de foto (zie eerder) ziet hij eruit als een markante figuur, maar verder is er zo goed als niets over hem bekend, behalve dan dat hij niet zo'n vriendelijke en zelfs niet zo'n aardige man schijnt te zijn geweest: kritisch (en ontevreden?) en kortaf (en driftig?) van aard.

Opvallend is dat hij zijn oudste zoon Roelf heeft genoemd, een naam die dan voor het eerst in de familie opduikt; het zou kunnen zijn dat hij hiermee een wens van zijn vrouw, ouders of schoonouders heeft vervuld, bijv. omdat die eerder een dierbare met die naam hadden verloren, maar dit zou ook opgevat kunnen worden als een eerste rebelse breuk met de traditie (die vervolgens wel weer braaf wordt voortgezet, bij de geboorte van dochter Albertje in 1866 en van zoon Bonne in 1868).

Op 2 september 1870 wordt als derde zoon en vierde kind **Jakob** geboren, vier jaar na het overlijden van zijn grootvader Bonne Ywema (zijn grootmoeder vaderszijde zou pas in 1901 komen te overlijden, dan nog steeds wonend in Lutjegast; en ook de grootouders moederszijde - Dijkstra - zal Jakob misschien nog geruime tijd hebben meegemaakt). Dan valt er even een wat langere pauze, want pas als Jakob de leeftijd heeft bereikt van 3 ½ jaar wordt een broertje geboren, Harm geheten, na weer 3 jaar gevolgd door een zusje, Albertje genaamd (en genoemd naar haar oudere zus, die in datzelfde jaar was overleden, nog maar 11 jaar oud; deze 2e Albertje stond echter een nog korter leven te wachten!) en na nog eens 3 jaar wordt Hiltje geboren, in november van het sterfjaar van haar moeder, dus wellicht is deze in het kraambed overleden (een in die tijd nog vrij veel voorkomende doodsoorzaak, zeker daar waar armoede heerste). Voor de verzorging van de zuigeling en de andere kleine kinderen was geen gezinslid beschikbaar, dus zal óf hulp van de naaste familie zijn ingeroepen (maar wie zou daarvoor in aanmerking zijn gekomen?) óf een 'huishoudster' zijn ingeschakeld. Jakob ondergaat dit alles op 9-jarige leeftijd, en hij is nog net geen 10 jaar oud als zijn vader, op dat moment woonachtig in Wierum (aan het Reitdiep onder Adorp), hertrouwt en hij een stiefmoeder krijgt: Boukje Zijlstra, 44 jaar oud en nog ongehuwd, van beroep dienstmeid en woonachtig in Feerwerd (dus zal ze niet al eerder als huishoudster in dit gezin werkzaam zijn geweest; tenzij die betrekking niet als woonplaats heeft gegolden en ze gewoon haar domicilie in Feerwerd had aangehouden). De 'stiefgrootouders' waren van beroep winkelier en woonden in Zuidhorn.

Jakob zal zijn schoolgegaan op een zgn. openbare maar in wezen toch overwegend protestants gerichte school, krachtens de nieuwe onderwijswet van 1878 (want 'echte' bijzondere en gereformeerde scholen bestonden er toen nog nauwelijks). Sinds het bekende 'kinderwetje' (van de Groninger liberaal van Houten) uit 1874 was loonarbeid voor kinderen jonger dan 12 jaar weliswaar verboden, maar 'huis- en veldarbeid' bleef wél toegestaan, en pas de leerplichtwet van 1900 zou ervoor zorgen dat kinderen tenminste tot hun 12e jaar ook inderdaad onderwijs volgden. Het is aan te nemen dat de zoons uit dit armoedige, zo niet armlastige, daglonersgezin al zo gauw mogelijk 'aan 't werk' zijn gegaan, hoe goed ze ook konden meekomen op school. En de teleurstellende ervaring op de arbeidsmarkt zal hen vervolgens in niet geringe mate hebben bewogen om hun heil (en wie-weet fortuin) elders te zoeken, en wel in Amerika, waar twee ooms (nog gewoon Iwema geheten) hen waren voorgegaan, de eerste in 1881. Vooral op het platteland heerst in die tijd een bittere armoede, als gevolg van seizoen- en structurele

werkloosheid, en de woonomstandigheden waren vaak ronduit erbarmelijk. Na 1870, Jakob's geboortjaar, kwam er weliswaar (landelijk) een lichte verbetering, maar zeker tot 1890 kwamen er steeds weer nieuwe dieptepunten door achtereenvolgende economische recessies. De wereldwijde agrarische crisis, durend van 1878 tot 1895, leidde er wel toe dat er nieuwe industrieën van de grond kwamen, vaak voortkomend uit de landbouw (zoals bijv. beetwortelsuiker-, karton- en olie-fabrieken).

De oudste broer Roelf was 24 jaar oud toen hij trouwde met Antje Helmholt, broer Bonne trouwde enkele jaren later met Trijntje Roelfsema, en waarschijnlijk nog in datzelfde jaar 1893 emigreerden ze naar Amerika, met in hun kielzog ook nog het jongste, toen 19-jarige, broertje Harm. Jakob had ook mee zullen (en willen?) gaan, maar moest daarvan afzien omdat zijn vrouw Griet dat niet wilde (en/of niet durfde?). Het schijnt dat dit haar door haar schoonvader haar leven lang is verweten en nagedragen, wat wel wat merkwaardig is, want hij had het toch maar aan deze weigering te danken dat hij tenminste één zoon binnen bereik hield (en het waren ook inderdaad deze zoon en deze schoondochter die hem de laatste jaren van zijn leven hebben bijgestaan, maar niettemin...). Misschien heeft hij zijn eigenbelang in dezen geheel ondergeschikt weten te maken aan het belang van zijn kinderen (en die leken het al gauw in Amerika veel beter te doen dan Jakob hier in eigen land: die bleef misschien toch maar een armoedzaaiër in de ogen van zijn vader). Maar het kan ook zijn dat Pieter Bonnes, niet gespeend van kritische én van goede verstandelijke vermogens, heeft onderkend wat zijn zoon Jakob niet zag, nl. dat het niet zozeer een sterke persoonlijkheid was die Griet deed volharden in haar weigering (want reken maar dat er de nodige druk vanuit de hele Euwema-familie op haar zal zijn uitgeoefend), maar juist het tegendeel daarvan, nl. een zekere karakterzwakte en bangelijkheid: koppige onverzettelijkheid is vaak een teken van gebrek aan echte weerbaarheid.

Ten tijde van zijn trouwen, op 22-jarige leeftijd, dus vroeger dan menige boerenzoon, was Jakob boerenknecht, woonachtig in het boerengehucht Den Ham (bij Aduard) en, net als de pachtende boerenzoons, werd er dus in begin mei in het huwelijk getreden. Zijn vrouw Grietje Kremer is 24 jaar oud, van beroep naaister en woonachtig in Noordhorn. Haar vader, Gaaike Kremer, is dan al overleden, van haar moeder, Klaaske Kremer-Noordhof, is een brief d.d. 2 januari 1901 bewaard gebleven, die aldus begint: *"Weer hebben wij allen, zoo wij niet beter weten, in gezondheid het nieuwe jaar en ook de nieuwe eeuw beleeft..."* en waarin ze tot besluit *"J. en G. met uwe lieve Kinderen des Heeren Zegen"* toewenst. Een zus van Griet heette Eiske en trouwde met een Top (haar zoon Hans Top, van beroep melkcontroleur, maar meer indruk makend met vele maatschappelijke functies én een felrode haardos, was woonachtig in Leegkerk, had de oudste dochter naar deze Eiske genoemd en gold als 'achterneef' of 'oudoom').

Prompt na (bijna op de dag af) 9 maanden wordt dan hun zoon Pieter geboren, in de gemeente Aduard, dus kennelijk woonde men toen nog steeds in Den Ham. Ook dochter Klaaske komt, 2 ½ jaar later, ter wereld in Aduard. Maar weer 2 ½ jaar later wordt zoon Marten geboren in Zuidhorn, dus naar die gemeente zal men eerder zijn verhuisd. En in elk geval aan het eind van 1901 woont men in Hoogkerk, want daar worden de volgende zoons aangegeven.

Op 3 december 1897 schrijft Jakob's zusje Hiltje, dan net 18 jaar oud, in een nog heel schools handschrift, aan haar 3 ½ jaar eerder getrouwde broer en schoonzus:

Lieve Broeder en Zuster.

Door dezen wensch ik u te laten vernemen, dat ik eenigsins behoefte krijg, aan dat jeske van mij. [wellicht in opdracht gemaakt door haar schoonzus, naaister van beroep?] Ik zou dus gaarne zien dat gij er voor zorgen wildet dat het a.s. Dinsdag bij vader en moeder kwam, dan zal ik de bode bestellen het daar weg te halen. [zelf woont ze dan in Oldekerk, Jakob kan toentertijd nog in Aduard resp. den Ham hebben gewoond, hun beider ouders woonden toen wellicht net even wat dichterbij, bijv. in Zuidhorn?] Anders was er nog zoo'n haast niet bij, maar a.s. Donderdag hebben we hier Jongelingsfeest in de kerk, en dan is mijn blauwe mij te min en mijn bruine mij te mooi.[?!] Wilt ge er zelf wel parlemoeren knoopjes bij doen, want ik heb zooveel niet meer van die anderen, of als ge met een vouw of een dof kunt doen, dat moet gij zelf maar weten. Als er zooveel fluweel is wilt ge er dan

ook wel een strik bij maken of er mee sturen, dan kan ik hem zelf wel maken voor achter op de rok. Als ge het stuurt, wees dan zoo goed en schrijf er een klein briefje bij [kennelijk is deze vraag gericht aan haar schoonzus, want vrouwen schreven in die tijd nog dgl. familiebrieven, zoals ze nu de familie-telefoontjes plegen af te handelen...] hoe het met u allen is en hoe het met Jakob [met een k!] zijn schipperen gaat [?: zou dit erop kunnen wijzen dat Jakob in die tijd 'in arren moede' resp. uit armoede een tijdlang heeft gevaren, bijv. op de beurt-binnenvaart: bijna elk dorpje langs een waterweg had in die tijd wel een beurtschippertje. Het verhaal wil verder dat hij in de eerste jaren van zijn huwelijk, dus nog volop in de tijd van de landbouwcrisis, vaak werkeloos is geweest en dat zijn vrouw toen de kost moest zien te verdienen met thuis-naaiwerk én misschien ook toen al met 'bakeren!'] en hoe het met de broek afgelopen is, want daar weet ik niks van af. [??] Hopende dat gij aan mijn verzoek zult voldoen, blijf ik na afwachting groeten - H. Euwema - met als postscriptum: Volgens afspraak komen we u Zondag [over?] een week bezoeken.

Haar volgende brief dateert van 24 Februari '99 en is, in een opmerkelijk 'rijper' handschrift, geschreven vanuit Dennen Noord, de in 1895 gestichte psychiatrische inrichting in Zuidlaren, waar ze wellicht een (kosteloze?) opleiding volgde voor verpleegster in de krankzinnigenzorg:

Geliefde broeder en zuster.

Hedenmorgen ontving ik de langverwachte briefeindelijk eens. Het strekte mij tot groote blijdschap, want werkelijk het duurde zoo lang, dat ik soms bang werd. Ik filisiteer u wel met uwen zoon en ik wensch u toe, dat het u niet aan wijsheid en verstand ontbreke om hem alzo op te voeden, dat hij door 's Heeren zegen tot een sieraad Zijner gemeente mocht wandelen. Dat het een Maarten is geworden daaraan had ik niet gedacht [nl. dat haar overleden moeder Martje Dijkstra in de persoon van een kleinzoon benoemd zou worden!] maar ik vind het heel aardig. Mochten we nu den Grooten God loven en prijzen, voor al die weldaden, die ons worden geschonken. Ge hebt me geschreven ik moest maar gauw eens komen kijken. Dat is ook mijn doel, doch het zal nog wel een week of zes duren dan is de grootste drukte ook weer over bij jullie. Als ik kan dan kom ik gauw eens om de nieuwe wereldburger te begroeten.

Het is ongeveer twaalf uur middernacht, ik heb de waak van deze week. Gistermiddag had ik mijn vrije middag. Toen [ben] ik met een patiënt uit geweest. Zij had al zoo dikwijls gevraagd of ze niet eens met een van ons naar 't dorp mocht. Daarom dacht ik, na toestemming van de dokter te hebben gekregen, haar maar eens mede te nemen. Zij was overgelukkig, maar ik gevoelde mij ook gelukkig haar een genot te kunnen geven. Wij waren bij nette lui in het dorp en toen ze alles om zich toe zoo netjes en zoo huiselijk vond, kon zij zich haast niet bedapperen en werd haar het gemoed vol. Zij zei tegen mij: o ik zou zoo graag gelukkig willen wezen en met mijnheer Nieuwenhuis (haar egtgenoot) gezellig willen leven o zo graag. Toen we weer op de stichting aankwamen, zeg ik tegen haar, nu zijn we weer in onze eigen wereld. Ja, zei ze, de krankzinnigenwereld. Even later vroeg ze mij of ze zich goed netjes had gehouden en merkte ze aan, dat het nog een geluk was, dat ze met een jufvrouw (zoo noemd ze ons altijd) alleen uit kon gaan. Men kan ook zoo krank wezen, dat men niet alleen met een jufvrouw vertrouwd is, zeide ze. Hierop kon ik haar niet antwoorden, mijn hart was vol, toen ik bemerkte hoe klaar ze wist wat haar scheelde. Dezulke die goed weten waar ze zijn die lijden veel. O mocht de Heere ons hart verteederen, dat we ook veel die ongelukkigen mochten gedenken in onze gebeden. Want wat onderscheid ons van hen? Ook deze dame was rijk en van nette afkomst, doch wat baat het haar. Wat baat ons geld en eer en aanzien, zoo we geen vermogens hebben haar te waarderen? De nieuwe paviljoens worden den 15 Maart geopend. Dat geeft hier weer een heele verandering. Ik ga er ook heen als het niet weer veranderd. Wil vader en moeder van mij groeten en Eiske. Wat zegt Piet wel van zijn broertje - en zusje wat zegt ze er wel van. Ik kom bij welwezen al gauw eens kijken. Hartelijk gegroet, uw zuster Hiltje Euwema.

Een half jaar later - op 2 September '99 - komt er weer een briefje uit Dennen Noord:

Lieve broer en zuster,

Daar ik u niet mondeling kan filisiteren met uw verjaardag, dacht ik u (= Jakob) door dezen u mijn welgemeenden wensch te vermelden. Mijn wensch is namelijk, dat we nog vele malen getuigen van

uwe verjaardag mogen zijn en dat de Heere uwe dagen krone met goedertierenheid en vrede. Hetzij gij door donkere wegen, hetzij gij door verlichte paden wordt geleidt, dat gij steeds en te allen tijde des Heeren nabijheid moogt ondervinden en de bemoedigende vertroosting van Zijnen Heiligen en Goeden Geest. Ik heb deze keer niet veel tijd te schrijven, wil mij dit niet kwalijk nemen. Ik heb het hier erg druk. Ik ben ook weer in een ander pavaljoen gekomen, dat zult gij zeker ook wel hebben gehoord. [van de vlakbij wonende ouders?] Ik heb wel hetzelfde werk als vroeger in 't onrustig pavaljoen, maar hier is de ziekezaal. [waar ze korte tijd later TBC zou oplopen?] Ik kan hier wel leeren, meer als in de andere pavaljoenen maar het is hier veel drukker als anders ergens. Hoe gaat het met Piet en Klaaske en Maarten. Groeit Maarten goed en kan Piet al wat lezen. [grapje? hij is nog geen 6 jaar oud!] Klimt hij nog altijd zoo erg. Ik kom gauw eens weer bij u misschien wel eerder als gij verwacht. Nu ik schei er mee uit want ik moet noodig naar bed het is bijna elfuur en morgen [rest ontbreekt]

En op 6 augustus, zonder jaartal (maar vermoedelijk zal het 1900 zijn geweest) schrijft Hiltje:

Lieve br. en zuster,

Thans heb ik mij voorgenomen om u een letter te schrijven. Gisteravond zou het ook al geweest hebben, maar toen werd mijn plan verijdeld, doordat we bezoek kregen. Of het nu klaar zal komen, 'k weet het niet want ik heb van avond zaaldienst en de menschen zijn allesbehalve kalm. Hoe gaat het met u en met uw kinderen ik ben benieuwd eens iets van u te hooren. De vorige week hebben wij een genoeglijke dag gehad toen zijn Griet Oostenbrug en H. Nanninga hier geweest, we hebben veel genot gehad dien dag. Den volgende Donderdag zullen we (zoo de Heere wil) uit rijden of uit varen met de patienten. Dat hangt van 't weer af, als het warm is, dan gaan we geloof ik met de boot uit en anders met de wagens en mij is het voorrecht geschonken dat ik dan ook mee mag gaan. [Hoe zo 'voorrecht': zou ze toen soms al ziek zijn geweest? Of is het ironisch bedoeld?] Verder heb ik ook een japon gekozen. Misschien hebt gij de stof al ontvangen, anders zult gij ze wellicht wel gauw ontvangen. Ik ben nu maar zoo vrij geweest om u het goed maar te sturen. Graag zou ik hem heelemaal slecht [=slecht] gemaakt willen hebben, maar niet met knoopsgaten van voren en graag wil ik de beide rugpanden in eenen hebben, geen naad midden er op en de kromme naden graag er op gestikt de mouwen heel gewoon, de rok met geren [?] 't liefst een halve baan van voren. Ik hoop dat gij mij begrijpt en dan wou ik graag Donderdag over veertien dagen komen om te passen als het tenminste kan want dan ben ik weer uit. [?] Hoe vindt gij deze stof Griet. Ik zou graag willen dat gij mij als het goed gekomen is eens weer terug wildet schrijven en ook of gij het andere pakjes al hebt ontvangen met de hemden. De patienten zijn erg druk tegenwoordig. [Een wel heel plotselinge overgang: ze zal toch niet op zgn. dwanghemden hebben gedoeld, die door haar waren 'uitbesteed' voor verstellwerk aan haar schoonzus, die immers elk beetje bijverdienste goed kon gebruiken?] Nu zal ik maar uitscheiden. Na hartelijke groeten uw zuster Hiltje Euwema.

[met als P.S. bovenaan bijgeschreven: Henrika de Boer zal mij de maat even opnemen, zoudt gij het daar wel naar kunnen knippen. Ik hoop niet dat ik te veel verg. Gegroet.]

Dennenoord, 1 Januari 1901

Lieve broer en zuster.

Aan het einde van dit oude jaar gevoel ik mij gedrongen u mijn wenschen op den eersten dag des jaars toe te brengen en daar ik niet mondeling in de gelegenheid ben, neem ik thans mijn toevlucht tot de pen. En och de pen is zoo gewillig, als nu mijn hart ook maar vloeibaar is, dan zal het wel gaan. Ja, nu is weer een jaar met al zijn lief en leed voorbij, weer is er een jaar in de diepte van 't verleden verzonken om nimmer neen nimmer terug te keeren; weer heeft dit jaar ons weer dichterbij gebracht bij de eeuwigheid, waarvoor we zijn geschapen. Maar dit laatste stemde ons niet droevig, geliefde broer en zuster, want hoe dichterbij wij de dood naderen, [Ze zou nog slechts 2 jaar te leven hebben!] hoe dichterbij wij ook bij Huis zijn, want daartoe zijn we toch geboren om hier in dezen tijd hetwelk men wereld noemt bereid te worden voor de eeuwigheid. En al gaat hier onzen weg al dikwijls door diepten en over bergen, al zitten we soms in duister meenende dat we alleen zijn, (!) geen nood voor

hen die Jezus liefhebben wacht een heerlijk thuis een eeuwig thuis. En nu kan ik wel doorgaan met redeneren, want die gedachte dat we eenmaal zullen rusten in het land der rusten, dat we eens God zullen dienen zonder zonde in volmaaktheid, dat alles geeft moed om ook niet te letten op ijpende jaren, maar blijmoedig het nieuwe jaar weer tegemoet te gaan. Maar ik zou nog haast vergeten u mijn wenschen te brengen. Ik wensch u niets vuriger en inniger toe, [dan] dat de Heere u ook dit jaar mag dragen en sparen met uw kroost en dat ge ook dit jaar nog meer moogt wasschen en vooruitgaan in het allerheiligst geloof. Ook kan ik u nog vertellen dat ik de eersten Kerstdag ben thuis geweest, maar ik had geen tijd om bij u te komen. [Hoewel intussen in hetzelfde dorp Zuidhorn wonend?] Ik was om 5 uur al weer op Dennenoord. Nu J. en G. ik wensch u veel geluk en zegen in 't nieuwe jaar - uw zuster Hiltje.

Omstreeks deze tijd verhuist het gezinnetje van Jakob van (de gemeente) Zuidhorn naar Hoogkerk-Vierverlaten, waar aan het Aduarderdiep een heel klein en schamel landarbeiders-woninkje wordt betrokken, waarschijnlijk behorend bij een nabijgelegen boerderij (van een zekere Meerstra?) waar Jakob (genadiglijk?) is aangenomen als arbeider. Volgens de overlevering moet hij hier altijd heel vroeg opstaan, want hij is degene die de boer moet komen wekken, en wel om 4 uur 's morgens... Dit huisje, misschien wel het kleinste van heel Hoogkerk, gold later als een soort 'bedevaartsoord' voor de kinderen, die graag aan hún kinderen wilden laten zien in welke erbarmelijke (woon-) omstandigheden ze waren opgegroeid, hoe klein ze waren begonnen en hoe (betrekkelijk) groot ze later waren geworden; en hoeveel lof hún ouders verdienden: dat die er toch maar in waren geslaagd al hun zes kinderen een goede (en warme) opvoeding te geven en ook nog flink vooruit te laten komen in de wereld! Dat aan de overzijde van hetzelfde Aduarderdiep ook hun grootouders hadden gewoond, werd er echter niet (of hooguit terloops) bij verteld, misschien omdat ze toch niet zulke prettige herinneringen aan hén bewaarden.

In april 1901 schrijft zus Hiltje vanuit Dennenoord:

Geliefde broer en zuster.

Verleden Vrijdag kreeg ik dan een brief van u en het deed mij waarlijk eens goed weer een brief te lezen van mijn eigen schoonzuster. Tevergeefs had ik al meermalen uitgezien naar een brief van u, maar waar ik ook bericht van ontving van u niet, nog op mijn verjaardag [op 2 november] nog op nieuwjaar nog later - neen geen tijd of gelegenheid kon (u) er toe brengen mij eens een lettertje te schrijven. Nu begeer ik niet van u dat ge mij alle oogenblikken moet schrijven, maar toch was ik een klein beetje beledigd dat u mij nooit schreef. Ik ben nu eenmaal wat kleingeestig in dit opzicht. Ik schrijf u dit nu niet om u verwijten te brengen, neen want toen ik de brief van u las, speet het mij al weer zoo gehandeld te hebben. Maar dit doe ik eigenlijk maar om opheldering te geven van mijn bondig schrijven.

Ik verneem uit uw brief dat J. [=Jakob] en kleine Maarten niet goed geweest waren, maar ook weer hersteld waren, en dat M. in de broek was, dat zal een leuk gezicht wezen. Ook meen ik tusschen de regels in iets weemoedigs te lezen, is dit in werkelijkheid het geval, [En dat zou heel goed kunnen, want haar schoonzus Griet leed inderdaad aan buien van zwaarmoedigheid!] laat mij u dan uit de volheid van mijn hart u toeroepen wendt uw weg op den Heere, want Hij zorgt voor u. O Hij is zoo onuitsprekelijk goed, wist de hele wereld het toch hoe onpeilbaar Zijn liefde hoe groot Jezus trouw is. Dat alle knie voor Jezus buige, dat alle tong zijn naam belijde. Laat ons, wij die Gods kinderen zijn, Zijn grootheid vermelden en Zijn lof verkonden. Dat we meer mochten streven naar die heiligmaking, zonder welke niemand den Heere zien zal.

Heden morgen had Ds. een preek over de verschijning van Jezus aan Petrus en verklaarde daarbij dat Petrus, die het snoodst had gezondigd, het eerst die troostrijke verschijning van Jezus nodig had en zoo verder dat Jezus [aan] die verscheen, die de grootste zondaars waren in eigen oogen. Welk een heerlijke gedachte broeder en zuster, dat Jezus God zelf ons liefheeft, onze voorbidder is bij den Vader, die alle onze tekortkomingen wil aanvullen, die medelijden heeft met onze zwakheden en onze schuld wil bedekken met Zijn eigen bloed. Ja nu ben ik al haast aan 't eind van de brief gekomen zonder dat ik het merk. Dagelijks nieuws weet ik ook niet, misschien later wel eens wat meer. We zijn

druk aan 't schoonmaken en wanneer ik thuis kom ik weet het nog niet, ik denk dat zal wel Juli worden, maar dat weet ik ook nog niet. Verder wensch ik u met uw kroost des Heeren zalige nabijheid toe en hoop dat gij mij nu maar eens weer schrijft. Verder gegroet uw zuster H. Euwema [met weer een P.S.: Wat het katoen betreft dat wil ik graag hebben als u mij dat sturen wilt.]

De volgende brief komt van een ander adres:

Bloemendaal Loosduinen 3 Januari 1902

(De al uit 1892 stammende inrichting van 'de Vereeniging tot Christelijke Verzorging van Krankzinnigen en Zenuwlijders in Nederland'. Zou Hiltje hier soms haar 'zwarte kruis'-opleiding hebben genoten? Ze geeft nl. helemaal geen verklaring voor het feit dat ze opeens vanuit een andere woon-plaats schrijft. Of zou ze vanwege haar ziekte daarheen zijn overgeplaatst, omdat het wat jongere Dennenoord nog geen outillage had voor de verpleging van dergelijke besmettelijke ziekten?)

Geachte Br en Z in den Heere!

Het is mij een dringende behoefte des harten ook u bij het begin dezes jaars mijne heilwenschen toe te roepen. Hoewel ik tot mijn spijt thans niet in de gelegenheid ben dit persoonlijk te doen, kan ik toch niet nalaten door middel van pen en inkt, daartoe, al is het dan ook slechts kort en zeer gebrekkig, eenige uitdrukkingen uit mijn hart toe te laten vloeien. Door de gewoonte is dit bij velen helaas slechts een vorm geworden en verstaan ternauwernood zelf wat zij hunne betrekkingen toewenschen, doch behalve die gewoonte geldt nog de bovengemelde reden dat ik u mijne beste heilwenschen toe roep, zoodat ik niet in dezen in dien verkeerden vorm kan blijven hangen.

Wij weten niet wat voor ons ligt en wat ook dit jaar ons zal baren. [Ze zou in november van dat jaar komen te overlijden, nog maar net 23 jaar oud!!] Velen zullen misschien ook dit jaar eindigen met de ondervindingen welke zij zich thans niet zulle voorstellen. Anders waren de zegenwenschen ook overbodig niet? En daarom hoop ik van harte dat de Heere ook dit jaar met Zijne goedertierenheden u krone. Dat hij Zijne Zegeningen in ruime mate over u en uw gezin moge uitstorten. Dat Hij geve dat u allen ook aan het einde van dit [jaar?!] nog moogt getuigen van Zijne Voorzienigheid. Dat Hij, om kort te zijn, en waarin ik gerust al mijne wenschen kan nederleegen, u tot een Herder mag zijn, of dat het u ook dit jaar aan niets ontbreke.

Het oude jaar is weer heen gegaan om nimmer terug te keeren. Het behoort met hare historie weer tot de geschiedenis. Ook dat jaar heeft veel gebaard. Het heeft door hare offers gegeven en genomen veel blijdschap en daarentegen diepe droefheid onder ons menschen verwekt. Den één mogt tot zijn blijdschap ontvangen wat hij niet had durven verwachten; den ander diepe teleurstellingen die hij zich haast niet had kunnen voorstellen. Maar met dat alles riep het ons bij haar heengaan nog allen toe: "hebt gij iets goeds met [?] gedaan, hebt gij!?" Geachten, laat mij toe ons allen er nog even aan te herinneren het antwoord hier op niet schuldig te blijven, maar in diepe verootmoediging het voor den Heere bekennen. Een ieder onzer zal zeker nog wel vele tekortkomingen opmerken. Laten wij dan allen daarom bij Hem vergiffenis vragen, opdat dat jaar in den dag des oordeels niet tegen ons kome te getuigen; en bidden dat hij Hij ons in dit jaar daartoe meer en meer bekwame, of dat Hij een welgevallen in ons mag hebben om te doen leven. [!] Dat Hij ook u den tijd wél leert te besteedden totdat ook [!] voor u eens geen tijd meer zal zijn, maar dan een eeuwigen kroon moogt ontvangen. Dat Hij ons eens allen als broeders en zusters in Hem tot Hem vergaderd om nimmermeer te scheiden zij daartoe ons aller bede. Ps 134 Dat 's Heeren zegen op u daalt enz.

Dennenoord, Zuidlaren, 18 Maart '02

Lieve broer en zuster en kindertjes.

Daar zich thans de gelegenheid nog al gunstig voordoet kan ik niet nalaten, hieraan gehoor te geven en mij te zetten, een brief aan u te schrijven. Te meer, daar ik vernam, dat R. u ook had geschreven en onze afspraak was dat we u beiden spoedig zouden schrijven, herhinnerd mij dit aan mijn zusterplicht,

tegenover u, welke ik dan, zoo ik in de gelegenheid ben ook gaarne vervul.

Ik ben tegenwoordig, nog zoo wat in de wereld te gast. Ik ben namelijk wat ziek geweest, maar ben nu door den zegen des Heeren, genadiglijk weer zoo ver opgericht, dat ik weer af en toe wat op ben. Ik hoop spoedig mijn gewonen dienst weer te hervatten. Gisteren ben ik voor 't eerst weer een poosje op geweest, en vanmorgen om acht uur ongeveer opgestaan heb ik vanmiddag weer een middagslaapje gehouden en nu loop ik er wat bij om. Ik ben een dag of 10 op bed geweest en had nog al hooge koorts, maar zoo als ik reeds zeide, ben ik nu weer zoo goed als hersteld. Dat wij samen uit geweest naar R. zijn ouders, zal u zeker bekend zijn?

*[Zou die R. haar 'verkering' zijn geweest, misschien een broer van een bevriende collega-verpleegster??] Wat zei vader en moeder wel, dat we niet bij hun geweest zijn? De omstandigheden lieten het werkelijk niet toe. De volgende keer, komen natuurlijk eerst mijne ouders en u aan de beurt. Maar dat houd nu nog al eerst wat aan. Misschien dat ik met R. zijn zuster van dit zomer nog wel eens naar Holland ga naar Bloemendaal voor een paar dagen. Daar hebben we beiden wel trek in. Maar zoo de Heere wil, mogen we er wel bijvoegen, want de mensch heeft schikkingen der harten, doch het antwoord is van den Heere. We hebben nu ook heel genoeglijk uit geweest, maar natuurlijk het uur van scheiden kwam ook weer. We hebben ook nog zoo in de richting van Hoogkerk gekeken, toen we daar voorbijgingen, [Wellicht met de bus langs de Friesestraatweg? Als ze met de trein hadden gereisd, hadden ze vanuit Vierver-laten het schamele huisje aan het Aduarderdiep bijna kunnen zien liggen; en in elk geval hadden ze dan niet richting Hoogkerk hoeven kijken...] we hadden o zoo graag even bij u komen kijken, maar moesten dit wel uitstellen tot een volgende keer. En hoe gaat het u en met uw kleine kindertjes toch goed hoop ik. Bent u al haast aan de schoonmaak Griet, neen zeker, wij zitten er hier midden in. Hoe gaat het kleine **Gauke?** [geboren 16 november 1901, als eerste in Hoogkerk: zie 12e en 13e generatie] Kan hij al haast ook een brief schrijven? We zijn ook samen naar een getrouwde broer van R. geweest, die had vier kinderen en woonde in een schip. Och, och, wat was me dat kruipen. Ik heb wel tien keer mijn hoofd gestooten en ik was 's avonds zoo stijf van dat bekrompen zitten, want de beenen eens uitsteken kan men niet doen, want dan schopte men de tafel de kachel ja wat niet al tegelijk ondersteboven. Maar die vrouw kon haar redden. Ze dribbelde er maar door met gebogen rug. We zijn er een heelen dag geweest. Nu merkende dat het papier vol word, moet ik snel maar van u scheiden met de pen n.l. Hopende dat de Heere u zegene en u alles schenke wat u noodig heeft voor ziel en lichaam beide, noem ik mij uw u zeer liefhebbende zuster Hiltje.*

Dennenoord. Zuidlaren 29 mei '02

Lieve broer en zuster!

Hiernevens stuur ik u het bedoelde pakje. Ik heb het lijfje er maar bij in gedaan, want dat is mij toch veel te klein, ik heb het in geen zes jaar gedragen geloof ik. U kent het zeker nog wel. De japon heb ik nog een paar bovenmouwen uitgehaald. Ik mocht dit wel niet graag doen, maar dan moest ik er noodzakelijk goed voor koopen en dat begroote mij ook een beetje. Je neemt het mij niet kwalijk Griet hè?

Hoe gaat het nu met jullie? Komt Jakob en Piet haast ook eens een middag? Ik zal de reiskosten voor Piet wel betalen. Jullie moeten zelf maar eens zien wanneer, als ik het maar vroeg genoeg weet. Met mij gaat het nog zoo'n gangetje. Over 't geheel ben ik altijd nog erg vermoeid en de stijfheid is nog niet helemaal weer over. De dokter schrijft mij herhaaldelijk rust voor. Ik heb dat nu ook zoo veel mogelijk. Ik hoop dat het met de warmte maar gauw weer heelemaal genezen ben. U moet er maar niets van tegen vader en moeder zeggen want die meenen dan toch weer dat het veel erger is als het is. [En dan te bedenken dat ze wel degelijk ernstig ziek was en zelfs 'ten dode opgeschreven!'] Met vijf weken hoopen wij samen [misschien met vriend G.?] thuis te komen. Ik denk er tegenwoordig sterk over om de stichting te verlaten. Ik gevoel me hier niet bijzonder meer gehecht. Maar ik wil er eerst eens met Wieringa [dokter? directeur? dominee?] over spreken - als hij komt.

Hopende dat u deze letteren in gewenschte welstand moogt ontvangen en dat u ons gauw eens verrast door een bezoek noem ik mij als altijd uw u liefhebbende zuster H. Euwema.

Nog geen half jaar later, op 18 november 1902, komt Hiltje te overlijden, 'ontslapen in de Heer' om in

haar termen te spreken, op 22 november wordt ze ter aarde besteld op de eigen begraafplaats van Dennenoord, ergens aan de achterste rand van het grote ziekenhuisterrein gelegen. Haar naam staat vermeld in het 'sterfboek' dat is bijgehouden, doch de plaats van haar graf is niet meer terug te vinden, de grafsteen (vermoedelijk een eenvoudig stenen kruis met slechts de naam of zelfs alleen een nummer) is intussen geruimd. Aangenomen mag worden dat haar vader, dan 66 jaar oud, en haar stiefmoeder, van dezelfde leeftijd, bij de begrafenis aanwezig zijn geweest, evenals haar broer Jakob en haar schoonzus Griet.

Maar laatstgenoemden zullen in die tijd aan hun eigen zorgen en beslommeringen meer dan genoeg hebben gehad: Jakob gebukt gaande onder een hondenbaan (voor een hongerloon), Griet, toch al niet zo sterk, zich uitslovend in haar snel groeiende gezin en daarnaast nog druk in de weer met haar naaiwerk en haar 'bakeren' (kraamverzorging vóór de tijd van opgeleide kraamverzorgsters), en dat allemaal in en vanuit een behuizing die nauwelijks menswaardig was te noemen. Toch schijnt Jakob zich reeds in die tijd te hebben opgewerkt tot een persoon met enig maatschappelijk aanzien, en was het (ook toen al...) zijn vrouw die daarvoor de zwaarste tol moest betalen: tot op hoge leeftijd schijnt ze zich er over te hebben beklaagd dat zij altijd de kinderen stil moest zien te houden omdat hun vader op zijn (nacht-)rust was gesteld. Avond aan avond zou hij laat thuis zijn gekomen van vergaderingen, en omdat hij 's morgens al zeer vroeg weer uit de veren moest, mocht hij vooral niet worden gestoord in zijn toch al zo korte slaap. Behalve regelmatig lid van de kerkeraad (van de Gereformeerde kerk van Hoogkerk) was hij ook een tijdlang lid van het schoolbestuur (van de Gereformeerde school aan de Kerkstraat). Als hoogtepunt van zijn maatschappelijke inspanningen en carrière geldt echter het feit dat hij een plaatselijke afdeling van 'Patrimonium' heeft opgericht, de gereformeerde 'vakbond', nadrukkelijk bedoeld voor zowel werknemers als werkgevers. Hij zal dit dus misschien als boerenknecht hebben gedaan, aangenomen dat het verhaal klopt dat hij reeds aan het Aduarderdiep 's avonds veel van huis was vanwege maatschappelijke verplichtingen; maar waarschijnlijker is toch eigenlijk dat hij als fabrieksarbeider deze activiteiten heeft ondernomen. Hoe het zij, bij een jubileum van deze vereniging schijnt zelfs champagne te zijn geschonken (misschien om aan te geven dat in elk geval de patroons 'niet van de straat' waren?), doch de oprichter en oud-voorzitter (her)kende deze dure drank niet en moest, als overtuigd en consequent geheelonthouder ook geen alcohol gewend, na afloop stomdronken op een kruiwagen naar huis worden vervoerd, daarbij nog steeds 'in alle onschuld' en heel opgeruimd verklarend dat hij niet wist dat prikkellimonade zo lekker kon zijn...

De reumatische aandoening waar hij later aan leed, en waardoor hij slecht ter been was (en een wandelstok moest gebruiken: een hele mooie, versierd met allerlei 'onderscheidingstekens', waaronder zeker ook een verzilverd plaatje met de naam 'Patrimonium' erop!), werd toegeschreven aan het koude werk dat hij altijd had moeten doen als voerman; maar het kan ook zijn dat hij juist het boerenwerk heeft moeten staken vanwege zijn lichamelijke klachten en dat hij als voerman op een 'paard en wagen' daar juist wat minder last van dacht te hebben. Hoe het zij, zijn eerste baan in de industrie schijnt die bij Roelfsema's (Stoom) Oliefabriek te zijn geweest. Men is toen komen te wonen (of men woonde toen al?) in één van de rijtjes armetierige 'armenkamers' ('Lange Jammers': diakonie-rijtjeshuisjes voor armlastigen!) die destijds aan het Hoendiep naast de oliefabriek stonden (en wel in de rij die het verst van de fabriek af stond en die nog het langst is blijven staan: ook zo'n woning waarop door de kinderen werd gewezen met een mengeling van gêne en gepaste trots!). Omstreeks diezelfde tijd moet een directeur van die fabriek - P.R. Roelfsema - een royaal herenhuis aan de Jozef Israëlsstraat nr. 84 in 'de stad' hebben betrokken, vlak bij het Hoendiep, de uitvalsweg naar Hoogkerk (waar toen ook een fraai directiekantoor werd gebouwd), en het toeval wil dat zo'n halve eeuw later ene Jacob Euwema uitgerekend dit huis zou kopen (en bijna twintig jaar bewonen). Zou het eveneens een (onbewuste) 'genoegdoening' zijn geweest dat dezelfde kleinzoon in 1970 een dure directieauto - een Austin Westminster met crème lederen bekleding - overnam van die andere, nog grotere fabriek in Hoogkerk, nl. de Noord-Nederlandse Beetwortel-Suikerfabriek?

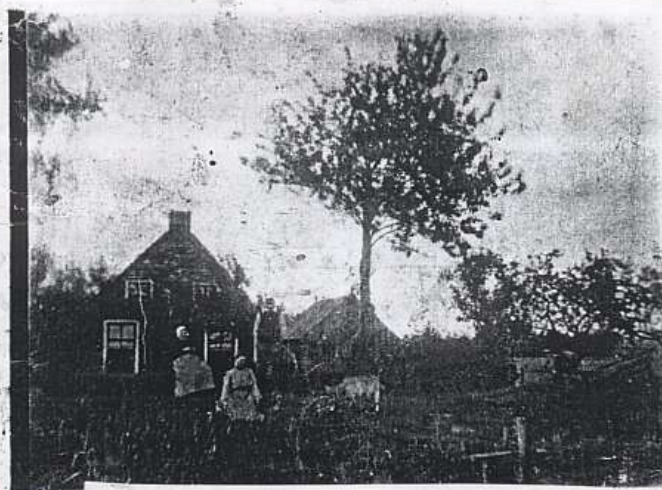
Mogelijk heeft Jakob toen direct al de baan van voerman gekregen (die in elk geval iets beter was dan die van sjouwer: de hele dag gebukt gaande onder loodzware zakken lijnzaad, die van schip naar fabriek moesten worden gedragen) en heeft hij dat te danken gehad aan het feit dat hij een 'gereformeerde broeder' was, weliswaar actief in het vakbondswerk maar toch tenminste niet zo'n vermaledijde socialist (zoals die arbeiders die samenschoolden in de schuur van boer Gorter aan de

Zuiderweg, middenin het dorp, en die in de twintiger jaren zelfs stakingen organiseerden en stakingsbrekers met stenen te lijf gingen; die golden zelfs als communist...).

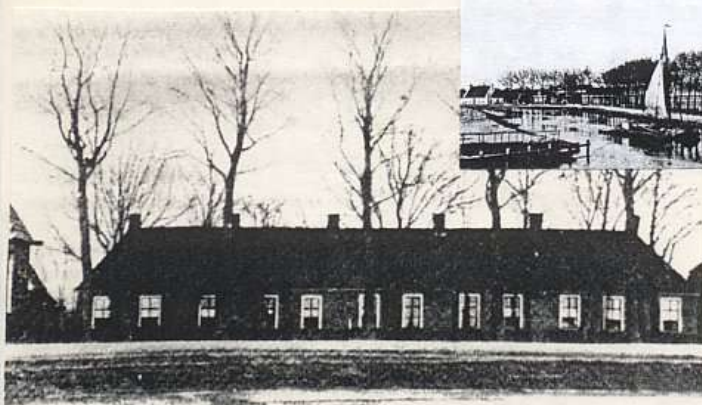
Vrijwel zeker zal Jakob zijn volgende baan (mede) te danken hebben gehad aan zijn kerklidmaatschap, want van de betonfirma 'Kool & Wildeboer' was laatstgenoemde actief lid van de gereformeerde kerk (mogelijk heeft hij zelfs wel met zijn werknemer samen in de kerkeraad gezeten: dat was toch wel het bijzondere van deze 'kleine luiden' dat ze buiten werktijd, en zeker in de kerk, als elkaars gelijken golden, daar in elk geval voor elkaar niet onder deden).

Bij Wildeboer werkte Jakob in elk geval als voerman, en ook daar zal toch wel het nodige tilwerk aan te pas zijn gekomen (van zware betonblokken) en dit zal zijn kwaal niet ten goede zijn gekomen. Men woonde in (al?) die jaren in een eenvoudige fabrieksarbeiderswoning aan de Kerkstraat, iets verder richting Leegkerk dan de school, van het type 'twee onder één dak' zoals er verder in het dorp ('over de brug') stratenvol waren gebouwd door de, in 1908 opgerichte Woningbouwvereniging Hoogkerk.

Het moet in de twintiger jaren zijn geweest dat er opeens, als een geschenk uit de hemel, uitzicht kwam op een iets makkelijker en misschien zelfs luxer leven. Doordat een (oud-?)tante van de Euwema's kinderloos en als weduwe overleed verviel haar erfenis aan de kinderen van Pieter Bonnes Euwema en Martje Dijkstra. (Het zal dus familie van één van beiden zijn geweest, maar het kan zelfs nog zijn dat het een zuster van stiefmoeder Boukje Zijlstra betrof. Er wordt de naam genoemd van een zekere 'tante Bouwina', die getrouwd was geweest met de timmerman-aannemer die de grote herenhuizen aan de Hereweg bij de viaduct in Groningen zou hebben gebouwd.) Hoe het zij: de gebroeders Euwema die naar Amerika waren geëmigreerd hadden daar in vrij korte tijd zo'n 'fortuin' gemaakt, dat zij afzagen van hun erfdeel (een genereus gebaar dat hen door hun vrouwen niet in dank schijnt te zijn afgenomen: een nog levende dochter van één hunner, de 87-jarige Helen (Hiltje) Agema-Euwema, weet zich dit nog te herinneren: ook de broers hadden dit onverwachte extraatje toch eigenlijk wel goed kunnen gebruiken!), zodat Jakob over het gehele bedrag kon beschikken. Van dit geld werd in (of omstreeks) 1929 een dubbel huis aan de Kerkstraat nr. 103 in Hoogkerk gebouwd, door schoonzoon Ine van der Wilp samen met de zoons Marten & Roelf, en kennelijk door Marten ontworpen (want er zijn duidelijke overeenkomsten met diens zelfgebouwde huis aan de Kromme Elleboog in Haren), doch op aandringen van Roelf van een steviger fundament voorzien dan Marten gewend was toe te passen... Het winkelpand oogde heel wat, zeker vergeleken met de belendende percelen, maar zal in die tijd toch misschien niet veel meer dan f10.000 hebben gekost. De noordelijke (kleinere) helft werd verhuurd (aan het gezin van meester Broekema, van de tegenover gelegen gereformeerde school), de grotere zuidelijke helft werd gebouwd en ingericht als winkel, eerst vnl. van 'potten en pannen', getuige een foto van de etalage: op het uithangbord van die begintijd staat te lezen dat er aardewerk en klompen te koop zijn, naast levensmiddelen en tabaksartikelen en dat men op alle werkdagen geopend is; én dat er een leesbibliotheek in is gevestigd: deze werd beheerd door jongste zoon Henk, die in die tijd nog bij zijn ouders in woonde (en die na zijn huwelijk in 1932 boven de winkel heeft gewoond, en deze nog enige jaren van de ondergang heeft proberen te redden). Volgens de verhalen was (o)moe Euwema soms zo 'met de zaak verlegen' dat ze klanten nauwelijks te woord durfde staan: om de hoek van de deur (men woonde achter de winkel) gaf ze te kennen dat haar man zo wel zou komen. Maar ook vader Euwema (door de kinderen veelal 'vooi', als dialect voor 'vader', genoemd) was toch geen echte kruidenier, daarvoor was hij misschien teveel bezet door zijn bezigheden (verplichtingen!) voor 'Kerk, Staat en Maatschappij'.

1e woninkje in Hoogkerk, aan het Aduarderdiep

De huysjes van de Hoogkerkse diaconie aan het Hoendiep

*Hoogkerk
Hoendiep (Stoommollefabr. f. P. R. Roelfsema)*

Behalve kostgeld (bij uitbesteding) of weekgeld (als men nog een eigen huishouden had) stelde de diaconie ook gratis turf, onderdak (in diaconie-huizen), kleding en soms aardappelen, brood of ander voedsel ter beschikking.

De oudste woningen van de vereniging aan de Kerkstraat

In de tweede helft van de vorige eeuw werden in ons land al op verschillende plaatsen woningbouwverenigingen en woningstichtingen opgericht. Doel was meestal:

1. de woningnood te verkleinen
2. een eind te maken aan de onbeschrijflijk slechte woontoestanden, waarin de „min-gegoeden“ toen leefden.

Veel mensen weinig woningen

Voor het dorp Hoogkerk ging het vooral om de woningnood. Er moesten woningen gebouwd worden.

Op oude kaarten en ansichten is te zien hoe weinig woningen er voor 1910 in Hoogkerk waren.

Langs het Hoendiep vanaf de oliefabriek (UTD) tot Vierverlaten was het aardig volgebouwd.

En verder vanaf de brug stonden een paar woningen aan de Kerkstraat en de Zuiderweg.

Door de komst van de strokarton- en de suikerfabriek kwamen veel mensen van buiten in Hoogkerk werken.

(leef-)tijdlijn betreffende Jakob Euwema

1870	2 sept.	geboren, in Fransum: moeder is dan 32 (of 26) jaar oud, vader 34.
1874	32 jaar	Geboorte van broertje (Harm). 'Kinderwetje'(van Houten) verbiedt kinderarbeid.
1877	7 jaar	Dood én geboorte van zusje (Albertje 1&2). Oprichting Patrimonium.
1879	9 jaar	Overlijden van moeder én geboorte zusje (Hiltje). 1878: Oprichting AR-Partij.
1880	10 jaar	Hertrouw vader - woonachtig in Wierum. Stichting Vrije Universiteit (A'dam).
1885	15 jaar	Is toen waarschijnlijk al 'aan het werk' geweest. Hoe en waar? Opr. Liberale Unie.
1889	18 jaar	Huwelijk van oudste broer Roelf (Ralph). Nieuwe LO-wet: subsidieBijzonder onderwijs.
1890	20 jaar	Nu en dan werkzaam bij de boer? Dood van koning Willem III (Emma regentes).
1892	21 jaar	Beroep: boerenknecht (in den Ham) Stichting 'de' Gereformeerde Kerk van Nederland.
1893	22 jaar	Gehuwd op 11 mei. Alle drie broers emigreren naar Amerika!
1894	23 jaar	Geboorte oudste zoon (Pieter). Oprichting van de SDAP (door Troelstra c.s.).
1895	24 jaar	Tijd van armoede en werkeloosheid (tussen boerenwerk en 'schipperen' door?)
1896	25 jaar	Geboorte oudste dochter (Klaaske). Stichting Rooms-Katholieke Staats-Partij.
1897	26 jaar	Overlijden oom Jan Harm Iwema (in Amerika). Invoering 11-urige werkdag.
1898	28 jaar	Troonsbestijging van Koningin Wilhelmina. Invoering van Dienstplichtwet.
1899	28 jaar	Zoon Marten geboren (in de gemeente Zuidhorn).
1900	29 jaar	Verhuisd van Zuidhorn naar Hoogkerk-Vierverlaten (Aduarderdiep). Leer-plichtwet!
1901	30 jaar	Zoon Gaaïke geboren. Overlijden van oma Hiltje Hazenberg
1902	32 jaar	Overlijden van enige zus Hiltje (aan TBC - in Drennoord-Zuidlaren).
1903		Spoorwegstaking, gericht tegen de 'worgwetten' van minister-president Abraham Kuyper.
1904	33 jaar	Zoon Roelf geboren.
1905	34 jaar	Rond deze tijd wonen Jakobs ouders aan (de overkant van) het Aduarderdiep!!
1906	35 jaar	Zoon Henk geboren. Piet komt te werken bij grootouders. Oprichting NVV.
1907		Krijgt werk (en woonruimte) als arbeider op stoom-oliefabriek. Oprichting SHELL.
1908		Beijvert zich voor Patrimonium. Piet wordt schippersknechtje. Oprichting CHU.
1909	39 jaar	Heeft het (veel te) druk met diverse maatschappelijke functies. Oprichting CNV.
1910	40 jaar	Wordt voerman bij Wildeboer? Klaaske gaat 'dienen'. Dood van Abr. Kuyper.
1911		Veel politieke agitatie rond het algemeen kiesrecht. Sociale wetten van Talma.
1912	41 jaar	2-1-1912 geboorte levenloos kind (Jacob). Instelling Vrijwillige Landstorm.
1913	42 jaar	Overlijden stiefmoeder (na langdurige ziekte, in Niekerk)
1914		Begin van de Eerste Wereldoorlog (Nederland neutraal, wel alg. Mobilisatie)
1915	45 jaar	A.s. schoonz. Ine van der Wilp 'onder de wapenen'. Invoering Inkomstenbelasting
1916		Voedsel-distributie wordt ingevoerd, vanwege de toenemende schaarste.
		'Aardappeloproer in A'dam. Invoering van algemeen (mannen-!) kiesrecht.

1917		
1918		Huwelijk oudste dochter. November: Troelstra-'oproer' en Malieveld-manifest.
1919	48 jaar	Overlijden vader. Geboorte 1e kleinkind (Klaas v.d. Wilp). Arb.- en Inval.- wet.
1920		Geboorte 2e kleinzoon (Jacob v.d. Wilp). Gelijkstelling openbaar en bijzonder onderwijs.
1921	50 jaar	Zoon Gaaïke gaat naar den Haag (voor avondstudie aan kunstacademie aldaar).
1922		Economische Krisis (Colijn de bezuiniger). Invoering 48-urige werkweek. Vrouwenkiesrecht.
1923	52 jaar	Geboorte 1e kleindochter (Grietje v.d. Wilp). Verloving van zoon Gaaïke.
1924		Begin van het 'omroepbestel', met AVRO, NCRV, KRO, VARA en VPRO.
1925		In deze tijd rijden er in ons land al 30.000 personen- en 10.000 vrachtauto's.
1926		Piet gaat als melkcontroleur naar Brabant. Overl. van 'suikertante' (en erfenis!).
1927	56 jaar	Overlijden van oom Jan Iwema (in Amerika). Huwelijk van zoon Marten.
1928	57 jaar	Overlijden broer Harm. Huwelijk oudste zoon Piet. Geb. kleink. Monna.
1929	58 jaar	Huwelijk zoon Gaaïke & geboorte 1e kleinzoon-'naamdrager'. Beurskrach!!!
1930	59 jaar	Geb. kleink. Gretha (Piet) en Gretha (Marten). Huwelijk zoon Roelf. Crisistijd!
1931	60 jaar	Geboorte kleinzoon Koen (van Piet) en Jaap (van Roelf). Werkloosheid! Opr. NSB.
1932	62 jaar	Geb. Hiltje (Piet), Jakob (Marten), Rensy (Gaaïke). Huwelijk zoon Henk.
1933	62 jaar	Geb. kleinzoon Mark (van Roelf). Instelling van Ministerie van Sociale Zaken.
1934	64 jaar	Geb. kleindochter Grietje (van Henk). Roelf wordt 'kommies' der Belastingen
1935	64 jaar	Geb. kleinzoon Gerard (van Piet). Werkloosheidspercentage 30-40%!!
1936		Devaluatie van de gulden ter bestrijding van de repressie (400.000 werklozen).
1937	67 jaar	Geb. kleinzoon Eelke (van Henk). Wet v. h. kleinbedrijf: middenstandsdiploma.
1938	68 jaar	Geb. kleinkind André (van Klaaske) en Gretha (van Roelf) (en prinses Beatrix).
1939	69 jaar	Geb. kleindochter Gretha (van Gaaïke). Roelf naar Zwartemeer. Alg. mobilisatie.
1940	69 jaar	Kleinzoon Jacob van der Wilp raakt als soldaat gewond. 10 mei: Duitse bezetting
1941	70 jaar	Februaristaking, als protest tegen de ook hier begonnen Joden-vervolging.
1942	71 jaar	Overlijdt op 5 juli 1942 (ten huize van Klaaske) Begin Joden-deportatie.

De maatschappelijke ontwikkelingsgang van de kinderen van Jakob Euwema - hún verhouding tot 'Kerk, Staat en Maatschappij':

Piet kwam eerst bij zijn grootouders te werken, die in die tijd aan de overkant van het Aduarderdiep in een behuizing woonden waar ze varkens konden mesten. Al gauw werd opoe echter bedlegerig en moest de jonge (en zwakke) Piet ook in hun huishouding meehelpen; verder behoorde het tot zijn taak om potentiële kopers van varkens met de roeiboot over te zetten. "Misschien kwam het door hun omstandigheden, maar mijn opa en opoe waren geen erg vriendelijke mensen" - zou hij zich later herinneren. En de geschiedenis scheen zich te herhalen, want ook door zijn eigen vader Jakob werd hij niet bepaald welwillend bejegend: vooral aan Piet's traagheid (en onzekerheid?) kon deze zich net zo grondig ergeren als zijn vader zich placht te ergeren aan zijn schoondochter. Al na een jaartje gaf Piet er dan ook de brui aan en monsterde hij aan op een turfschip. Hiermee voer hij vnl. door de noordelijke provincies, maar soms leidde de reis zelfs naar een grote stad als Amsterdam. Na een aantal jaren kreeg hij werk als schoorsteenschoonmaker in een fabriek, een smerig en benauwd baantje dat hem allerm minst beviel. Zo gauw hij zijn kans schoon zag zocht hij een betere baan, en wel geheel in de lijn van de familie: als boerenknecht. Maar hier moest hij wel werkdagen maken van 's ochtends 4 uur tot 's avonds 8 uur! En de schaarse nachtrust, in een soort 'kooi' achterin de stal, werd dan ook nog verstoord door het gerinkel van de koeienkettingen en het geritsel van katten, muizen en ratten. Jaren later is hij ook nog werkzaam geweest op een strokartonfabriek en de suikerfabriek van Hoogkerk, maar omdat hij ook dit werk niet aankon (vanwege zijn 'hoge rug' en 'benauwde borst': beide toegeschreven aan de bittere armoede waarin men verkeerde in de tijd rond zijn geboorte, dus wellicht betrof het de gevolgen van de zgn. Engelse ziekte door vitamine-D-gebrek), besloot hij op 28-jarige leeftijd nog een (avond-) cursus voor onderwijzer te volgen (aan de 'Normaalschool' in Bedum). Geld hiervoor kon hij lenen van zijn broer Marten, en na drie jaar mocht hij zich bevoegd onderwijzer noemen. Een baan was toen echter niet (meer) te vinden, vandaar dat Piet nog een tijdlang met het verkopen van boeken aan de kost probeerde te komen. Maar in 1926 solliciteerde hij naar de post van 'melkcontroleur', waar hij eerder ook al een cursus voor had gevolgd (en een tijdlang had gewerkt bij zijn neef Hans Top, monsternemer en melkcontroleur in Hoogkerk), en wel ver weg in het Brabantse Zevenbergschen Hoek: uit maar liefst 25 gegadigden werd hij verkozen. Hij wist de organisatie waarvoor hij werkte uit te breiden van 17 tot 72 aangesloten veehouders, maar bleef een hongerloontje verdienen (en hij was te trots om loonsverhoging te vragen: dat moest soms zijn vrouw voor hem doen!). Het was ook daar in het verre Brabant dat hij Grietje Kluivingh had leren kennen, die toentertijd als dienstbode werkte bij 'rijke mensen' in Den Haag, doch afkomstig was uit het noordelijke De Punt (op bezoek bij haar ge-huwde zus ter plaatse ontmoette ze haar latere man). Ze trouwden in 1928, toen Piet dus al 34 jaar oud was. De oudste dochter werd naar haar grootmoeder Grietje genoemd, de tweede dochter Hiltje naar de tante die was overleden toen Piet 8 jaar oud was (en die net zo'n bedreven en gedreven briefschrijver was als naderhand haar neef Piet: zie hun brieven hiervoor en hierna geciteerd).

De enige dochter **Klaaske** heeft, naar het schijnt, nooit alleen voor de drukke huishouding hoeven opdraaien, hooguit misschien tijdens de periodes dat haar moeder moest bakeren. Voor haar huwelijk werkte ze als dienstbode, o.a. bij Wouthuis (die van de granen en veevoerders, niet die van het melkfabriekje), later bij Ds. Middelveld en op het laatst bij de moeder van de dominee, eveneens aan het Hoendiep wonend (hier heeft ze toen ook een tijdlang ingewoond). Haar man Ine van der Wilp kwam uit Kommerzijl, was tijdens de 1e wereldoorlog gemobiliseerd, en getrouwd werd er na de oorlog, in mei 1918. Hij bouwde als timmerman-aannemer in 1928 zijn eigen huis aan de Kerkstraat nr.135 (daarvoor woonde men in een zgn. 'fabriekswoning' over de brug), en verder nog een aantal huizen daartegenover. In latere jaren was hij vnl. onderhoudstimmerman, en tevens 'voorloper en leedaanzegger' bij de christelijke begrafenisvereniging van Hoogkerk. Klaaske ging jarenlang gebukt onder ernstige maagklachten, waarvoor ze ook enkele malen moest worden geopereerd. Toen broer Henk het toch niet kon bolwerken in de ouderlijke winkelierswinkel, en hun ouders vanwege hun slechte gezondheid niet meer bij machte waren dit bedrijf(je) weer op te vatten, kwam de hele van der Wilp-familie een tijdlang in de winkel te wonen en te werken, maar al in het begin van de oorlog

moesten ook zij de moed opgeven: de woning werd verkocht, door bemiddeling van Roelf (aan diens schoonouders Leutscher, die hun geld hier wel in wilden beleggen), en 'opa en oma Winkel' (zoals ze door de kleinkinderen werden genoemd) kwamen (in) te wonen in de voorkamer van Kerkstraat 135. Na de dood van opa in '42 is oma hier nog blijven wonen tot '46: op 23 mei van dat jaar huwden zowel Grietje als Klaas, en Klaaske alleen kon de verzorging van haar moeder niet langer aan; bovendien kwam Klaas voorlopig weer bij zijn ouders in te wonen en dus werd oma Euwema overgeplaatst naar het gezin van haar vlakbij, nl. op Kerkstraat 21, wonende zoon Gaaïke, waar een aparte kamer (de vml. keuken) voor haar werd ingeruimd, zodat ze toch nog min of meer op zichzelf kon blijven wonen.

Zoon **Marten** behoorde (samen met broer Roelf en vrienden Harm Knoop en Piet Roorda) tot het 'golden ploegje': oppassende en ambitieuze jongemannen, die zeer gezien waren bij de huwbare gereformeerde meisjes. Omdat ze echter niet bemiddeld genoeg waren voor voortgezet (dag-)onderwijs, maar ook nog niet in een dienstbetrekking mochten, deden ze soms 'clandestien' los werk bij een boer, en dat schijnt mede aanleiding te hebben gegeven tot de naam 'ploegje'. Marten mocht doorleren voor timmerman, zij het wel aan de avond-ambachtsschool (aan de Rozenstraat in Groningen?), en werd al vrij spoedig zelfstandig aannemer in Haren, waar hij aan de Kromme Elleboog zijn eigen huis (annex werkplaats) bouwde, daar tegenover een huis waar zijn schoonfamilie kwam te wonen, en verder nog diverse huizen in en rond Haren (o.a. enige dubbele villa's aan de Dilgtweg, de Rijksstraatweg en de Botanicuslaan) en zelfs een 'echt' fabriekje, te weten de suikerwaren('zuurtjes')fabriek van Priet in Helpman. En dus ook, samen met zijn broer en zwager, de winkel en het woonhuis aan de Kerkstraat nr. 103 in Hoogkerk, waar hun ouders in kwamen te wonen. Marten huwde in 1927 met Clasina Bolt, in die tijd onderwijzeres aan de gereformeerde school in Hoogkerk. Marten heeft blijkbaar wel altijd vrij goed 'geboerd', vandaar misschien dat hij een beetje de rol op zich nam van zorgzame oudere broer, op wie de anderen altijd een beroep konden doen (waarbij ze zich dan echter wel wat 'vaderlijke' vermaningen moesten laten welgevalen...). Strengheid was hem zeker niet vreemd en die leek hij wel van zijn grootvader vaderszijde geërfd te hebben: vroegere werknemers wisten later te vertellen hoe ze, als leerjongen, 's morgens voor dag en dauw in Haren moesten zien te komen, teneinde vandaaruit met een zwaar beladen handkar tijdig om 7 uur in Hoogkerk (Vinkhuizen) te zijn, waar in die tijd door Marten een huis voor voornoemde Harm Knoop werd gebouwd (dat echter zo slecht en goedkoop werd 'onderbouwd' dat het later scheef zakte en met 'steunberen' overeind moest worden gehouden...).

Zoon **Gaaïke** had een wat kunstzinnige (en wat minder 'degelijke!') inslag en ging dan ook het schildersvak in, als leerling van een schildersbedrijf ter plaatse. Maar omdat hij toch wat andere, artistieke, ambities had, werd omstreeks 1921 de sprong naar de grote wereld gewaagd en ging hij in Den Haag studeren, aan de avondschool van de kunstacademie. In zijn levensonderhoud moest hij proberen te voorzien door overdag als huis- of reclame-schildersknecht te werken, doch dat lukte niet altijd, door de in die tijd heersende werkloosheid (ook zijn broers en latere zwagers deelden toentertijd zo nu en dan dit lot). Het lukte hem wel (net) om zijn hoofd boven water te houden, o.a. door nogal eens van kosthuis te wisselen, maar wat de opleiding betreft wist hij het niet verder te brengen dan de laagste tekenacte (tekenles-bevoegdheid voor alleen het lager onderwijs). Intussen was hij verloofd, op 24 juli 1923, met zijn dorpsgenote Janke Knoop, die werkzaam was als zgn. huisnaaister bij enkele (gereformeerde!) families in Groningen: de herenmodezaak P.S. Bakker aan het Aakerkhof en de textielgroothandel Dekker in de Turftorenstraat (hiertegenover zou haar broer Harm zich later vestigen als knecht-compagnon van drukkerij Dijkstra, later Knoop & Niemeyer). Voortdurend en nijpend geldgebrek stond hem niet toe vaker dan (hooguit) eens per maand met de trein naar Hoogkerk te reizen, en ook dat zal hem ertoe hebben bewogen om dan toch maar liever 'gewoon' huisschilder te worden en te trouwen. Dat laatste gebeurde op 14 februari 1929 in Hoogkerk, op een zo bitter koude dag dat de kerk niet voldoende verwarmd kon worden en de huwelijksplechtigheid moest plaatsvinden in de kleine consistorie (en het bruidsboekje in de handen van bruid/meisje-nichtje Grietje van der Wilp bevroor!). Men kwam te wonen boven het inmiddels leegstaande voormalige postkantoor, riant gelegen aan het Hoendiep naast het gemeentehuis. Hier werd in november van hetzelfde jaar (en dat vergde nogal wat uitleg...) hun zoon Jacob geboren, alweer in een periode van bittere koude, terwijl

bovendien de moeder leed aan 'spier- en gewrichts-rheuma', waardoor ze geruime tijd het bed moest houden. Naar het schijnt heeft Gaaïke er hier reeds een eigen werkplaatsje en (dus) ook een eigen zaak(je) op na gehouden, maar al het jaar daarop kocht hij een eigen huis (annex werkplaats) aan de Kerkstraat nr. 21, van zijn vml. werkgever Ausema, voor de somma van f4750 (en een hypotheek van f3500). Het in die crisisjaren beginnen met een eigen zaak was vragen om financiële moeilijkheden, en die bleven dan ook niet uit...

Roelf kwam, direct na de lagere school, te werken bij een 'stelmaker' (wagenmaker), de latere garage Rozema, aan het Hoendiep tegenover de suikerfabriek. Ook lijkisten werden daar vervaardigd, en vooral het schaaferk daaraan zou zeer inspannend zijn geweest. Met de daar opgedane ('fijne') timmermansvaardigheid kon hij terecht in het nog prille eigen bedrijfje van broer Marten in Haren, en naderhand werd hij zelfs diens compagnon. Maar Marten bleef wel degene die de bouwtekeningen maakte en het verdere kantoorwerk deed, terwijl Roelf in weer en wind op karwei was; en terwijl Marten wel een zelfgebouwd huis betrok, moest Roelf genoeg nemen met een eenvoudig huurhuis aan de 2e Willemsstraat in Groningen, dus het boterde op de duur toch niet echt...

Roelf was in 1930 gehuwd met Ida Leutscher, tot die tijd werkzaam op de boerderij van haar ouders (op een soort 'terp' gelegen in 'het Legeland'). Al gauw ging Roelf, zonder dat zijn broer-compagnon dat gewaar werd, een schriftelijke opleiding volgen voor 'Kommies bij de Directe Belastingen, Invoerrechten en Accijnsen', maar moest vervolgens jarenlang wachten op een aanstelling (elke avond was de eerste blik naar de schoorsteenmantel of de aanstellingsbrief al was binnengekomen). In '33 wordt zelfs een Tweede Kamerlid (Ameling) schriftelijk te hulp geroepen, en kennelijk heeft dat geholpen, want op 17 december 1933 volgt dan de eerste 'vaste' aanstelling tot 'tijdelijk kommies', en de stand-plaats wordt Vlodrop (in Midden-Limburg), al vrij gauw gevolgd door Zwalm (eveneens bij de grens ter hoogte van Roermond). Na ruim vier jaar, dus rond 1938, krijgt men de gelegenheid weer meer naar het noorden te komen, nl. naar Zwartemeer, waar men in een dienstwoning vlak bij de Duitse grens komt te wonen. In de oorlog verhuist men naar Puttershoek, waar Roelf i.v.m. de zgn. suiker-accijns ook te maken heeft met de grote suikerfabriek in die plaats. In de laatste oorlogsjaren is Roelf zeer actief in het verzet tegen de Duitse bezetters: in 1944 richt hij een plaatselijke OD (Orde-Dienst) op, vooral bedoeld om orde en gezag na de (naar werd verwacht: aanstaande) bevrijding te handhaven.

Henk was de hekkesluter, die (als 'moederskind') ook als laatste het ouderlijk nest verliet. Hij was de eerste die 'echt' verder mocht leren voor onderwijzer, nl. aan de reguliere christelijke 'kweekschool' in Groningen. Hij kreeg zelfs werk (geen echte vaste baan, maar als zgn. 'kwekeling met acte') aan zijn oude lagere school aan de Kerkstraat, dus vlak bij het huis van zijn ouders, maar bleek daar geen orde te kunnen houden (waarschijnlijk werd hij niet serieus genomen, als oud-leerling en zoon van...), vandaar dat hij in de winkel kwam te werken, eerst vnl. in de 'leesbibliotheek'. Het zal al gauw zijn gebleken dat daar geen droog brood mee viel te verdienen, toch probeerde hij het nog een keer, nu samen met zijn zwager: in de Brugstraat in Groningen hield men er een kleine uitleenbibliotheek op na, in het souterrain waar later ook een bekende Groninger tinnegieter zijn werkplaats had (onder de latere sociëteit van Albertus Magnus). Toen kort voor de oorlog ook de winkelnering in de ouderlijke winkel geen succes werd, gaf Henk zich op voor de grensbewaking en zijn eerste standplaats werd Berg en Dal, bij de grens achter Nijmegen. In de oorlogsjaren kwam deze functie te vervallen, vandaar dat hij overging naar de gemeente-politie, wachtcommandant werd in Beek en verhuisde naar het vlak bij gelegen Nijmegen. Na de oorlog kwam hij bij de Rijkspolitie, waar hij (later) leraar Nederlands (en typen) werd op de pas opgerichte (lagere) politieschool, eerst gevestigd in het Albertinerklooster in Nijmegen, later in Berg en Dal en nog weer later in Arnhem, waar men ook al gauw (nl. in 1956) kwam te wonen. Van zijn hand verscheen een taalboekje, bestemd voor de politie-opleiding. Dit alles heeft zijn vader echter niet meer mogen meemaken: in zijn ogen had zijn knappe jongste zoon, de enige die 'door' had kunnen leren, het toch niet zoveel verder gebracht dan hij! (Door enkele van zijn oudere broers werd dit geweten aan Henks gemakzucht, maar het kan ook zijn dat hij wat minder ambitieus was dan zij, dat hij gewoon wat minder met deze lastige familie-karaktertrek was behept...)

(Groot)Vader Jacob als voorzitter van (vermoedelijk) Patrimonium (afd. Hoogkerk)

En hier 'tronend' temidden van zijn uitgebreide nakomelingschap op **11 mei 1933** ter gelegenheid van zijn 40-jarige huwelijk: zoon Gaaïke met zijn gezinnetje treffend op de uiterste linkervleugel:

Wat vader Jakob ook niet meer heeft meegemaakt - wat hem bespaard is gebleven - is de **'kerkstrijd'** die een paar jaar na zijn dood uitliep op een 'kerkscheuring'. Terwijl de wereld waarin ze woonden de ondergang nabij scheen vlogen de gereformeerde mannenbroeders in het kleine en bezette Nederland elkaar in de haren alsof hun leven ervan afhing (of koelden ze zo hun machteloze woede over het ontbreken van vrijheid én van tabak??). De 'eeuwige levensverzekering': de stellige zekerheid dat men het eeuwige leven zou beërven, hing er ook wel in zekere zin van af, want de strijd spitste zich toe op het punt van de 'uitverkiezing': de mate van zekerheid over het al dan niet behoren (resp. gerekend kunnen worden) tot God's uitverkoren 'Verbondsvolk' - en dat in een tijd dat het enige echte, Oud-Testamentische, uitverkoren volk ten offer viel aan massavervolging en zelfs massavernietiging (het eerste konden de gereformeerde mannenbroeders ook weten, het laatste toen misschien nog niet). En omdat bij dit 'buigen of barsten' niemand van wijken wist kwam het tot een breuk, in veel van die plaatselijke (en in zekere zin zelfstandige) kerken die lagen op de 'orthodoxe diagonaal' (van noord-oost naar zuid-west Nederland). Degenen die zich zeer onverdraagzaam toonden tegenover elke afwijkende mening, werden de 'synodalen' genoemd (omdat ze de meerderheid van de synode volgden), degenen die al even absoluut aan hun afwijkende opvattingen (omtrent belijdenis, doop en vooral 'Verbond') vasthielden werden aanvankelijk aangeduid als 'bezwaarden' en na de losmaking van de synode als 'vrijgemaakten'. Wat ze echter als karakteristieke (zo niet: caricaturale!) calvinisten met elkaar gemeen hadden en hielden, was dat de één zich bepaald uitnemender (uitverkorener!) achtte dan de ander. De afgelopen halve eeuw is er in de onderlinge positie opmerkelijk weinig veranderd. De vrijgemaakte gereformeerden 'onderhoudende art. 31' vervolgden hun eigen 'smalle' weg van de 'voortgaande reformatie' (wat in 1967 zelfs leidde tot een nieuwe afsplitsing van degenen die dit te verging: de Nederlands Gereformeerde Kerken). De synodaal gebleven gereformeerde kerk ging (veel) later 'Samen op Weg' (met o.a. de Hervormde Kerk), en dat voerde sommige (goed-)gelovigen naar de zweverige(r) sferen van bevindelijke 'Evangelicalen' en zelfs naar de nauwelijks nog christelijk te noemen 'New Age' (alwaar het 'nieuwe' geloof van 'God in ons' kennelijk een nog fijner en gerieflijker en zekerder gevoel gaf dan het oude-vertrouwde 'God mét ons').

Wat in veel familie-verbanden gebeurde, voltrok zich ook in de (nog volledig gereformeerde) familie Euwema: de breuk kwam er dwars doorheen te lopen.

De als vanouds tegendraadse oudste zoon koos wel al dadelijk partij tegen de synode-aanhangers (en onbewust misschien ook tegen de kerk van zijn vader?), maar verzette zich in vrijgemaakt kerkverband al even direct (en even fel) tegen de rechtlijnigheid en zelfverzekerdheid die hij hier aantrof. In 1948 schreef hij, in een brief aan Roelf & Ida: *"Ik word geslingerd tusschen vóór en tegen, tusschen ja en neen"* - en graag had hij gewild dat de door hem geadoreerde politieke voorman Jan Schouten niet alleen had verklaard: *"Ik breek niet met de Geref. Kerken"*, doch daar dan bij had gezegd: *"hoewel ik vind dat er van heel de Syn. handelwijze niets deugt!"* En in '49 schrijft hij aan Marten: *"Ik ben zoo veranderlijk als kwik. Ofschoon de leer van Ds. Bremmer me vooralsnog afschuwelijk voorkomt; stel je voor: alleen organisaties van 31-ers! Is dat geen afgoderij bedrijven, met eigen kerkinrichting, met leerheiligheid? Is dat geen hoogmoed, of farizeïsme, of geestdrijverij, of gebrek aan horizon?"* En verderop: *"Als Schilder en Greijdanus zoo over waren gestapt naar de Chr. Geref. Kerk ware me dat liever geweest; de uittocht was dan misschien minstens even groot geweest als nu en 't zou minder schokkend zijn geweest. De studenten zouden naar Schilder toegestroomd zijn, ook al was hij, als weleer Bilderdijk, zelf een zaakje begonnen. Dan zou menig uitgetredene nu ook minder onzeker zijn geweest, want in Chr. Geref. kringen is men in onverdacht gezelschap; men had dan niet het gevoel van misschien toch gescheurd te hebben."* In een brief van maart '51 schrijft hij aan de jarige Roelf, nu in een poging om gerezen misverstanden (en wrevel!) uit de weg te ruimen: *"Schrijf ik soms in raadsels? Ik meende altijd erg duidelijk te zijn, zelfs wel eens al te duidelijk. Ik kan me er nog iets van herinneren wat ik jullie [ook Marten] schreef. Ging het niet over te veel baantjes? En heb jij daaruit de conclusie getrokken dat ik jou voor een baantjesjager versleet? Was dat nu wel nodig? Als ik tegen jou zeg dat je alléén maar ouderling moet zijn, zeg ik dan meteen dat je een baantjesjager bent, b.v. als Hans [Top]? Ach kom! Ik weet niet wat jij allemaal bent, ik schreef meer in 't algemeen."*

Denkelijk ben je, behalve ouderling, voorzitter van de kiesveren., secr. van de mannenvereen., lid van de evangelisatiecommissie. Dat zie ik trouwens liever dan dat van Henk, wien alles teveel is. Henk is een dooie diender. [...] Ook had ik destijds bar veel eerbied voor lui met veel baantjes. Nu ben ik daarover tot klaarheid gekomen en ik beschouw dat als verlichting des Geestes [...] Als ieder die reeds een baantje heeft weigert er nog een bij te nemen, dan worden de baantjes vanzelf redelijker verdeeld. In dat 'veel dienens' zit vaak meer ijdelheid dan vreeze Gods. [...] Geef de baantjes aan luie christenen als Henk en laten de Razende Roelands als Roelf en Marten en Hans, begaafd als ze zijn, ambteloos door 't leven gaan. Er is als zoodanig genoeg voor ze te doen om Gode te behagen. En wat heb ik nu weer miszegd?" Aan het eind van deze zelfde brief schrijft Piet: *"Is al dat eindeloze gepolemiseer nu wel vrucht des Geestes? Waarschijnlijk is dat polemiseren, dat over en weer verspreiden van getuigenissen en verklaringen, puur vrucht des verstands. Onze geest met kleine g verklaren we brutaalweg voor de Geest met een grote G. Marten daagt mij almaar uit, nu eens precies te zeggen waarmee ik het in de belijdenisgeschriften niet eens ben. Och, ik heb dat in mijn brieven reeds veelvuldig gedaan. [...] Ik tracht trouwens niet bij voorkeur onwaarheden te ontdekken in de Belijdenissen. Eerder wil ik telkens weer aantonen dat we niet zoo zeker moeten zijn dat daarin de waarheid van Gods Woord zuiver is vervat."*

Het uitwijken naar Amerika heeft Piet net niet meer mogen beleven, maar de traditiegetrouwe kerk die daar stand had gehouden (zij het met misschien een iets meer 'bevindelijke' ondertoon, inderdaad wat Chr. Geref.-achtig!) zou hem waarschijnlijk heel goed hebben gelegen.

Dochter Klaaske had het al-met-al wat meer begrepen op de aloude kerk van haar ouders dan op die van haar heethoofdige broertjes en bleef dus toch maar 'rustig' gewoon gereformeerd. En voor haar zal de overgang naar de Christian Reformed Church in Grand Rapids ook niet zo moeilijk zijn geweest.

Marten en Roelf golden al gauw als de meest fervente voorvechters van de vrijgemaakt-gereformeerde gezindte in het Noorden: vooral Roelf was heel militant en ijverde voor de oprichting van een eigen politieke partij, een eigen maatschappelijk verband (wat dit betreft trad hij in het voetspoor van zijn vader, de oprichter van een plaatselijk 'Patrimonium') en eigen voorzieningen voor lager en voortgezet onderwijs.

Gaaïke was altijd al te scherp- en eigenzinnig geweest om zich aan welke groepering ook echt te conformeren. Hij was weliswaar gedwee zijn vrouw gevolgd door braaf belijdenis te doen in de Gereformeerde Kerk, maar kon zich toch nooit goed vinden in de (ook) daar zo hoog aangeschreven staande 'zekerheid des geloofs'. Waarschijnlijk heeft hij, voor zijn gevoel, gekozen voor de minste van de twee kwaden op dit punt en bleef hij toch maar bij de kerk waar hij zich overigens niet al te sterk mee verbonden voelde. In die tijd, kort na de oorlog, werden de gemoederen vaak flink verhit door de felle 'kerkelijke' disputen, vooral in familiekring (bijv. bij verjaarsvisites), en ook Gaaïke nam daaraan naar hartelust (!) deel. Toch is het misschien niet in de laatste plaats aan hem te danken dat het nooit tot een breuk is gekomen binnen de familie, hoezeer de vooropgezette en vaste meningen ook uiteen liepen. Er ontstond wel een zekere vervreemding en verwijdering van elkaar, en ter compensatie een wat intensiever contact tussen de familieleden van dezelfde kerk, maar men bleef met elkaar 'op goede voet' verkeren, en zo zou 'vader Jakob' het vast en zeker ook hebben gewild...

Henk woonde wat ver weg van het strijdrumoor (en bovendien buiten de orthodoxe diagonaal: de Nederlandse 'Bible-belt') en kon zich dus de moeite besparen om zich hier erg druk over te maken. Het was misschien min of meer 'gemakshalve' dat hij niet brak met de kerk, hoewel zijn uitgesproken vroomheid (die in de laatste jaren van zijn leven iets fanatieks kreeg) en gedreven kerkelijkheid hem eigenlijk evengoed in het andere 'kamp' hadden kunnen doen belanden.

Hun moeder, die haar hele leven bescheiden in dienst had gesteld van haar man en kinderen, zichzelf opofferend en wegcijferend, zou wel zo ongeveer de laatste zijn om haar mening te stellen tegenover

de kerkeraad waar ook haar man deel van had uitgemaakt; bovendien werd ze verzorgd door haar synodale dochter en schoondochter, dus zal de gedachte niet bij haar zijn opgekomen om tegen hen in te gaan. Maar haar leven stond wel helemaal in het teken van het geloof, werd daar zelfs steeds meer door bepaald en beperkt: alleen uit Bijbel en psalmboek wilde ze nog worden voorgelezen, voor andere zaken had ze nauwelijks nog enige belangstelling. Toch waren Marten en Roelf er kennelijk niet gerust op dat hun zeer geliefde en ook zo godvruchtige moeder 'het eeuwige leven zou beërven' - zolang ze niet tot hún kerkgenootschap was toegetreden, want toen ze al op haar sterfbed lag ondernamen ze nog een ongetwijfeld goed-bedoelde, maar niet meer begrepen en dus vergeefse, poging om haar te bekeren!

Toen enkele jaren later hun oudste broer op sterven lag, maakten ze zich ook zorgen over zijn zieleheil, want hij mocht dan wel tot hun 'ware' kerk worden gerekend, hij was toch niet helemaal 'zuiver in de leer' in hun ogen. Dus togen ze wederom derwaarts, nu om hun oudste broer tot de orde te roepen voor het te laat was, maar aangekomen bij zijn woning in het verre Zevenbergschen Hoek waren de gordijnen reeds gesloten: Piet was, letterlijk 'aan het eind van zijn krachten', in vrede ontslapen - of zoals het op de rouwkaart luidt: 'Hij was ten volle bereid, toen God hem tot Zich riep.' Toch een andere, grotere en ruimhartiger, machtiger én barmhartiger, en in elk geval heel anders beleefde God dan Die van zijn zo godvrezende en geloofsijverige broeders?

13e, 14e en 15e generatie
kinderen, kleinkinderen en achterkleinkinderen van **Jakob (Pieterszoon) Euwema**

Kinderen en kleinkinderen van **Pieter Euwema**:

Gretha (Grace), geb. 22-1-1930, overl. 8-11-2003, gehuwd met Gerrit Huitsing, geb. 22-2-1932. Kinderen: Peter, Edward, John en Gary.

Koen (Conrad), geb. 24-1-1931, gehuwd met Catherina Jongenotter, geb. 29-12-1932. Kinderen: Agnes, Grace, Pieter, Kenneth en Michaël.

Hiltje (Helen), geb. 7-8-1932, overl. 17-1-2009, gehuwd met Lew.A. Vreeswijk (gesch. 1969). Kinderen: Richard en Robert.

Gerard (Gerard), geb. 4-3-1935, ongehuwd.

Kinderen en kleinkinderen van **Klaaske Euwema**:

Klaas (Clarance) van der Wilp, geb. 26-10-1919, overl. 26-12-2007, geh. met Renske Schuil, geb. 18-5-1924, overl. 30-5-2006. Kinderen: Jantje, Allen Jake, John Henry, Claire, Clarence, Stephan, Paul Roger en Douglas.

Jacob van der Wilp, geb. 5-12-1920, overl. 27-9-1979, gehuwd met Geertruida Hoppenbrouwer, geb. 3-2-1923, overl. 16-1-1980. Kinderen: Bernard Allen en Renea Grace.

Grietje van der Wilp, geb. 27-1-1923, gehuwd met Roelf Bakker, geb. 6-3-1918, overl. 27-4-2002. Kinderen: Klaaske Hilje, Cornelis Roelf en Ina Jacoba.

André (Andrew Frank) van der Wilp, geb. 25-12-1938, gehuwd met Margaret Langweld, geb. 4-11-1940. Kinderen: Carol Jean, Mark Andrew, Brain Scott en James Allen.

Kinderen en kleinkinderen van **Marten Euwema**:

Monna Enny, geb. 3-6-1928, gehuwd met Floris Kabboord, geb. 23-2-1934.

Gretha Jacoba, geb. 3-2-1930, gehuwd met Wim Hessel, geb. 8-10-1928.

Kinderen: Clasiëna Adriana, Henk, Cato Louise, Marijke Ivonne, Martin Leonard, Willem, Erik Ernst, Ingrid M.T., Mirjam Esther.

Jakob, geb. 16-6-1932, overl. 17-12-1995, gehuwd met Aleida Rozema, geb. 21-9-1933. Kinderen: Margriet, Martin Claes, Inez, Jan en Frank Leonard.

Kinderen en kleinkinderen van **Gaaïke Euwema**: *(de eerstgenoemde is opsteller dezes)*

Jacob, geb. 6-11-1929, gehuwd met Fenje Dijk, geb. 29-11-1932. Kinderen: Peter Gaaïke, Johannes Albertus, Dato Jacobus, Marjitska Janke, Marjanke Valentina, Mathijs Aue.

Rensy, geb. 29-8-1932, gehuwd (geweest) met Andries Hoen, geb. 26-7-1930, overl. 23-8-1999. Kinderen: Ivonne Margaretha Janny, Renate Astrid, Herman Willem, Alexander Gaaïke, Victor Deodatus, Iwan Patrick Ibo.

Margaretha Klaasje, geb. 25-11-1939, overl. 9-3-1986, gehuwd met Hendrik Berghuis, geb. 21-7-1938. Kinderen: Janetta Renske, Evelien Alie en Lucas Jan.

Kinderen en kleinkinderen van **Roelf Euwema**:

Jakob, geb. 9-1-1931, gehuwd (geweest) met Hannie Konings. Kinderen: Jim Nikanor, Ide Clara Elisabeth en Mirjam.

Markus, geb. 4-8-1933, gehuwd met Gerda van den Brink, geb. 11-11-1933.

Kinderen: Renate & Robert en Annegien.

Gretha, geb. 12-8-1938, ongehuwd.

Riemer, geb. 3-11-1946, overl. 11-5-1990.

Kinderen en kleinkinderen van **Hendrik Euwema**:

Grietje Jacomina, geb. 18-9-1934, gehuwd met Johan Anton de Fluiter, geb. 28-6-1931.

Eelke, geb. 8-9-1937, overl. 30-11-2005, gehuwd met Gerty Vos, geb. 7-11-1936, overl. 27-10-1990. Kinderen: Erik, Paul.